

Корнелій ІРОД

СВЯТО

Передодень

роман перший

Редактор: *Михайло ТРАЙСТА*
Техноредагування: *Ірина МОЙСЕЙ*
Обкладинка: *Ірина МОЙСЕЙ*
Комп'ютерний набір: *Корнелій ІРОД*

Референти: *Іван РЕБОШАПКА*
Володимир АНТОФІЙЧУК
Михайло ТРАЙСТА

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
IROD, KORNELI

Sviato : *roman* / Korneli Irod. - București : R.C.R Editorial, 2020-
4 vol.

ISBN 978-606-745-089-7

Vol. 1. : Peredoden. - 2020. - ISBN 978-606-745-090-3

821.161.2

Наклад фінансований
СОЮЗОМ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ

Корнелій ІРОД

СВЯТО

ПЕРЕДОДЕНЬ

роман перший

Видання 2-ге доповнене

Передмова Тамари НОСЕНКО

Видавництво RCR EDITORIAL

Бухарест - 2020

**КОРНЕЛІЙ ІРОД –
український письменник Румунії
(Феномен творчості)**

Корнелій Ірод (нар. 1937 р.) – одна із чільних постатей сучасної української літератури Румунії, член Спілок письменників Румунії (з 1968) та України (з 1990). Здобув філологічну (українська філологія) та теологічну освіту в Бухарестському університеті, до 1972 р. працював у Педагогічному видавництві, інспектором Державного комітету культури та мистецтва, опісля – священник румунської православної парафії, протоієрей. Своє подвійне покликання К. Ірод вбачав передусім у служінні слову, адже, на його переконання, слово літературне і слово Боже об'єднані однією високою місією – духовного і морального удосконалення людини зокрема і людства взагалі.

К. Ірод є одним із найяскравіших представників т. зв. Золотої хвилі українського красного письменства Румунії, яка сформувалась у кінці 1960-х років, склала його художнє ядро й дала могутній поштовх різним напрямам розвитку. Яскравий спалах української літератури в Румунії великою мірою був зумовлений певною зміною векторів суспільно-політичного та культурного життя країни, викликаною не в останню чергу відомою політичною відлигою в СРСР, яка в Румунії відгукнулася прагненням керівництва країни вести

багато в чому власну, незалежну від радянської, політику. Цей антирадянський синдром сприяв зростанню в суспільстві уваги до розвитку національних меншин країни, що послужило стимулом до культурного й духовного відродження українства Румунії як самоцінної етнічної спільноти. Ментальне пробудження дало про себе знати як у культурних запитах українського населення, так і в прагненні українських культурних діячів країни їх задовольнити. Першорядна роль у цьому процесі, окрім, звичайно ж, освітян, належить літературі. Завважимо, що тодішня українська література Румунії переживала в своєму розвитку процес певного синхронізму, тобто прискореного освоєння кращих традицій класичного румунського й українського мистецтва слова і водночас опанування новітніх художніх тенденцій, що з'явилися як у власне румунській літературі, на той час більше зорієнтованій на відкриття західного красномовного письменства, так і в літературі України. Ці процеси стосувались і змін у світоглядах письменників, і розширення тематичного ареалу, і впровадження в художню практику нових видів та жанрів мистецтва слова.

К. Ірод був серед перших українських письменників Румунії, які глибоко перейняли духом оновлення рідного слова. Початки його літературної діяльності припадають на другу половину 1950-х років, коли в різних мистецьких збірниках, альманахах, періодичній пресі почали з'являтися оповідання, вірші, репортажі цього автора. Книжковим дебютом стала збірка інтимної та пейзажної лірики «Вечірня молитва» (1973), яка засвідчила появу самобутнього поетичного голосу й здобула успіх у читачів. Сам же письменник розцінював її лише як «вивя ліричного спалаху», вважаючи своїм покликанням прозу, у царині якої він сказав справді вагоме слово. Уже перший роман К. Ірода «Передодень» (1975, 2-е вид. 1998), що є початком трилогії «Свято» (наступні два – «Ранок», 1984

і «Сонце в очах», 1988), посів особливе місце в українській літературі Румунії й дав підстави критиці вважати письменника одним із найцікавіших її прозаїків (згодом усі три томи були перекладені румунською мовою). Поява роману мала для тогочасної української літератури країни, у якій цей жанр ще перебував на стадії становлення, чи не першорядне значення. Адже на відміну, скажім, від «першої ластівки» – роману М. Небиляка «Лорана» (1974), почасти позначеного надмірним модерним експериментуванням у царині форми, що принесло як певні здобутки (увага до психології героїв), так призвело й до деяких художніх утрат (помітна однолінійність у зображенні характерів та у вмотивованості вчинків і навіть доль героїв, послаблення каузальності у відтворенні подій і, зрештою, деяка «розмитість» епічної фабули, а отже, і жанрової структури), твір К. Ірода став тим зразком, котрий виразно уособлював конститутивні риси цього жанру.

Автор трилогії звернувся до т. зв. селянської теми, котра була близькою йому не лише тому, що він, виходець з українського села Південної Буковини, завжди мав глибинний зв'язок з рідною землею, а передовсім через те, що внутрішньою духовною потребою митця завжди було прагнення підтримувати історичну й національну пам'ять українців-сучасників, продемонструвати всьому румунському суспільству своєрідність способу життя, народних традицій, морально-етичних цінностей та ментальності українства. Для втілення свого задуму він обрав форму, яка великою мірою тяжіє до зразків класичного епічного роману. Його трилогії притаманна вагомість і широта охопленого матеріалу, сюжетна й проблемна наповненість змісту. У ній відтворено чималий відтинок часу: передвоєнні 1930-ті роки з їх людськими драмами, з соціальними та політичними конфліктами (сутички з місцевою владою, криваві зіткнення

з «легіонерами»¹), складні, часом трагічні, колізії Другої світової війни й нелегкі реалії повоєнного періоду (голод, насаджування нової політичної ідеології, земельна реформа, примусова колективізація тощо). Зображаючи соціальні й політичні події життя буковинського села Златни (так називає своє рідне село письменник), К. Ірод органічно впливає їх у людські долі, тісно пов'язує із цими подіями формування характерів і специфічної селянської психології, що підносить актуальні проблеми його героїв до загального людського звучання. Трилогія густо заселена персонажами. Особливо виразним постають з-під пера романіста герої-селяни: автор так майстерно відтворює їхні характери, звичаї, традиції, психологію, своєрідний, притаманний тільки сільським мешканцям, спосіб мислення, живу, просякнуту народною образністю та гумором, мову, що навіть другорядні персонажі, ба навіть персонажі з масових сцен (що напрочуд вдало виписані), сприймаються як оригінальні, влучно індивідуалізовані образи, котрі несуть у собі той пізнаваний дух українськості, який є етнокультурним кодом нації та який не може не зачепити почуття кожного правдивого українця. Стрижень сюжету трилогії становить історія родини Ілаша та Івони Дорінів, образи яких стали справжньою художньою удачею автора. Центральний персонаж Ілаш Дорін – яскрава постать українського селянина, ретельно виписаний письменником повнокровний, живий, психологічно вмотивований характер, що є уособленням одвічної проблеми селянського життя – проблеми землі, яка визначає спонукальні причини багатьох учинків і думок героя. Відомо, що проблема землі

¹ Члени ультраправої партії «Легіон Архангела Михаїла» (1927-1941; мала ще назви «Залізна гвардія», «Все для Вітчизни»); у 1938 р. партія перетворилася в суто фашистську. (Т. Н.).

зазнавала різного художнього тлумачення у світовій літературі. Якщо, приміром, у європейській, зокрема румунській і українській прозі XIX – поч. XX ст. (О. Де Бальзак, Е. Золя, А. Чехов, Л. Ребрюн, В. Стефаник, О. Кобилянська), зв'язок селянина із землею було часто (але різною мірою) містифіковано, а самого селянина під впливом т. зв. влади землі нерідко зображено як особистість на межі втрати моралі, то К. Ірод трактує цю проблему не лише з позиції народних уявлень про істинно природне призначення селянина – працювати на землі, а й з перспективи зображуваного ним історичного часу.

Ілаш Дорін постає в трилогії як мудра й справедлива людина, як моральний авторитет громади, як селянин із тверезим, відповідальним, дбайливим ставленням до людей і землі та праці на ній, як справжній господар, у котрому міцно вкорінився ген господарського інстинкту й котрий категорично не сприймає все те, що суперечить його, закодованим у правічній землеробській свідомості, уявленням про ставлення до землі-годувальниці. Саме під кутом зору цих соціальних поглядів і моральних засад героя, які були виразом думок переважної більшості селян, котрі «боялися, як чорт ладану» соціалістичних перетворень у сільському господарстві, письменник і пояснює той спротив, який Ілаш Дорін чинить примусовій колективізації, наслідками котрої були безгосподарність, бідність, зловживання. Простий, але мудрий вирок виносять селяни: «А коли поле не належить людям, то і врожай не їхній».

З такою ж об'єктивністю розкриває письменник і інші соціальні й моральні проблеми життя українського села, той, за влучним висловом романіста, «златнянський, виораний бідами ґрунт», що його він відображає так правдиво й із такою болючою любов'ю. Вражають глибоким драматизмом сцени, які ілюструють тему голоду в повоєнному селі. Це, зо-

крема, епізод, де старший брат, фактично, свідомо прирікає на смерть свого молодшого брата (мимоволі напрошується аналогія з Біблії – сюжет про Каїна і Авеля) – бідного, змалку виснаженого тяжкою працею (символічною є виразна деталь портрета героя: великі, грубі, як на його молодий вік, руки) і безпорадного через свою німоту хлопця, у котрого рідні відбирають його кривавий заробіток – торбу із зерном. Автор трилогії одним із перших в українській літературі Румунії так відверто висвітлює тему голоду, і цей, сказати б, дух відвертості, на наш погляд, споріднює його бачення з художньою позицією видатного румунського письменника Д. Р. Попеску, автора гостросюжетного психологічного роману «Білий дощ» (1972). В обох письменників ця тема тісно пов'язана з проблемою бездуховності, аморальності, хіба що у Д. Р. Попеску вона більше розкрита в аспекті соціального розшарування села. У трилогії К. Ірод зачіпає й такі теми, як конфлікти селян з «легіонерами», що виникали через протести мешканців села проти сваволі останніх (грошові побори, розправи з євреями та тими, хто все це не схвалював). Цікавим (і водночас досить дражливим з огляду на дату написання) у романі є факт перебування й взаємин зі златнянами «добровольців» – воїнів УПА, що його найвиразніше автор зображає на прикладі особистих стосунків Івони, дружини Ілаша Доріна, з офіцером-упівцем Лаврентієм Орестовичем, і що передовсім слугувало авторському намірові – глибше розкрити драму цієї героїні.

Написавши трилогію, К. Ірод створив не лише важливий прецедент для української літератури Румунії, а й власну художню систему, яка, вбираючи традиції, водночас мала точки дотику з тими ідейними і жанрово-формальними тенденціями світового, зокрема й румунського, роману другої половини 1970-1980-х років, що були означені критикою як «нова

епічність». У творах К. Ірода вона проявилась в осмисленні письменником національної історії, у зверненні до джерел народного життя (деякі фольклорні обряди, міфологічні вірування трансформуються тут у яскраві наповнені новим змістом символи, що означають долі головних героїв; приміром, образ неплідного дерева-горіха прочитується як лейтмотив нещасливого шлюбу Ілаша Доріна). Очевидно, що саме глибока перейнятість письменника проблематикою українського буття, зображення ним стихії народного життя як явища нездоланної сили, явища непроминального, спонукало його (хоча й із присмаком певної гіркоти) назвати свою трилогію «Свято». Цілком символічно у зв'язку з такою позицією автора звучить один із епіграфів трилогії: «Народе мій, коли й мовчу, про тебе я мовчу».

Риси «нової епічності» спостерігаємо в романі К. Ірода й у способі узагальнено-філософського осмислення особистості, що найповніше вияскавлений у художньому баченні письменником головного героя трилогії. Адже образ Ілаша Доріна не вичерпується його, умовно кажучи, соціальною роллю, пов'язаною з проблемою землі. Його моральне звучання великою мірою зумовлене тими екзистенційними проблемами, що оприявлюються у сфері свідомості головного героя. Автор зображає його як селянина-філософа, котрий розмірковує про суть життя, його скороминушість («Ілаш уже впевнений, що дні – не білі квасолини, нанизані на нескінченній нитці, а поперемінне миттєве втілення невблаганного Часу»), про сенс людського й власного щастя, котре він вбачав у любові до коханої дружини та своїх дітей, у «сродній» праці. Саме внаслідок болісного осмислення героєм цих проблем (такий процес внутрішнього зростання свідомості персонажів М. Корсюк, побратим К. Ірода по перу, влучно означив як «сходження до себе»). Ілаш Дорін зрозумів, що драматизм його особистого

життя, марність мрій про щастя викликані не лише ударами долі (війна, тривалий полон, соціальні й політичні катаклізми), а й його «амбітною примхою» – одруження із дівчиною, котра кохала іншого. Його роздуми з цього приводу звучать як своєрідний присуд власному егоїзмові: «Як кому щастить... Та щастя тільки в певній мірі азартна гра, бо правду сказано: як собі постелиш, так і поспиш». Таке розширення масштабу внутрішнього світу персонажів є тією важливою рисою світоглядно-художнього осягнення письменником особистості, яка відкрила перспективи нового романного мислення, стала помітним внеском автора трилогії «Свято» в розвиток українського романного жанру країни, котрий переживав своє прискорене становлення.

У сфері морально-етичного осягнення людини дуже виразно прозвучала також сюжетна лінія, пов'язана з життєвою історією Івони, дружини головного героя, доля якої є втіленням теми «украденого щастя». Письменник, глибоко проникаючи в психологію героїні, розкриває драму втраченого кохання, драму проданої жінки, котра перетворилася в збайдужілу, егоїстичну, душевно й морально спустошену людину, для якої сенсом життя стали гроші й матеріальні статки. У своїх романах письменник розкриває й низку інших сюжетних ліній (зокрема, історію дітей Ілаша Доріна), котрі, як і історії головних героїв, тут не завершені. Відомо, що автор має намір розгорнути їх у четвертому томі «Ворог мого ворога», який складатиме вже тетралогію «Свято».

Стильові зрушення тогочасного світового роману вбік від традицій знайшли своє втілення в трилогії у виражальних засобах відтворення світу й людини, помітно відмінних від строго класичних. Передусім це своєрідність нарації, яка полягає у відході від традиційної хронологічної авторської оповіді, що тут вправно поєднується з ретроспективним ви-

кладом подій (з метою глибшого розкриття внутрішнього «я» головного героя, котрий одночасно існує у двох часопросторових точках: у місці і часі свого фізичного перебування та в минулому – у своїх спогадах). Водночас авторська нарація прикметна органічним «перетіканням» в оповідь від імені персонажів, а в низці моментів майстерно (ми б назвали це художнім здобутком письменника) переплітається з опцією селянської маси, що сприяє узагальнено-динамічному, сказати б, кінематографічному, відображенню подій і настроїв персонажів.

Принцип побудови образів і розкриття психології персонажів також позначений рисами нового художнього бачення. Письменник вдається не лише до традиційного опису думок, подій і вчинків героїв, а й дуже часто – до прийому саморозкриття: монологів зовнішніх і дуже розлогих (що часом тяжіють до «потoku свідомості») внутрішніх монологів, переданих здебільшого через невластне пряму мову. Усе це формує своєрідну внутрішню епічність, яка сприяла створенню багатограних характерів і також була прикметою нового романного мислення в українській літературі Румунії. Автор трилогії «Свято» (уже на час виходу першого тому) створив помітний, по-своєму етапний твір, який, виростаючи із традицій, з набутого творчого досвіду і водночас поєднуючи ці традиції з новочасними літературними тенденціями, без сумніву, належав до художньо довершених зразків сучасного українського роману Румунії; гадаємо, що факт його появи, звичайно ж, спонукав письменників до подальшого розвитку цього жанру.

Мала проза Корнелія Ірода зосереджена в збірках «Світлотінь» (1974), «Білий рояль» (1990, премія СП Румунії). «Від учора до завтра» (2014), «Chixuri» (2015). Час, коли К. Ірод увійшов у літературу як автор прози малого обсягу, був при-

кметний новими тенденціями як у румунському, так і в українському мистецтві слова, що перебувало на шляху свого бурхливого оновлюючого розвитку. Проза тяжіла до життя й багатоаспектного бачення людини, до їх поглибленого осмислення; спостерігався помітний відхід од домінуючої у творах попередніх років соціальної зумовленості подій і характерів, натомість увага письменників здебільшого була зацентована на психологічному вимірі образів.

Тематика оповідань письменника багатоаспектна. Селянська тема тут уже не є превалюючою (хоча, на наш погляд, характери персонажів-селян виписані часто яскравіше, ніж інші); значну увагу автор приділяє також історіям з життя мешканців міста. Утім ці різні теми об'єднує спільна опція: увага до життєвих колізій та внутрішнього світу звичайних людей. Його захоплює багатоликий людський вертеп, життя й людей він прагне вияснити в усій повноті як у позитивних, так і в негативних проявах. Недаремно ж перша книжка оповідань К. Ірода має назву «Світлотінь», яка є своєрідним символічним показником художнього світобачення письменника, стрижнем його життєзнавчої й людинознавчої концепції. На перший план виходить пізнання сутності людини в усій її багатомірності, показ катаклізмів людського життя та внутрішнього світу персонажів, за звичайністю яких часто поставали долі високої драматичної напруги. Художньо яскравим із цього погляду є, зокрема, оповідання «Рябушка моя», у якому автор у, здавалось би, банальній історії (втрата головним герєм улюбленого коня) зворушливо правдиво через бурхливі рефлексії персонажа, у момент його емоційного сплеску розкриває драму душевних страждань щирої людини, живої народної душі, персонажа, котрий, можливо, найповніше в малій прозі К. Ірода втілює народний характер та глибинно-архитипну свідомість і психологію селянина.

Внутрішній світ героїні оповідання «Надгробна фотографія», особисту драму звичайної селянки, котра ще довго після Другої світової війни жила надією, що її чоловік не загинув (може, ще десь у полоні), відтворено скупю й водночас дуже проникливо. Особливо вражає своїм драматизмом (що пекучим щемом пронизує душу читача) закінчення твору, у якому ця героїня скрушно, чисто по-сільському побивається за втраченим жіночим щастям, адже разом із вісткою про смерть її Митра «пропала надія, що вона ще могла б колись бути Аничкою, Анною чи навіть Ницею (де там Гануською або Нуською!), а залишиться до кінця свого віку старою Паламаркою». Художнє розуміння К. Іродом людини з народу тут можна з повним правом порівняти з мистецтвом Григора Тютюнника бачити своїх персонажів крізь призму власного болю, любові і доброти. Драматизм народного життя майстерно відтворено й у невеликому, пронизаному тонким розумінням нюансів селянської психології (посадження власної гідності з соціальною наївністю) оповіданні «Мільйонер», де цю психологію й особисту драму обдуреного й приниженого селянина піднято до рівня загальнонародної. Адже в одиночному епізоді, пов'язаному із численними випадками обману й шахрайства людей у часи повоєнної інфляції, автор майстерно розкрив суть цього соціального явища й художньо переконливо відтворив пов'язані з ним настрої та вчинки селян. Спосіб розкриття письменником людської психології десь суголосний з художніми відкриттями української прози перших десятиліть ХХ ст., зокрема В. Стефаника. На перший план виступає не так традиційна описовість, а скоріше, сказати б, прийом спресованої енергії слова: динамічні діалоги, зовнішні і внутрішні рефлексії та короткі (часом з підтекстом) репліки героя. Саме в цьому оповіданні (і в обраній проблемі, і в змістовному її завершенні, і в її художній подачі), попри

своєрідність прозописьма К. Ірода, усе ж ніби витає художній дух «Камінного хреста».

Привертає увагу той сегмент малої прози К. Ірода, де його мислительська енергія спрямована на тлумачення проблеми великої морально-етичної ваги – морального пробудження людини. Автор акцентує можливість духовного оновлення своїх персонажів, хоча це їхнє прозріння нерідко є ще інтуїтивним, а то й підсвідомим. Він тонко відчуває й майстерно показує ці гуманні порухи душі своїх різних за віком, життєвим досвідом і вчинками героїв. Скажімо, в оповіданні «Білий рояль», де письменник виразно нюансує внутрішній світ хлопця-підлітка, він ненав'язливо підводить свого героя до, може, ще не до кінця усвідомленого (адже герой не такий уже й дорослий), але такого, що є вже на грані пробудження совісті, роздуму й про його власну (хоча й мимовільну) провину в смерті учителя, котрий усе життя жив у страху через вчинений колись ним злочин. Квінтесенція цього морального пробудження втілена в короткій заключній репліці героя, у якій уже звучить сумнів щодо його власної непричетності до трагічної розв'язки. Інший персонаж (оповідання «Ніч») переживає особистісну драму через докори сумління, через раптове осяяння – усвідомлення своєї моральної провини (відступництво від правди), яка призвела до виправдання справжніх убивць людини, свідка їхніх політичних і соціальних злочинів. Процес пробудження совісті, порух чогось людського переживає й така, здалась би, цілковито нікчемна особа, як герой оповідання «Сусіди» Симон. Цей своєрідний Швондер¹, аморальний пристосуванець, котрого автор саркастично називає «робітничий клас», а ще щось, крім цього (натяк на його «особливі» послуги владі) і через донос котрого постраждав господар націоналізованого

¹ Герой роману М. Булгакова «Собаче серце». (Т. Н.).

будинку, у якому жив цей персонаж, у кінцевому підсумку відмовляє свій гріх, доглядаючи могилу колишнього хазяїна. Своєрідним уособленням проблеми морального прозріння є оповідання-алегорія «Дзеркало», у якому письменник розкриває муки совісті старого волоцюги, котрий лише заради грошей позує Леонардо да Вінчі для портрета Іуди й котрий, зрештою, побачив себе як дзеркальне відображення того, хто за 30 срібняків став христопродавцем, адже сам у молодості слугував художникові як модель для портрета іншого героя «Темної вечери» – Ісуса Христа.

Прикметно, що К. Ірод досліджує своїх героїв, далеко не ідеалізуючи їх, розкриваючи й непривабливі сторони людського ества, адже проблему існування «мінус-людей» (за висловом О. Довженка) ще не знято з порядку денного літератури. Сірість, брутальність, духовне убогство – це ті риси, які, за К. Іродом, збіднюють людину аж до втрати її гуманної сутності. Прикладом таких творів є оповідання «Золота душа», «Заздрість», «Пожежник», «Вдячність», «Двічі розказувати про Куліцу». В останньому автор особливо гостро порушує питання бездуховності, аморальності, що межує з жорстокістю, відверто зображаючи руйнівний вплив пожадливості, споживацького інстинкту на людську совість і трактуючи це жахливе явище деградації людини як справжню трагедію свого героя, адже сам герой своєї нікчемності навіть не намагається зрозуміти. У контексті нашого дискурсу привертає увагу алегоричне оповідання з філософським підтекстом (зауважимо той факт, що саме К. Ірод одним із перших в українській літературі Румунії звернувся до виду оповідання-алегорії) під назвою «Лісовий роман, або як мій вуйко Іван кинув рибалити і став на чорних лісів полювати», у якому, попри умоглядність, метафоричність думки, а отже смислову поліфонічність, усе ж досить чітко через символічно-притчевий образ головного

героя прочитується те повчальне значення, що вписується в обшири тлумачення вищеозначеної проблеми: будь-яке пристосування заради наживи може стати для морально нерозбірливої людини самовбивчим.

Різні рівні психологічного прочитання людини спостерігаємо в оповіданнях К. Ірода з не зовсім типовим для нього детективним сюжетом («Дверний ланцюжок», «Злочин»), а надто в повісті «Житіє Тодера Боцана», у якій автор відтворює парадоксальну чорно-білу сув'язь внутрішніх спонук та вчинків головного героя – одіозного, авантюрного «опришка» Василя Козмея (він же Тодер Боцан), котрий жив подвійним життям. Виступаючи у різних подобах: то як учитель, інженер-зоотехнік чи успішний керівник сільськогосподарського управління й водночас як фальсифікатор банківських знаків, цей персонаж навіть зажив доброї слави серед людей у тяжкий повоєнний час, бо, на їхню думку, «не пропив ті гроші», а «роздавав їх сиротам та вдовам, голодним і дрантивим» (неоднозначність образу доповнено й історією світлого кохання героя з сільською лікаркою). Така, здавалось би, нетипова антиномія добра/зла не вкладається в однозначне тлумачення чи моральний критерій. Спираючись на слова самого героя («я <...> зробив тільки те, що повинно було робити суспільство і без мене!», його можна було б сприймати як бунтаря-одинака проти системи (на це ніби вказує й своєрідний заголовок твору як алюзія на житійний жанр, у центрі якого завжди були поборники чогось або борці проти чогось, а також своєрідна форма викладу – розповідь і щоденникові записи іншої особи). Та, попри різні можливі тлумачення ідейного спрямування повісті, усе ж безсумнівним є той факт, що автор, дотримуючись одного зі своїх засадничих естетичних постулатів («людська душа далеко не проста, а багатогранна, повна безлічі нюансів»), тут укотре переконливо демонструє можливість такої антиномії

в тому складному – природному, історичному, соціальному, культурному і психологічному – феномені, який зветься людиною.

Художня позиція К. Ірода виключає потребу в прямому декларуванні в оповіданнях ставлення до зображуваного, адже місія письменника – мислити і промовляти самими художніми образами, через які він і адресує свій головний посил читачеві, спонукаючи його робити цілком однозначні висновки, стверджувати ідеал від супротивного. Проте, здавалось би, удавана відстороненість авторської позиції й оповіді все ж нерідко перейнята суб'єктивними нотками смутку, гіркоти, іронії, котрі, безумовно, теж є елементами повчальності.

Загалом же, як і в романах, стильова манекра, образний світ малої прози письменника глибоко закорінені в народній ментальності. К. Ірод – талановитий і самобутній оповідач, мова котрого яскрава й різнобарвна, пронизана гумором, емоційністю, експресивністю вислову. Водночас сама оповідь позбавлена приземленої етнографічної описовості, орнаментальної екзотики, що також є ознакою поетики згадуваної вже раніше «нової епічності», прикметою сучасної прози. До цього можна додати, що помітна дифузія наративних структур як ще одна ознака сучасності стилю К. Ірода, надає й самій оповіді, і поведінці та психології героїв динамізму, несподіваних поворотів виразної екстеризації. Митцеві притаманна також і особлива, у дусі сучасних естетичних тенденцій, природа творення образів і характерів, про що вже йшлося при аналізі його романів. Завважимо ще кілька її прикметних ознак: майстерне зображення портретів за допомогою експресивних порівнянь, які сприяють візуальному сприйняттю й розумінню внутрішнього стану персонажів [«цигани шкірили квасолі» (зуби), «скидався він на немічного череватого павука», «лейтенанти стояли, як попарені»]; цей ряд можна

продовжувати]. Важливу характерологічну роль у його творах відіграють також промовисті деталі портрета. Скажімо, про фізичний і внутрішній стан колоритної героїни трилогії – шинкарки Міхаліни, котра постійно дрімала за шинквасом, говорить лише одна, але така пронизливо яскрава деталь: під час розмови вона (героїня) «відслонила одне тільки око». А з допомогою «дії» такої специфічної деталі портрета героїні оповідання «Золота душа» як «чорний вусок», автор, майстерно демонструючи різні психічні реакції цієї особи, розкриває справжню суть «золотої душі» – людини черстою й байдужою до чужого горя. Ще можна додати, що важливим фактором прояву характерів у К. Ірода є природа, її гуманізуючий вплив на людську душу (повість «Білуґа»), а також тонке авторське відчуття дитячої психології (та ж «Білуґа», оповідання «Білий рояль», «Злодій», «Мов, Михайле!») ті риси його світосприйняття й стилю, які суголосні з системою художніх цінностей української малої прози 1960-1980-х років, зокрема оповідань Г. Тютюнника і Є. Гуцала.

Цілком оригінальним тематично-жанровим різновидом малої прози К. Ірода є його оповідання циклу «Промахи», що були опубліковані як українською мовою, так і в перекладі румунською (збірка „Chixuri”, 2015). Сам письменник означив цей жанр як «гіркувато-смішні спогади» з уточненням, що вони не є мемуарами у строгому значенні цього терміна; це скоріше відтворення історій з власного життя та життя його друзів, колег по перу та ін., великою мірою доповнене фантазійною уявою автора. «Промахи» К. Ірода – це переважно оповіді про різні, за визначенням автора, «негаразди», тобто часто парадоксальні ситуації, у які потрапляють його колоритні реальні й вигадані герої й джерелом яких є несподівані сюжетні повороти, життєві інтриги, збіги обставин; узагальнюючи, ці оповіді можна ще назвати «комедіями ситуацій». Найважливішими засобами в

письменника є іронія, тонкий, часом із сатиричними нотками, гумор, за допомогою яких смішне переважно зображається в добродушному, жартівливому тоні, хоча в ставленні автора до цих «негараздів» та їх героїв відчувається не лише сміх, а й співчуття, певна гіркота, а то й нотки морального осуду. Таке ставлення письменника до зображеного засвідчує його виразну гуманістичну позицію (увагу й любов до людини, толерантність у її сприйнятті й оцінці), спонукає читача до роздумів на цю тему та розмислів щодо власного морального самовдосконалення. Цей гуманістичний посил від автора до читача, лише йому притаманний спосіб зображення людини і сприйняття дійсності надають «промахам» проблемно-тематичної й жанрової своєрідності, що забезпечує їм цілком особливе місце в українській малій прозі Румунії.

Літературний доробок Корнелія Ірода не вичерпується його оригінальною творчістю; справді подвижницькою є праця письменника в царині перекладу. Ще на початку своєї літературної діяльності він переклав з української твори для дітей: повість «Морська чайка» Ю. Збанацького (1962) та «Скарб Вовчої криниці» Л. Письменної (1968). У період творчої зрілості перекладач звернувся до літературної спадщини І. Франка, здійснивши румунськомовні версії казок «Коли ще звірі говорили» (2008) та поеми «Лис Микита» (2016). Відомий фахівець у галузі україністики, зокрема й перекладознавства, доктор І. Ребошапка високо оцінив перекладацьке мистецтво К. Ірода, вважаючи, зокрема, його румунськомовну інтерпретацію помітним поступом у порівнянні з уже існуючою (1958, пер. В. Кордуна). Важливим джерелом інформації для румунського читача є вміщені в обох виданнях короткі передмови К. Ірода про життєвий і творчий шлях І. Франка, а також Франкова передмова „Хто такий «Лис Микита» і відки він”, що дає уявлення про художню оригінальність українського майстра

слова в переробці відомого мандрівного сюжету. Здобутком перекладача є також книжки оповідань Г. Тютюнника (2017) та В. Шукшина (2019). Цей вибір К. Ірода не був випадковим, адже потужна творчість обох видатних письменників, без сумніву, вплинула на літературні вподобання й характер його власного художнього доробку, про що він не раз заявляв у своїх інтерв'ю. Зокрема, у передньому слові про Г. Тютюнника «Майстер малої прози» К. Ірод виокремлює такі риси художнього світобачення українського письменника, як гуманізм, драматичне відчуття життя і людини, м'який гумор, тепла любов до своїх персонажів, що «зігріває усю його творчість», які були близькими художньому мисленню й самого прозаїка з Румунії. Ця внутрішня спорідненість малої прози К. Ірода з творчістю Г. Тютюнника, яка відлунує в його оповіданнях, поза сумнівом, була джерелом художнього збагачення його самобутнього літературного слова. Книжка оповідань Г. Тютюнника в перекладі К. Ірода отримала схвалення в румунському культурному просторі, що видно з відгуків у пресі. Приміром, А. М. Барос, високо оцінюючи й художню вартість прози Г. Тютюнника, і її румунськомовну версію, підсумував свої спостереження вельми промовистою фразою: «текст читається на одному диханні».

Особливим є внесок К. Ірода в румунську шевченкіану, котра стала цінним надбанням письменників, науковців, перекладачів країни. До 200-річчя від дня народження Т. Шевченка зусиллями письменника побачив світ том під назвою „«Кобзар». Від першодруку до сучасності” (2014). Це своєрідне факсимільне видання поетового «Кобзаря» 1840 р., до тексту якого паралельно подано його сучасний варіант, де окремо позначено вилучені царською цензурою фрагменти Шевченкової поезії. У передмові К. Ірод пояснює мотиви цього вилучення, спираючись на аналіз змісту й ідейного звучання

цензурованих творів поета. До глибшого розуміння літературного феномена Кобзаря письменник долучився ще двома своїми працями – перекладами книжки П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», виданої 2013 р. у двох томах, та «Щоденника» разом із «Автобіографією» 1860 р. (2017). До двотомника увійшли передмови М. Глобенка та В. Шевчука з першого повного видання (Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955) та одного з українським перевидань (Київ, 1994) книжки П. Зайцева, а також власну передмову перекладача, насичену цікавими для читача фактами про життя і творчість Т. Шевченка. Румунськомовна версія Шевченкового «Щоденника» дістала схвальну оцінку критики як зразкове, збагачене цінними художньо-науковими атрибутами видання, у якому міститься багато анотованих репродукцій ілюстрацій і портретів, що належать Шевченкові, а також змістовних літературознавчих, культурознавчих, релігієзнавчих та інших приміток, коментарів, додаткових відомостей щодо біографії та художньої спадщини поета, які підготовлені автором перекладу і є важливою інформацією не лише для пересічного читача, а й для шевченкознавців.

У перекладацькому доробку К. Ірода також твори близьких йому за художньою стилістикою румунських письменників, серед яких такі відомі імена, як поети М. Міку, Г. Томозей, М. Дінеску, Н. Д. Фрунтелата, І. Андреїца, прозаїки М. Синтімбріану, Ф. Нягу, І. Басшу та ін.; вони побачили світ на сторінках різних україномовних періодичних видань. Останнім часом перекладач активно працює, маючи намір ознайомити зацікавленого румунського читача з художнім доробком сучасних, особливо молодих, поетів і прозаїків України. З-під його перекладацького пера уже вийшла друком збірка поезій О. Дяка «Звуки непереможні» (Бухарест, 2019), до друку підготовлено книжку прози Г. Тарасюк, куди увійшла й низка

Іродових перекладів, а також «Антологію сучасної української прози», де серед інших – його румунськомовні версії новел та оповідань М. Варич, Ю. Винничука, О. Денисенка, М. Дочинця, С. Єременко, М. Єщенко, О. Жовни.

Корнелій Ірод ще сповнений великих творчих планів: він завершує четвертий том уже майбутньої тетралогії «Свято», готує нову збірку «Промахів», має намір спробувати своє перо в детективному жанрі.

Тамара НОСЕНКО

АРГУМЕНТ

Понад півсторіччя тому давніший задум написати обширне полотно на селянську тему почав нарешті конкретизуватися. І так, через кілька років, у 1975 вийшов роман **Передодень**. На звороті внутрішньої обкладинки читача попереджали, що це перший том трилогії **СВЯТО**. Згодом, уже після надрукування другого тому (**Ранок**, 1984 р.), я зрозумів, що погано розпланував епічний матеріал, те широкі соціальне полотно і що прийдеться «перекроювати» трилогію на тетралогію. Та була не в цьому біда. Коли в 1988 прийшлося друкувати третій том (**Сонце в очах**), цензура не дозволила робити замітку, що то третій том **СВЯТА**. Пам'ятаєте? Друкувати твір у кількох томах могли *тоді* лише **Він** та **Вона**... Гадаю, не треба називати, хто були Він та Вона. Всім іншим дозволялося друкувати в одному або найбільше в двох томах. Чи повірять сьогоднішній молодий читач, а головне завтрашній, що був такий час? А щоб підказати все ж таки, що **Сонце в очах** – третій том, я вдався до такої «хитрості»: написав щось *Замість прологу*, вкінці якого признав: «І **Передодень**, і **Ранок**, і **Сонце в очах**, і що ще сотвориться – плоть від плоті уявного **Свята**». Сьогодні відомо, що йдеться про четвертий том – **Ворог мого ворога**, яким закінчується тетралогія.

Вихід нині у світ повного романного циклу **СВЯТО** – для мене справжнє радісне *свято*! Воно завдячується таким ви-

рішальним чинником: проводів **Союзу українців Румунії** за фінансований наклад, але й за постійну турботу про розвиток української літератури в Румунії; референтам **Івану Ребошапці** та **Володимиру Антофійчукові**; редакторові **Михайлу Гафії Трайсті**; художньому редакторові **Ірині Мойсей** і не в останню чергу авторці передмови **Тамарі Носенко**, відомому київському літературознавцеві. Всім я глибоко вдячний!

Корнелій ІРОД

МОТТО:

Вода і любов течуть вниз
(Бенгальська приказка)

Книга перша

1.

До сходу сонця була ще майже година, але Ілаш, вирядивши Віктора у ліс коні пасти, вже приніс із шопи сокиру і велику дворучну пилу, поставив на ґанок, щоб були під рукою, і глянув косо на високий кудлатий горіх, що байдуже спав під заплазом, біля хвіртки. Горіх і гадки не мав про задум господаря.

– Дармоїде остатній! – вихопилося Ілашеві, але тоді ж замовк, аж долонею рот прикрив, бо до сходу сонця він обов'язково мусить мовчати.

Ілаш не з тих, що надто вірять у ворожіння, примовляння та всякі інші забобони, але згодився з Івониною пропозицією примусити горіх родити, бо вже гризла і його думка, що горіх, посаджений ним двадцять чотири роки тому, в рік, коли вони побралися, не родить. Ще більше гризли його жінчині дорікання: «Ади твій горіх, – каже нераз Івона, – найвищий в саду, а користі з нього, як з пса сала...» Говорила вона так, коли не була задоволена якоюсь Ілашевою роботою і хотіла довести, що то не єдине погане діло її чоловіка. А коли тільки так, щоб уколоти Ілаша, Івона не згадувала горіх, а чіпалася чогось іншого, але так повертала слово, щоб Ілашеві було ясно, що вона має на увазі горіх і не щось інше: «Ти диви, – казала, приміром, вона, – яка старенька, згорблена яблуня, посаджена твоїм дідом, а сивна, аж гнеться...»

Як заставити горіх родити навчила Івону Гуцулка, а не Марія Шкіреєва, Грициха або інша баба. В такому разі Ілаш і чути не хотів би про таку комедію. А Гуцулка не одне чудо вдіяла. Чи не в цілому горішньому куті молоко коровам повернула – вим'я якимось зіллям вимивала, відваром наповувала, примовляючи тільки їй відомі слова, і після цього від найбільш упертих корів удоювали повну дійницю молока. А сама Гуцулка приручила навколо своєї хати, що під самим лісом, повно всякої дичини. Хто не знає, що в її невеликому садочку не вона вибирує попадані яблука, а роблять це за неї кілька їжаків: качаються під яблунею, доки попадані через ніч яблука чіпляються на їхні шпильки, а потім вносять у хороми під лавицю. Гуцулка приручила також лякливу білку, котру годує горіхами та жолудями. Щоб вже не говорити про тих, котрим «почистила» вона коросту або якусь «сороміцьку» недугу. Виліковувала вона також пропасницю, чорний пронос, кволе недокрів'я, переполох і багато інших хвороб, бо на все мала зілля. А в парубоцтві хіба не вона врятувала Ілаша від смерті, після тієї страшної бійки? Проте, Гуцулка нікому шлюб не в'язала, упирів у хату нікому не надсилала, коростою та чиряками нікого не обсипала.

Ілаш знав все це. Тому-то він повірив, коли Івона сказала, що Гуцулка навчила її, як можна безплідний горіх заставити родити. А можна, виходить, примусити родити, тільки сильно налякавши його, а саме загрозою зрубати. Івона вивчила від Гуцулки, як треба діяти, що і як казати, а вчора повторила кілька разів з Ілашем увесь ритуал від початку до кінця, щоб і він знав, що має робити. «Запам'ятав усе, старий? Ти мені тільки гострим та суворим голосом все скажи, а не по-бабськи, чуєш? І, боронь Боже, не раніше або пізніше сходу сонця, а якраз, коли сходить, бо тоді й дерева прокидаються... До сходу сонця – ні слова!»

Ілаш відійшов кільканадцять кроків від хати і глянув на зрошений дах, на якому дві бляшані птахи рівно розправили крила, ніби тільки присіли чи злітали – одна на схід, друга на захід, – де віковічні букові ліси покривають навколишні горби чорною непроглядною щіткою і оточують Златну з трьох сторін. Лише південна сторона, Глиниці, пригинає трохи свою голу жовту спину і відкриває селові широке вікно у білий світ. Долішня, середня й горішня дороги ділять підвіконня Глиниць майже на рівні чверті, після чого збігають з горба вниз, губляться полями і знову виринають з хлібів недалеко царського гостинця. Од птахів довідається Ілаш, коли зійде сонце: вони спершу почервоніють, потім спалахнуть і нарешті пірнуть у небесну зелень. Але тоді буде вже пізно. Івону покличе Ілаш, коли птахи почнуть тільки жевріти.

Чистий, мов склянка, серпневий ранок дзвенів від мукання корів і безупинного кукурікання, а де-не-де на вулицях ранок тріскав від лускання чотиригранних батогів, розбренькувався на безліч осколків, аж собаки розгавкувались до сказу. За худобою курився мідяний пил, перемішуючись з синім димом хворосту. Поступово гамір спливав, виповзав трьома дорогами на голий хребет Глиниць, перекочувався по той бік горба і тонув у полі. Деякий час собаки ще рвалися, потім один за одним вгавали, і тиша сідала на Златну білим птахом навколишніх горбів, де букові ліси ще дрімали під тонкою голубою парою.

За лісами, у небесній кузні хтось почав надувати міхи, бо обрій почервонів, мов кроляче око, а долиною покотився кудлатий вітер. Ілаш глянув на птахи – ніби стали жевріти. Він забіг у хори, гукнув на Івону.

– Іду... – озвалася Івона. – Сердито, старий, чуєш? – шепнула вона.

Ілаш взяв з ґанку сокиру й пилу, попрямував до хвіртки. Біля горіха наздогнала його Івона:

– Куди це ви так рано, бадіку? У ліс? – ввічливо, майже весело запитала вона.

– Ні, не в ліс! – буркнув Ілаш.

– Так куди ви з пилою та сокирою, як не в ліс?

– А куди? Горіх хочу рубати!

– Котрий горіх? – забіткалася Івона. – Цей, що біля хвіртки?

– Аякже.

– Більш сердито й гостро, старий! – прошептала вона. Потім голосно: – Бійтеся Бога, господарю, як рубати такого красеня?!

– Красень, кажете?! – закричав Ілаш. – Що з його краси, коли він, ледачий, безплідний? Ану, відступіть! – вже справді розсердився Ілаш, кинув під горіх пилу, яка забриніла тонко й загрозливо, взяв обома руками сокиру й розмахнувся, але Івона зупинила його:

– Почекайте, бадіку, може...

– Чого мені ще чекати? Скоро пора горіхи лущити, а на ньому ні горішка!

– А може, він ще зародить... – благально промовила Івона.

– Двадцять і стільки років не родив та зародить відтепер? Хто таке може повірити?

– Ти чому пом'як, старий? – процідила Івона. – Таким голосом хочеш налякати його? – а далі знов увійшла в свою роль: – Благаю вас, бадіку, почекайте ще рік...

– Нізащо в світі! – заgrimів Ілаш. – Я його посадив, я й повалю! – і знов розмахнувся сокирою.

Івона вхопила його за руки:

– Не рубайте горіх, бадіку, прошу вас! Я певна, що він нарік родитиме. Ось, як тремтить, бідняга, благає вас і обіцяє родити...

Горіх дійсно дрібно зашелестів густим листям, але Івона не знала, чи тремтить він від страху, чи ранішній подих, що супроводить схід сонця, заплутався в його гіллі. Щоб впевнитись, що горіх справді налякався, підштовхнула Ілаша:

– Ну, старий, далі!

– Що далі? Я забув... – ніяково промимрив Ілаш.

– Ади, старий дурень! – засичала вона. – Що далі, що далі... – перекривила Івона свого чоловіка. – А твої вуха де були вчора? Ключчям набив?! Далі ти повинен не попускати свого, розгонитись на нього сокирою, навіть цюкнути трохи, але злегка...

– Знаю, – перебив її Ілаш, – вже пригадав.

– Тоді давай-но, але сердито, чуєш?

– Ви, лелічко, говоріть своє, а я таки зрубаю його! – загорлав Ілаш. – Де сокира?

Він підняв сокиру, розігнався і, перед тим ніж Івона могла його зупинити, встромив вістря у стовбур горіха. Івона зойкнула, підбігла й вирвала сокиру.

– Не треба, бадіку, подождіть... Я ж вам говорю: горіх обіцяє родити, – аж заголосила вона.

– Не вірю! Дайте сокиру! – лютував Ілаш.

– Як же ви не чуєте, як у нього лист шепоче – родити обіцяє. Тільки послушайте...

– Та так воно, шелестіти він шелестить, а хто ж розуміє, що він, лайдак, говорить?..

– Обіцяє родити, бігме обіцяє...

– Бачу, ви на своє перегнули... Хай буде й так. Почекаю ще рік... Але щоб він, сучий син, не радів, що обманув мене

стільки років, а тепер продовжив своє лайдацьке життя ще на один, я повинен покарати його зараз же – відпилю йому одну гілку! Так він зрозуміє, що я не жартую, і що в наступному році, хоче чи не хоче, він мусить родити, а ні – тріски з нього зостануться!

Івона не зразу згодилася, бо, – каже, – навіщо калічити такого красеня, нівечити його буйну гриву? Але Ілаш стояв непохитний на своїй позиції, і жінка, розуміється, вкінці згодилася, навіть допомогла йому вилізти на заплаз.

– Дайте пилу! – знов пошорстів його голос. – Ви не можете?.. Одному незручно.

Відпиливши одну з гілок, а саме ту, що простягалася далеко на вулицю, Ілаш зіскочив з паркана.

– Так... – звернувся він до горіха. – Почекаю ще один рік. Не навчишся розуму, тоді буде гірше!

Ілаш повернувся спиною, ще явно сердитий, і поволік гіляку в шопу, а Івона взялася змазувати свіжим кізяком місце щойно відрубаної гілки, пестливо примовляючи й жаліючи суворо покараному горіхові. В ту мить вітер дмухнув сильніше, і з горіха покrapала рясна роса.

– Не плач, синку, загоїться... – прицицькувала Івона.

Сонце стало підніматись по своїй щоденній стежці, і на горбі чорні букові ліси зазеленіли м'яко й кучеряво, мов бараняча спина. У південне вікно, почерез жовтий хребет Глиниць зазірав звичайний літній ранок, і все ж таки Ілаш відчував наближення осені. По чому саме – не скаже, бо осінню ще не пахло, й бабине літо ще не снувалося в повітрі, але денне світло чомусь пожвавішало, стало більш прозорим, майже дзвінким, а гомін розносився широко і здавався швидше. Ось, десь далеко за горбами чути як стогне поїзд.

Раптом Івона згадала, що на неї жде стільки домашньої роботи, а вона бариться біля горіха. Сплеснула долонями по стегнах, покинула горіх і забігла до хати.

«Скоро посходяться на обід, – подумала Івона. – Треба кулешу зварити», – в її голові думки крутилися, мов бджоли, стрибали від одного до іншого. «Три дівки в мене, а нема ко-го до криниці послати. Не треба було пустити всіх трьох до тітки Домки в Килибанчину. Хай були пішли тільки Домніка й Верона, а найменшу, Аспазію, треба було сперти...» Про горіх не забула, але чомусь не хотілося їй про нього думати. «На другу неділю храм... Ой! А у нас ні краплини горілки! Де ж мій старий задівся?»

– Старий! Чуєш, старий!

З-за шопи Ілаш не бачив своєї жінки. Прикинувся, що й не чує, продовжуючи обтісувати теслом сирий грабовий рубель. Колишній розламався ще під час минулих жнив, і Ілаш цілий рік так і не спромігся зробити інший. Аж учора приніс із лісу молодий рівний граб, обчімхав гілля, а сьогодні, раз діло з горіхом закінчене, взявся обтісувати.

– Чи ти оглух, старий?! – сердито вдруге крикнула Івона, зійшла з ганку й подалася спритним кроком до Ілаша за шопу.

– Га?... – м'яко відповів він, не перериваючи своєї роботи.

– Ти що тут робиш? – запитала Івона вже з-під стріхи.

– Не бачиш? Рубель, а що?

– Рубель! Ади чим протринькав він півдня!.. Бійся Бога, чоловіче! За два тижні храм, а у нас горілки – ні горобця засліпити! Іди приготов казан, цівки тістом обліпи, жмихів начини в обох бочках – будемо самогонку варити. Потім не буде коли, бо з неділі треба пшеницю жати.

– На те я й рубель готую.

– Ти не договорюй мені, а йди берися за казан! Стільки народу надійде, а у нас ні сльози горілки. Встид! Я наказувала Вікторові, щоб хмелю в лісі нарвав. Завариш і пива, бо прийде кум із Гатни, а кума, знаєш, самогонки не п'є. Та ще й бурачанки...

Ілаш встроїв покійно в дровітню тесло, щоб доказати жінці, що відкладає рубель на інший раз, виправив плечі, намагаючись виглядати вищим – він і так на цілу голову нижчий Івони, – вибрав з-за пояса дрібно складену, мов книжечка, газету, вирвав один листок, потер в долоні і став сукати цигарку. За цей час Івона не переставала дорікати, що він «цілий день смолить, мов турок», через що «вночі бухикає, аж шибки дрижать»... Але Ілаш продовжував мовчки своє діло. Вирівняв пом'ятий папір, вигнув з нього пальцем довгастий жолобок, потім скупно засипав його пучкою тютюну; обережно завернув, засукав і, вкінці послинивши, погладив цигарку пальцями, ніби пестив її, і вийняв сірник.

– Ти диви, де мій сірник! – вирвала Івона коробку з його рук. – Та я вдосвіта Верону до Пасюні Василеної за гранею послала, а він моїми сірниками курить і гадки не має! Я тому троє яєць за сірник дала, щоб у сусідів грані брати?! А твоє кресало де? Загубив?! Чи, може, на старість пана граєш?..

– Та є воно в мене... – якось винувато сказав Ілаш. – Але кремінь поганий, кришиться. І губка закінчилася...

– А що, іншої лінуєшся накувати?

Не чекаючи відповіді, Івона крутнулася на босих п'ятах і пішла до хати. Загупала ґанком і перед тим, як зайти у хороми, гостро блимнула чорними з синім відблиском очима на свого чоловіка, відкрила рот щось сказати, але промовчала, бо Ілаш, мов слухняна дитина, яку тільки що вибили за розбиту миску, ішов за нею до хати.

Вона люто й трохи здивовано лупала на Ілаша, ніби: «Ти чого присунув до хати, коли казан і цівки у коморі?!» Але він майже байдуже підійшов до печі, вибрав голою рукою грані, покалатав у жмені, поставив на припічок, припалив цигарку і сів на ослін.

– Невже стомився?.. – огризнулася Івона.

Ніби не до нього говорилось, Ілаш зосереджено слідив за синім струмком диму, що пильно цідився з цигарки, кучерявився, клубочився і вкінці торочився в косому промені сонця, що падав з вікна.

– А щоб ти скис! На мені сорочка горить, а він...

– Ти сказала, стара? – низько проджмелів Ілаш. – Диви, а то ще по писку дістнеш!

Від подиву Івона аж рот роззявила. Давно не чула від Ілаша таких слів, а ще давніше не бив він її. Ще діти малими були. Після хвилини оторопіння, коли Ілаш здався їй на мить великим і суворим, вона квапно, злобно й розгублено роздивлялася по хаті, щоб вхопитись за якесь діло і надто не продовжувати моментальну Ілашеву вищість. Адже нелегко взяла вона віжки сімейного життя в свої руки і міцно держить їх вже стільки років, бо не Ілаш Дорін всім керує, а вона. І тепер попускати їх так легко? Нізащо в світі! Треба швидше вийти з цього становища. На щастя щось збігло на гарячу плиту, і вона кинулась підмішати.

Докуривши, Ілаш кинув огарок у піч, плюнув серед хати й подався надвір.

– Не гай часу, старий!.. – набрала Івона духу, але з хоромів Ілаш, певне, вже не чув її придавлених люттю слів.

2.

Хата в Дорінів велика. Небагато таких у Златні. Дві просторі кімнати, широкі хорони і містка комора на всю задню стіну, яка з весни до осені служить за літню кухню. Ілаш будував хату ще будучи парубком, зараз після повернення з війська, на місці старої дідівської, під лісом, у горішньому куті. Покрив її найкращою віденською бляхою, пофарбував ганок і поклав підлоги у всій хаті, навіть у хоромах і в коморі: «Щоб моя жінка не змазувала кізьяком у хаті долівку щотижня...» Обчистив старий сад, засадив пусті місця молодими деревами, головню яблунями й вишнями, бо черешні, сливи та груші ще родили. А коли підняв уже й стодолу, тоді став шукати собі пари. Котрий господар не віддав би свою дівчину на такий маєток за парубка-сироту, у якого ще й чотири фальчі поля і добрий клин букового лісу? У Златні більше землі мали лише Скрипей, Волошка, Дрішко і, розуміється, пан Прункул. Більшість селян мали між одним і двома-трьома гектарами, бо златнянської землі мало, зате вона родюча і гноїти не треба було її частіше, ніж раз у тричотири роки. Були й такі, що землі не мали зовсім, як Кишка, Горбач, Пантелей або Івасюк і ще кілька. Щоб могли годувати дітей і самих себе, були змушені служити у пана Прункула чи в інших багатших людей. Тому Ілаш, маючи стільки поля, був неабияким женихом.

У селі люди про це тільки й говорили; зацікавлені батьки пробували вгадати, до кого пошле Ілаш Дорін старостів, хоч кожний з них плекав надію, що Ілаш не може сватати іншу, а лише його дочку. Але парубок був вимогливий, довго вибирав, не міг рішитись, а то став навіть вередувати. Тоді батьки, котрі втратили будь-яку надію, почали хвалитися, що вони не віддали б свою доцю за Ілаша нізащо в світі. Адже, хоч і багатий, Ілаш скупий, злий, а до того ще й низький, що ледве їй до пупа сягає... Щоправда, Ілаш був невисокий, головатий, набитий, мов міх, з довгими по коліна руками, але на його приємному обличчі, над дівочим рум'янцем завжди палала весела усмішка, і чисті зелені очі щиро дивились на людей. А серце людини, як каже стара Гуцулка, не в грудях, а на лиці людини.

Деякі матері таємно розказували одній та другій сусідці, що Ілаш «ходить до нашої дівки», а такі чутки розлізались по селу, як короста. На ділі парубок і думки ще не мав женитися, бо поки що не знайшов те, чого шукав. Правда, влітку на одному з танців він побачив Івону Фількову з Килибанчини і від подиву аж остовпів: «Файна дівка!.. Хіба це та сама Івона, повна прищів, на яку я й не дивився перед тим, як іти до війська?.. Ростуть дівки!» – недовіряв Ілаш своїм очам.

Він довго дивився на дівку, моргнув їй кілька разів, але годі було з нею потанцювати. І не тому, що Івона, у відповідь на моргання, холодно просвердлювала його чорними блискучими очима, а більше тому, що Петро Горбач прилип до дівки, тримав її за руку, не відступав ні на крок і танцював лише з нею. Навіть коли всі витріпочували палкий парубоцький танець, Горбач стояв з нею осторонь – щось гомонів на вухо, а Івона сміялася дрібно, ніби його слова приємно лоскотали її. Обом, видна річ, було байдуже, що Ілаш Дорін, один із пер-

ших п'ятьох-шістьох парубків Златни, так зацікавлено слідить за дівкою. Або тільки прикидались.

Правда, Ілаш міг навчити розуму їх обох. Досить було по-кликати Івону танцювати. Дівка, напевне, відмовила би, а за це Ілаш міг її вигнати з танцю на ціле літо. Гаралуца мав засурмити «увагу» на своїй блискучій трубі, а Кулунь Білик, який тієї неділі був ватажком танцю, або калфою, як називають в Златні парубка, який організує й керує танцем в певну неділю, мав заявити, що Ілаш Дорін, за відмову танцювати, виганяє Івону Фількову з танцю до такої неділі чи свята, і жоден парубок не має права за цей час танцювати з нею ні на танцях, ні на весіллях чи хрестинах. Кулунь Білик не відмовив би йому – адже вони не тільки ровесники, що разом військо відбували, а й давні приятелі.

Ілаш якраз дивився на Кулуня, який, гордо ступаючи поміж танцюючі пари в своїй триколірній перев'язці калфи, ніс музикантам горілку й закуску, коли в Ілашевій голові засвітилася нова думка, краща і більш приваблива. Бо, вигнавши Івону з танцю, набереться сорому і він, не лише дівка та Горбач. А крім цього, Горбач – хоче чи ні – змусить якось захищати честь Івони. Ілаш бійки не боїться, тим більше, що Петро ще шмаркач, його тільки восени до війська візьмуть, але не хотів, щоб люди сміялися, що він, Ілаш Дорін, бився за дівку та ще й даремно. І коли? Якраз тоді, коли – а це всі знають – шукав собі пари і вже стільки часу кривить носом на всі поради; ніяка господарська дитина із Златни йому не до вподоби, а тут прилюдно б'ється за якусь киlibанську, яка, видно, не тільки не хоче вийти за нього, а й танцювати відмовляє...

Ілаш здригнувся, відкинув думку, мов струсив із себе холдного липкого черв'яка, задоволено усміхнувся новій дум-

ці, але перед тим як покинути на годинку танець, щоб піти до корчми і при горілці краще зважити що і як, підійшов до високого помосту, на якому всілися, мов ворони, музиканти, щоб повідомити, що він покидає танець, і вони, розуміється, повинні заграти йому марш. У Златні передовим парубкам віддавали особливу честь: коли вони приходили на танець, ще здалека музика зустрічала їх маршем, а коли відходили, навіть на короткий час, з високого помосту випроваджував їх той самий марш. За таку честь парубки кидали музикантам кілька леїв на горілку. Ілаш свиснув на Гаралуцу, а той спустив з помосту довгу жердину. Парубок встроїв п'ятку в розколину жердини, вийшов з огороди танцю і, в супроводі маршу і сотень сповнених поваги людських поглядів, неквапно подався через толоку до Міхаліниної корчми.

– А що, Ілаше, бачу, тягне тебе між жонатих? – засміявся Василь Пундик, коли парубок увійшов до корчми, де, дійсно, були тільки жонаті чоловіки. – Ходи, почастиємо тебе порцією монополу, ми з кумом Тодером все одно всю пляшку не вип'ємо, а дівок віддавати у нас нема...

– Дякую, бадіку Василю, – сказав Ілаш вітаючись. – Зда lobися, щоб я вас частував, а не ви мене. Головно бадіку Тодера, бо мудрий віз мені скував.

– Іншим разом, парубче, – відповів коваль. – Випив би я та ще й потанцював би на твоїм весіллі, а ти, бачу, не квапишся...

– Його скоро баби женитимуть... – підтримав Пундик свого кума. – Як ото нашого ровесника Онуфрія Шкірея. У нас з кумом уже діти великі, а він ледве недавно оженився.

– Раз чоловік жениться... – промимрив Ілаш.

– Тоді вип'ємо за твоє щастя! Тільки шукай його скоріше!

– Тривайте! – спорожнив Ілаш одним духом склянку монополу.

Пундик налив знов, став далі розпитувати, а це Ілаша почало дратувати – він же прийшов обміркувати на самоті думку щодо Івони, а тут...

– А що, вже билися на танці? – запитав Тодер Ґадос.

– Та ні. Сіпалися якісь сторонні... Дозвольте та не бануйте, піду цигарок купити, – сказав Ілаш, випив другу скляночку і подався в напрям прилавка.

Парубок не квапився. Спершись на прилавок, він дивився на черевату та грудасту Міхаліну. Стара підперла кулаком голову і дрімала. По мокрому від поту обличчї ходили мухи, але вона навіть не кривилася. Тільки шкіра обличчя час від часу здригалась, як ото коні струшуються мух.

«Значить, через два-три місяці Горбача візьмуть до війська... – думав Ілаш. – Так... Краще почекати. А женитися він, напевне, не думає до війська. А якщо?.. Ні. До війська не допустять женитись. А якщо навіть Івона пообіцяє ждати його, за стільки років війська, що не може статися?.. Так-так. Краще почекаю, поки візьмуть Горбача!»

Думка вирвала Ілаша з байдужих шукань останніх місяців, налила в жили гарячої, ще невідомої йому доти нетерплячки, з кожною хвилиною Івона приростала все сильніше до його душі, та так раптово й несподівано, так остаточно, що ця нова думка не тільки не здивувала Ілаша, ніби амбітна примха, а здалася зовсім нормальною: «Івона буде моєю! А Горбача скараскаюся я!..». З радості ударив кулаком по прилавку.

– Тобі чого, парубче, горілки?.. – розплющила корчмарка тільки одне око.

– Так. Дайте стопку монополю і пачку цигарок. Та ні, дайте таки цілу пляшку горілки.

Ілаш присів на лавицю біля прилавка. Невдовзі його заморочила не тільки горілка та нова думка, а якась втіха,

якесь задоволення особливого здобуття, хоч, на ділі, все це був тільки задум. Задум, то правда, але він радів і дивився на нього, як на діло здійснене точнісінько по його планах. Радів, ніби Івона була давно його, Горбача немає й ніколи не було, а вона на танці жде Ілаша, з ніким не танцює... Голова в нього, як і Міхалініна корчма, гуділа, наче вулик. Пундиківі і Ґадосові слова вдарялися в нього, як горох у стіну, сипалися на брудну підлогу і вливалися у загальний гамір. З толоки доходив солодкий звук труби, мов нестерпний заклик, прискорений ритмом бубна.

П'яний, але в хорошому настрої, Ілаш вийшов з корчми і ухнув з порога, аж ліси загули. Перед ним, на толоці, цвів багатобарвний танець. Одна із безлічі квіток, що майоріли перед ним – Ілаш не сумнівався, – жде його!

Коли ухнув удруге, Гаралуца вже грав відомий марш. Парубок ішов не кваплячись. Він невпевнено і труднувато плентав ноги, розмахуючи довгими руками, немов косив переплетену горошком отаву чи переходив бистрий брід і відчував потребу допомоги ногам при кожному кроці розмахом рук. Стільки народу дивилось на нього, ніхто не відступав осторонь, щоб пройшов він, а Ілаш навіть не старався іти прямо, прикидатись тверезим. Лише дівтора перестала бігати поміж людей, що оточували огорожу, і дивилась на нього, але парубок нічого не помічав – його очі шукали одну Івону. «Івона моя! Івона лиш моя!..» – крутилося йому в голові. А коли, нарешті, побачив її, відвернув погляд, увійшов у танець і пішов під поміст музикантів. Вставив п'ятку в жердину Гаралуци і підняв два пальці, знак, що бажає, щоб йому заграли гóру, яка танцюється тільки парами. Правило вимагає, щоб ніхто не танцював, доки не почне танцювати той, хто замовив танець.

Гаралуца, ніби вгадав почуття парубка, заграв нешвидку, трохи тужну гóру. Його труба то протяжно перекликалася зі скрипкою, то затихала, щоб решта музикантів могли закруглити мелодію. Парубки й дівчата стояли купками або парами, ждали, щоб Ілаш викликав котрись танцювати. Але він не рішався. Обвів присутніх тихим поглядом, зважив кожну дівку зокрема, щоб всім було ясно, що він не шукає навмисне когось.

– Ти де так здорово хильнув? – усміхнувся Кулунь.

– У Міхаліни, а де? – буркнув Ілаш.

– Помогти тобі вибрати дівку?

Ілаш не відповів, ніби й не чув приятельського жарту. Його погляд знов оббіг танець і нарешті зупинився на Івоні, яку, як і раніше, тримав за руку Горбач. Ілаш ступив два кроки в їхню сторону, свиснув коротко і покликав Івону пальцем. Вона спочатку глянула здивовано навколо, щоб переконатись, що дійсно її викликають, а не іншу, сказала щось Горбачеві, неохоче відтулилася від нього і аж потім підійшла до Ілаша. А він, ніби Івона радо вийшла танцювати, туго обвів її тонкий стан, краще припасував уквітчений капелюх і, ухнувши щосили, став викручувати гóру. За ним, пара за парою, пустилися й інші, і танець закипів, як мурашник.

Ілаша сердило не так те, що з-під помосту Горбач косо слідив за ними, як його крива усмішка. Немов: «Ти не бачиш, що вона набагато вища від тебе?...» або: «Даремно когутишся! Невдовзі закінчиться гóра, і Івона знову прийде до мене... З тобою танцює волею-неволею...». Тому Ілаш і не хотів глянути на Івонине обличчя. Для цього йому треба було підняти голову, подивитись вгору і признати, що вона вища на цілу голову. А що, коли вона дійсно кривиться?.. Він задовольнявся поки що п'яним запахом її вишитої сорочки, але чи пахла вона молодим тілом, а чи якимось зіллям, не міг сказати. Дра-

тувало Ілаша ще й те, що він часто плентався, ступав їй на ногу, через що губив ритм.

«Івона моя!» – знов тьохнуло в Ілашевих грудях. Горбач уже не цікавив його, і він чимраз сильніше оперізував її стрункий стан своєю довгою сильною рукою, відчував коліном при кожному кроці Івонину туго напнуту опинку.

– Ти знаєш мене, дівче? – згодом запитав Ілаш.

– Знаю, бадіку...

– Добре... Сьогодні танцюватимеш *тільки* зі мною!

Івона мовчала. Вважаючи ніби, що її відповідь непотрібна, Ілаш знов ухнув на все горло й закричав веселу частушку:

*Файну дівку сми кохаю,
Файну пару вже я маю!
Рад би тато мня женити,
Коли б знала борщ варити!..*

Він усміхнувся й задоволено глянув на Івону. Відколи почали танцювати, він вперше подивився на неї. Дівка сміялася й собі, а Ілаш, набравши духу, повторив частушку і вкінці свиснув протяжно. Зіщулившись, Івона скривилася, мов від тернової оскоми.

– А що, не подобається частушка? – поцікавився Ілаш. – Та це не про тебе...

– Та ні, ви заглушили мене, бадіку...

– Нічого, прийду увечір до тебе – розглушу... Чекатиму тебе у вас на городі, над потоком. Тричі свисну, чуєш?

Івона не відповіла. Помовчала якийсь час, а потім, коли Ілаш уже й не сподівався, сказала тихо, але рішуче:

– Не можу. Тато будуть бити.

– Чи, може, Горбач до тебе ходить?..

Не чекаючи відповіді, мов не цікавило його, що на це скаже Івона, або, щоб доказати, що він переконаний в тому, і відповідь може бути тільки одна, Ілаш знову загорлав:

*Який газда, такі коні,
Який плуг, така пшениця!
Ніч весела, двір багатий,
Коли файна молодиця!*

Потім передумав і запитав коротко:

– Ходить чи ні?

Над толокою курився іржавий пил, піднятий танцюючими парами, сильно пахло столоченою травою. Івона дивилася на Ілаша зляканими очима, закушувала нижню губу, але вперто мовчала.

– Ну?! – грубо викрикнувся Ілаш.

Саме в той момент гора закінчилася. Івона вихопилася з Ілашевих рук, побігла два-три кроки, потім уповільнила ходу, опустила голову й направилася в сторону помосту.

Хоч ноги в нього ламалися від колін, Ілаш наздогнав Івону, вхопив за руку, аж вона крутнулася.

– Слухай, дівче!.. – люто процідив він.

Неприємну сцену запримітили всі люди, котрі оточували танець.

Петро Горбач кипів. Коли Ілаш вхопив Івону за руку, його цвяхом укололо в серце, і він, не роздумуючи довго та незважаючи на те, що Ілаш старший від нього, славиться в селі особливою повагою та ще він з тих парубків, що вже відбули військо, став пробиватися крізь натовп, загрозливо підкочуючи рукави.

– Ти куди лізеш, шмаркачу?! – зупинив його Кулунь Білик.

– Ану не сіпай! – перся далі Петро. – Що, я його онуча?!

Ілаш відпустив Івону, підійшов до Горбача, зміряв його зневажливим, але суворим поглядом, потім сказав тихо:

– Пусти його, Кулуню...

Петро Горбач стояв непохитний, задириливий. Не сказавши ні слова, Ілаш ударив його двічі. Поличники ляснули дзвінко, аж хтось зойкнув. Івона? Ні, не вона. А може... Ця думка ще дужче розлютила Ілаша і він хвацьким рухом вийняв з-за халяви ніж. В ту мить танець заметушився, звівся жіночий писк. Петро стояв перед Ілашем, як і раніше, нерухомий, впертий, але вже без задириливості, без наміру оборонятись. Це обезброїло в певній мірі Ілаша і він, ще тримаючи ніж у руці, дивився як на молодому обличчі його суперника палали заполичники, і задоволення поступово придушувало в ньому лють. Але коли Івона підбігла й обняла Петра, ставши між ними, з явним наміром обороняти коханого від нападника, Ілаш знов закипів. Кулунь помітив зміну і, щоб запобігти небажаному, підійшов до Ілаша та взяв друга під бік.

– Кинь його до чорта! Не брудни руки якимось шмаркачем...

Івона й собі взяла Петра за руку, тягнула щосили:

– Ходім звідси, – благала вона парубка.

– Так-так, хлопче, ліпше іди геть і не заводь мені тут колотнечу, чуєш? – порадив Кулунь владним відтінком голосу, якого надавав йому чин калфи. – А то шкіру треба буде тобі потім латати... Спряч ніж, Ілаше, і ходім до Міхаліни... – звернувся Кулунь знов до свого приятеля і подав знак Гаралуцові, щоб загравав що-небудь.

Після короткої перерви танець приточився, і парубки, сильно переплівши руки, дрібно і жваво затріпотіли. Ілаш дивився на Івону. Вона тягнула Петра за руку, умовляла і навіть, здалося Ілашеві, глипнула один раз на нього. Парубок опи-

рався деякий час, потім закинув Івоні руку за шию, і вони, покинувши танець, подалися вулицею, що збігає в потік. Ілаш так і подумав, що Горбач відпроваджує її додому не селом, щоб не смішитися, що пердчасно покидають танець, а краєм, стежкою понад потоком, далі попри Бобешків млин на Килибанчину. Селом, правда, ближче, бо між Златною і Килибанчиною, по суті, нема жодної відстані, границею служать їхні крайні хати, так що нетутешній міг би подумати, що проходить тільки крізь одне село, а не крізь два, маючи на увазі, що взагалі між селами існує менша або більша відстань, іноді між ними простягаються на цілі кілометри поля чи ліси, і сусіднє село скупчине десь за обрієм і навіть не видно його. Крім того Ілаш знав, що пішли вони потоком не тільки, щоб уникнути головну вулицю, очі села, а й тому, що там можна спокійно побути годину-дві на самоті. Це його особливо драгувало, а тим більше ще й тому, що після сутички став тверезіти, і в його голові безупинно вешталися одні і ті ж самі думки: «Івона моя! Івона тільки моя!». А тут, дивись, Горбач, а не він відводить її додому, та ще й потоком... Ілаш готовий був побігти за ними, вже став навіть скидати з себе гарно вишиту бурку, обшиту чорним смушком, щоб легше бігти, коли Кулунь повторив запрошення:

– Ну що ж, підемо до Міхаліни?

Хоч марш супроводив їх від помосту до самої Міхаліни, навіть лунав над толокою ще деякий час після їхнього входу в корчму, Ілаш не сумнівався, що люди, відступаючи з-перед них, віддавали честь не так йому, як Кулуневі. Кільканадцять облич злилися в одне, на якому – Ілаш ясно бачив – стрибала глузлива усмішка: «Навчила-тя розуму килибанська, га? На златнянські дівки носом кривиш...». Ілаш не соромився людських ще невимовлених докорів, бо, взагалі, не слухав, що

говорить про нього село. Що кому до того, що він полюбив килибанську, а не тутешню? Земля? Маєток? Вам лиш це на думці! А що, коли над усім пануватиме стороння, а не златнянка? Кого це обходить? Адже господарство його і тільки він може розпоряджати ним, як хоче, а не хтось інший! Так знайте!

Парубки вже майже допивали півоківку монополю, але на диво Ілаша, він уже не п'янів, як раніше, а, навпаки, наче поступово тверезів. Кулунь мовчки вислухав сказане другом, хильнув ще одну чарку, знов помовчав деякий час і аж потім заговорив:

– Твоє діло, Ілаше... Женися, коли хочеш і на кому хочеш, бо ти вже давно на це підготовлений. А я ще й місце на хату не знайшов...

– А ти казав, що Кубель продає і хочеш у нього купити.

– Та були тато у нього, але Кубель править, як за рідну маму. Місце, каже, коло церкви та ще й сад є. Який сад? Аж смішно! П'ять-шість дерев – це в нього сад?

– Зате вже пару маєш... – зітхнув Ілаш. – Аспазія почекає ще рік, доки хату піднімеш. А ні, можеш уже женитися. Побудеш якийсь рік у тестя або навіть у батьківській хаті.

– Тісно. А втім, ще побачу... Щодо Фількової дівчини, до Івони – дівка, як писанка, і, мабуть, чемна, хоч Петро Горбач, бачу, вчепився, мов гріх душі...

– Скараскаюся я його!

– Тобі й нічого робити. Ти мудро подумав. Скоро візьмуть Горбача до війська, і все піде, як по маслу!

– А я сказав Івоні, що ввечер прийду до неї.

– Я гадаю, що не треба тобі йти цього вечора до Івони, бо не знаєш хто і скільки ждатимуть на тебе в потоці.

– Ти здурів, Кулуню?! Та з мене і кури будуть сміятися! Ади, Ілаш Дорін налякався Горбача!..

– Ліпше підеш завтра і не самий. Зберемося кілька, щоб могли показати килибанським почому сало!

– Ти думаєш, Горбач звівся з килибанськими?

– Хто його знає? Але, гадаю, найкраще почекати тобі, доки візьмуть його до війська... Стій, не дуйся! Я знаю, що ти бійки не боїшся, але заведеться колотнеча, почнуть люди говорити, а Філько, певне, не любить таке і може потім не схотіти віддати Івону за тебе. Що тоді зробиш?

– Вкраду її!

Коли розплющив очі, Ілаш побачив чорне оксамитне небо, на якому кліпало безліч цяток. Він ще не опам'ятався, де саме спав, як сюди дійшов і, взагалі, що з ним діється, бо перш за все спало йому на думку, що забув запитати Кулуня, чи дійсно Івона набагато вища від нього. Лютий на себе, став обзиратись, щоб зрозуміти, де він. Вогкий одяг неприємно прилипав до затерплого тіла, і він встав на рівні ноги, простягнувся, мов старий лінивий кіт. Ясно – він у саду, за своєю хатою, у копиці скошеної ним трави. А чи пізно? Не рано, бо вже впала рясна роса, але й не дуже пізно, якщо нічну тишу просвердлюють цвіркуни-торохтії, а вікна ще світяться майже в усіх сусідів.

Почав квапитись. «Жде Івона!..» Обтрусив з себе траву, підняв капелюх, помацав, чи ніж на місці, і вибіг на вулицю.

На вулицях села скрізь пусто, тільки у Міхаліни горлають п'яні. Перетинаючи прудко толоку, що різко пахла столочею вдень травною, Ілаш аж тоді відчув безперестанний шум у голові і кислий залізний смак у роті. Спрага зціплювала горло, а згущену слину не міг ковтнути. Випив би води, але горів нетерпінням скоріше дійти до Івони, і ніякі дрібні перепони не

могли його зупинити, а, навпаки, роздражнювали. Ілаш майже біг. Біля Гадоса все ж таки зупинився. Поряд з кузнею була криниця на двоє відер, як не одна у Златні; коли одне відро в криниці, друге над цямринням. Ілаш викрутив свіжої холодної води, напився досхочу, потім відсвіжив гаряче пом'яте сном обличчя, випив ще і пішов далі.

У потоці було холодніше. Тиша пахла багною, підбоям і дикою м'ятою. Жаби позасинали, бо вже не відповідали на ритмічне кумкання бугаїв. У мілку чорну воду капали зірки. Ілаш заграв у вербовий лист, але мелодія не в'язалася, і він виплюнув його. «Невже Івона не вийде на город?..» Вагання стиснуло йому серце, але тільки на мить, бо скоро перелилось в гордуватий гнів: хай тільки спробує, покаже він їй!

Скоро вже Килибанчина, бо він дійшов до млина. На плесі хтось рибалив. Ліхтар – пузатий видовбаний гарбуз, в якому кліпала свічка – кидав на воду мутне полохливе світло.

– Добри вечір!

– Дай Боже, парубче. Ти до млина? – запитав Бобешка.

– Ні.

– Ага... Млин стоїть – камінь треба кувати. Та й Гатнуца маловодна, бо довго не було дощу.

Яке йому діло до Бобешкового млина? Краще сказав би, котра година.

У Килибанчині теж тихо. Темно. Коли б хоч місячно, а то одні зорі. Край високої кукурудзи зупинився, щоб переконатись, чи не помилив Фільків город. «Иги, не цей, а наступний... У них на городі стодола.» Він добре знав ці місця. Адже в дитинстві пас з хлопцями худобу тільки над потоком, де сита трава, і худоба не розходилася далеко. Все ж іноді, захоплені грою, хлопці не помічали, коли, головно корови і вівці, забігали в чийсь город. Найбільше боялися, щоб худоба не заходила на Фільків

город. Велика шкода чи ні – Фількові треба було платити, бо він заганяв худобу з города на своє подвір'я і не випускав, доки не приходив господар викупити. Інші за таке лаяли хлопців, зогрожували бійкою і все.

В кукурудзі щось зашелестіло. Від несподіванки Ілаш зупинився. «Горбач!» – блимнуло йому в голові. Про нього він зовсім забув. «Або якийсь пес...»

– Це хто витолочує мені біб?! – почув за спиною.

Повернувся в сторону, звідки почувся голос, але в ту мить кукурудза зашелестіла в протилежному боці. Ілаш зрозумів, що його оточили. Схилився, щоб вийняти з-за халяви ніж, але тоді ж засвистів у повітрі кіл і вдарив його по голові. Кукурудза спалахнула, Ілаш повалився носом в бур'ян. У вухах дзвеніло тонко й протяжно, гострий біль зморщив шкіру, але місце удару стало скоро терпнути, і кров гарячою хвилею стікала по шиї. Потім болючі удари посипались по спині. Між часом хтось топтав його ногами. Ілаш намагався піднятися, але неслухняне тіло деревіло під градом ударів.

Уже не боліло ніщо, хоч ще певний час хтось гепав колом. Ніби не його били, а когось іншого. Здавалось, старанний господар дбайливо молотить. Далі присіли – скільки їх було? – і стали пильно і гостро встромлювати щось йому в спину. «Ріжуть!» – пробігли холодні мурашки по тілу. Ні, це не ніж. Від ножа не так пече. Тут, мов грані в пазуху насипали. Але й пекти скоро перестало, і поступово все почало віддалятися, чи сам він віддалявся... Ще чув, а, може, тільки здавалося, що декотрий удар скреготав по його ребрах. Незабаром оглух. Солодкуватий запах бур'яну піднімав його в повітря, став піддувати високо в небеса, мов легку пушисту кульбабу. І лише гарбузовий Бобешків ліхтар ще доїдливо горів у кожному його оці і псував насолоду легкого льоту.

3.

Вже чи не цілу годину просидів Кулунь Білик на ослоні в узголів'ї хворого, чекаючи, щоб той проснувся. Але Ілаш лежав, мов мертвий, і навіть подиху його не чути. Бліде обличчя здавалося паперовим. Навколо запалих очей чорніли напухлі синці. Переконавав Кулуна, що його друг ще живий, лише дрібний піт на Ілашевому жовто-зеленкуватому чолі. Його білі губи потріскали, наче спрагла земля.

У хоромах почулися м'які кроки, у хату увійшла Гуцулка.

– Спить? – шепнула вона. – Нехай. Вранці вже не так горів, і я зварила материнки та ще якогось снотворного зілля, і він, послужна дитина, випив усе. Спатиме до завтра, а сон, знай, виздоровить його.

Гуцулка дбайливо витерла піт з Ілашевого чола і знову звернулася до Кулуна:

– Ну, що ж, дізнався ти, котрі псярники¹ його так по-свинському побили?

– Та був я вчора у Філька. Каже, він нічого не бачив, не чув. Дівчина теж, каже, нічого не знає. Горбач відвів її тоді з танцю, але увечері, каже вона, не приходив. А Горбача я ще не знайшов...

¹ псярник – шалапут, бродяга, волоцюга, розбишака. (К. Ір.).

– То від нього, певне, перепало Ілашеві... Але не сам був, а ще з кимось, бо спина геть вся поколена шилом і чорна, як печінка, мов копитами збита. Дивуюсь, що бебехи не відбили. Та могли його й зовсім добити...

– Витривалий він... – сказав Кулунь, стараючись вдати з себе літню, тямку людину.

– Що витривалий, це правда, сама бачу, але пощастило йому, що ти вчасно знайшов його, а то загинув би, бідняга, у кукурудзі.

– То не я, вуйно, знайшов його, а мій менший брат. Вівці з хлопцями пас над килибанським потоком. Раптом прибігає до кузні, де я коня підковував, задиханий, переляканий – слова не може вимовити. «Тобі чого?», питаю. А він сопе: «Бадіку, ходіть борзо – хтось вуйка Ілаша убив!» «Хто?! Де?» – теліпаю ним. «У потоці». Взяв я з собою і Юрія Гадóса. Запрягли скоро коні...

– Тихше, парубче, а то ми йому, видно, мішаємо.

Ілаш глухо застогнав, ледь помітно рухнувся під веренею, потім став злегка скиглити, мов щеня.

– Пече, видно, – тихо сказала Гуцулка. – Підставила я йому житній сніп під плечі, він холодніший всякої іншої соломи, але стільки часу лежати горілиць нелегко... Краще вийдім на ганок. Підожди, відчиню вікно, а пізніше повиганяю мухи. Страшно докучливі ці паскуди!

Виходячи, Кулунь глянув ще раз на змарнілого Ілаша.

– А їв він що-небудь за ці дні?

– Та не дуже їлося йому... – сумно усміхнулася Гуцулка. – Не було часу на це. Він бував то на цьому світі, то на тому... А тобі, коли спиш, хіба хочеться їсти? Закурити є в тебе, парубче? Свою пачку забула дома.

– В мене цигарки.

– Нічого. Коли нема тютюну, добрі й цигарки...

Кулунь пошукав за поясом, угостив молодичю. Не дивувався, бо знав, як і все село, що єдина куряща жінка у Златні – це Гуцулка.

На ґанку сильно пахло новими смерековими дошками, і Кулунь, оглядаючи господарським оком маєток свого друга, згадав благання Аспазії. «Краще свій дім мати... Але поля не треба продавати, щоб добути грошей на хату. Все одно у нас не буде його багато. Ти ж знаєш, тато не можуть дати мені більше однієї фальчі. Може, Ілаш дозиче, скільки треба, щоб купити в Кубеля місце на хату, га?» Так, він поговорить з Ілашем, хай тільки підніметься на ноги. Йому при такому маєтку навіть у банку позичуть.

– Піде дощ... – аж здригнувся Кулунь, коли заговорила Гуцулка.

Парубок глянув спочатку здивовано на неї, потім на чисте обличчя неба і знову на неї, не розуміючи, як можна говорити про дощ, коли ніде ні хмаринки не видно.

– Ти що так витріщився? Не бачиш, як низько, попри саму землю пурхають ластівки, і як сильно пахнуть дошки смолою? Буде, буде дощ, та ще й скоро... А мій закинув вранці бесаги й пошмалав до міста – яєць, сиру й сметани поніс нашим панам. Тим, що носимо щотижня. Півдня треба йому вертатися пішки, а якщо вже дощ... Повинен же десь чоловік сховатись од дощу, ні? І де, як не в корчмі? Є їх досить на гостинці, бодай погоріли! Ну, й проп'є всі гроші. Раз дощ, так дощ...

– А, може, його не буде, сказав Кулунь, тільки щоб не мовчати, хоч співчував Гуцулці і знав, що здалося би сказати щось інше, та такі слова не спадали йому на язик.

– Е, таки піде! Рятунку нема... Хіба, може, пошле Господь моєму розумну думку – купити щось з міста. Менше залишиться пити... – усміхнулася сумно Гуцулка: адже всі знають,

що в неї чоловік п'яниця. – Ади, розбазікалися ми, а мене ще стільки роботи дома жде! Приходь, Кулуню, завтра вранці – поводиш трохи Ілаша по саду.

– Невже завтра він зможе триматись на своїх ногах? – здивувався Кулунь.

– Зможе, зможе, – вже веселіше усміхнулася молодиця. – Поп'є вранці відвару, а потім ще й вибрикуватись захоче...

– Дай Боже, – сказав парубок, коли жінка прудко виходила з двору. «Їй вже стукнула п'ятдесятка, а вона, диви, висукується як веретено...» – захоплено й здивовано дивився Кулунь Гуцулці вслід. «Якби не вона, Ілаш...» – не додумав він, виходячи й собі від Ілаша та спускаючись вулицею вниз, бо назустріч йому біг, пильно шаркаючи стежкою, Василько.

– Ти куди біжиш простоволосий? – запитав він меншого брата.

– За вами... Бадіку, в Міхаліні п'є Горбач!

– А ти звідки знаєш, що мені його треба?

– Хіба я не чув, що ви з Юрком Ґадóсовим говорили?

– Ади, шмаркач! – задоволено засміявся Кулунь, взявши брата по-парубоцьки поза шию. – Сам п'є?

– Ні. Ще й мельникові два з ним.

– Бобешки?

– Иги... Близнюки.

– Ось воно як!.. – після короткого мовчання заговорив Кулунь сам до себе.

– Маєте ніж при собі, бадіку? Чи, може, йти принести?

– Ану не тич носа, куди не просять! Шуруй додому! Скажи, що скоро на обід прийду.

Хлопець похмурнів, опустив ніс.

– Або ні... – передумав Кулунь. – Біжи до Ґадóса, поклич Юрія сюди. Борзенько!

Василько дременує, перелетівши толоку, мов білий метелик, і незабаром вертався вже з старшим сином Тодера Гадоса. Шістнадцятилітній Юрій був здоровий, сильний, розвинений, як справжній парубок. Видно по ньому, що йшов прямо з кузні, скинувши лише ковальський шкіряний фартух. З-під засуканих рукавів брудної сорочки висувались мускулісті, неймовірно сильні руки, замазані сажею і дьогтем, а на закуреному обличчі, де чорними рівчаками висох піт, світилися тільки білі зуби та бакерська усмішка грайливо палала в його зелених очах.

– Твоє діло, парубче, вже закінчилось... – іронічно сказав Кулунь Василькові і аж потім подав Юрієві руку.

Хлопець неохоче поплентався вулицею, але так і не пішов додому, як наказував йому Кулунь, а заховався за першу грубезну осіку, з-за якої було добре видно корчму, і він міг заспокоїти трепет своєї зацікавленості. Юрій весело запитав:

– А що, допомогти Горбача й Бобешків почухати?

– Ні. Поки що іди до Міхаліни, поклич Горбача надвір – хтось хоче йому щось сказати...

Кулунь ждав недалеко. Коли Юрій зайшов до корчми, здогадався, що й не подумав, що саме питатиме Горбача. «Як що саме? Хай признає, що він бив Ілаша! Ні. Краще: з *ким* він побив Ілаша? А що не він зробив таке мудре діло хай не бреше, а то...»

Аж щось укололо Кулуня. З корчми раптом пучується гамір. Він рвонувся туди, пробіг відстань до входу і зупинився в дверях. У корчмі були лиш Горбач з Бобешками і ще два-три чоловіки. Петро сидів за довгим столом, байдуже усміхався й дивився, як Бобешки сіпають Юрія.

– Мов! – крикнув Кулунь.

Всі задеревіли. Близнюки відпустили Ґадóса, на Петровім обличчі погасла усмішка, і в напруженій тиші згодом зойкнула Міхаліна:

– Бійся Бога, Кулуню! Гляди, шкоди мені не заподійте...

Він і не глянув на стару. Твердо ступаючи, зупинився перед Горбачем:

– Ти чому, мов, не виходиш, коли кличу? – загрозово викрикнувся Кулунь.

– А я не знав, хто кличе... – сидючи, але й трохи безлично відповів Петро Горбач.

– Тааак?.. – протягнув Кулунь. – Скажу я тобі зараз хто! – потім повернувся до близнюків: – А вас, мельники, що, спина засвербіла? Чого хлопця вчепились?!

– Ми напудилися¹... – зареготав один з них. – Гадали, що в корчму чорт увійшов...

– Ану, Юрку, покриви їм трохи лотоки!

– Заробили вони в мене більше!.. Віддам я їм іншим разом сьогоднішній довг!

– Так-так, але тепер ти повинен дати їм хоч завдаток – по одному праникові по морді!

– Не хочу. Хвалитимуться потім, що я відважний лиш тоді, коли Кулунь Білик зі мною. Знаю я їх...

– Як хочеш, твоє діло... А раз вони чорта налякалися, то варта б було, щоб узяв їх!.. – сказав Кулунь і несподівано запитав Горбача: – Ти з оцими двома пуголовками перепав Ілаша Доріна в потоці?

Подиву в Петрових очах не було видно, немов він сподівався на таке запитання. Проте опустив трохи голову і промовчав відповідь.

¹ пудитися – лякатися. (К. Ір.).

– Я з ким говорю?! – сердито крикнув Кулунь і взяв парубка за підборіддя.

Петро Горбач злегка вигнувся і, звільнившись з Кулунивої руки, сказав м'яко:

– Він засоромив мене перед цілим танцем... За це я повинен був йому дякувати?.. А я що, його онуча?

– Не про це я тебе питаю, не геройся! – блимнув Кулунь і звернувся до Бобешків: – То ви, мов, такі хоробрі, що по-зłodійськи вночі, як щури, шилом на чоловіка нападаєте?! Га?

Всі мовчали. За прилавком, немов сова, Міхаліна слідила за кожним словом і раділа, що, мабуть, сварка не закінчиться бійкою. Хтось із присутніх запитав з іншого кутка корчми:

– Та вже краще Ілашеві, Кулуню?

Кулунь не відповів, і чоловік повів далі:

– Мов, а вас хто навчив у потемках шилом кидатись на людину, га? Встидно, хлопці! Соромите златнянську мужність!

– Сука ваша мама була! – розкричався сердито Кулунь. – Та Ілаш шкіру з вас здере! Не тільки з вас близнюків, а з усіх п'ятьох! Ви що з ним мали?! Чи він і вас де-небудь засоромив?.. Буде вам! А тебе, Горбачу... І мерцям будеш потім розказувати, як він тебе розуму провчив!

Петро помовчав деякий час, а потім сказав тихо:

– А я сьогодні хотів іти миритися...

– Миритися?! – крикнув Кулунь. – Помирить Ілаш тебе, небоже!

Кулунь не очікував, щоб Петро Горбач так скоро признав, що він Ілаша побив, маючи на увазі, що Ілаш мало не сконав, і тільки Гуцулка повернула його з того світу. Але ще більше здивувало його те, що Горбач хоче миритися та ще й так квапно. У Златні, правда, є звичай миритися після бійки, головню

тоді, коли вважається, що побитий невинен, і за такий вчинок треба викупитись перед ним. У таких випадках, той хто провинився приходить до побитого додому з калачами та горілкою – а в такій обставині його ніхто не сміє чіпати – і починаються розмови про встановлення ціни миру. А ціна, розуміється, залежить від стану побитого. Якщо, скажім, внаслідок бійки парубок загинув, тоді ціна дуже велика – звичайно фальча паля, пара коней і що ще вимагатимуть від розбишаки. Якщо ні, ціна миру залежить від того, який стан здоров'я побитого, скільки часу він повинен лежати, останеться він калікою чи ні тощо. «А Петро Горбач, – думав далі Кулунь, – вважає, що Ілаш образив його прилюдно, а тому він був зобов'язаний відомстити образу. Причому тут тоді мир?.. Інша повинна бути причина. Але яка?» Проте він запитав інше:

– Та з ким ти був тієї ночі такий потужний¹? Лиш з цими двома?

– Е, що було відбуло...

– Ану, не дуйся мені тут! Говори, коли питаю! Ти чуєш, мов? – Кулунь хапнув парубка за груди.

– Та чую... Зі мною були лиш Ілько та Іван... – неохоче відповів Петро.

Близнюки похнюпились.

– Мов, шмаркачі! Вам не встидно бити парубка, котрий вже військо відбудув? Не журіться, уділить Ілаш і вам за це!..

Кулунь покинув корчму, а за ним і Юрій Ґадос, так і не відповівши Горбачеві нічого у зв'язку з помиренням, хоч той ждав відповіді – він добре це замітив; а, може, не тільки відповіді, а й поради, хто його знає... Кулунь не відкидав цілком

¹ потужний – сильний, відважний. (К. Ір.).

Петрів намір миритися, але й не підтверджував таку можливість. Загрозу, що Ілаш навчить його розуму, Горбач міг розуміти і як відмову миритись, але разом, і як натяк, що ціна миру буде неабиякою. Та що від Горбача правити, коли він голодранець?

Не знав Кулунь, як зрозумів Петро Горбач його поведінку. Зрештою, його це навіть не цікавило. Продовжувала гризти його невідома причина, що спонукала Горбача миритися. Кулунь відчував, що безсумнівно, така причина існує, але суть її він ніяк не міг впіймати та розкусити. Тому вирішив не говорити поки що Ілашеві про Горбачів намір. А Ілаш, хоч вже кілька днів по-старечому шкандибав садом, майже волочився, ще виглядав мов з хреста знятий. Кулунь же бачив, як паперове обличчя його друга ще дужче поблідло, коли почув, що бив його Горбач з двома Бобешковими синами. Правда, Ілаш на це не вимовив жодного слова, а тільки заскреготав зубами, але Кулунь зрозумів, що в такий момент не годиться допікати його Горбачевим наміром миритися. Пізніше, хай підкріпиться трохи. Він так і переказав Петрові, розуміється, без Ілашевої згоди, що дасть йому знати, коли зможе прийти миритися. Мабуть, через два-три тижні. Але Петро Горбач, в свою чергу, переказав Кулуневі, що або цього тижня, або ніколи...

Щоб відірвати Ілаша від чорних думок, Кулунь розказав йому про невдачу нових переговорів з Кубелем щодо продажу місця на хату.

– Держитися останньої ціни. Не попускає нічого. А в нас нема тепер стільки грошей. Ілаше, ти б не дозичив? До весни...

– Як ні? Дуже радо, – не думаючи довго, відповів Ілаш. – Є в мене гроші, коня хотів купити, щоб пара була. До весни

обійдуся одним. Купуй скоріше те місце, а то Кубель знов підніме ціну. А матеріал на хату ти вже пристарав?

– Дещо. Драницю, знаєш, купив я ще торік. А за деревом ходили тато до пана Прункула; хотіли просити дозволу, щоб взяти з панського лісу на хату та стодолу. Заплатили б або хлібом, або працею, як пан велить. Півдня начекалися тато перед входом, а вкінці пан переказав, хай прийдуть тато іншим разом. Так що...

– Букового дерева можу й я тобі дати, – запропонував Ілаш.

– Бук є і в мене. Сухий уже. Смерека потрібна...

Про Аспазію Кулунь нічого не говорив, щоб не згадати Ілашеві про Івону. Але той майже не слухав, що йому Кулунь говорив. Задумався, і на його блідому обличчі засів ще глибший сум. Дарма сушив собі Кулунь голову, бо ніяк не знаходив слово, яке підбадьорило б Ілаша.

– Ти, Ілаше, втомився... – сказав він згодом. – Може, поїш що-небудь і ляжеш трохи, га? А є сьогодні в тебе, що їсти?

– Є... Гуцулка курча зарізала, – неохоче відповів Ілаш.

– Порядна молодиця! Дай їй, Боже, здоров'я! – похвалив Кулунь Гуцулку, хоч не про це думв: його все більше непокоїв душевний стан друга.

Втративши стільки крові, було недивно, що Ілаш змарнів, що в його тілі засіла якась неміч, що його руки стали млявими й непевними. Але за блідим обличчям, за синцями очей крився сум, невимовний, тривожний сум, який хвилював Кулуня до страху, хоч він не завжди міг усвідомити, і тим менше зрозуміти, які саме причини породили Ілашів сум. Тому він частіше пов'язував його з покаліченим тілом друга, з тілесним стражданням, ніж з іншими речами. Проста Кулунова логіка не могла згодитися з інакшим розумінням. Хіба біль, фізичне

страждання породжує не сум, а щось інше? Засвоївши таке тлумачення, він обережно поводить ся з Ілашевою душею, але ще більше уваги приділяв його виздоровленню, бо уважав, що разом із тілом і душа загоїться.

– То відколи ти ставиш умови помирення? – запитав Кулунь, зустрівши Петра Горбача через два дні на вулиці.

– Та то не умови... А пізніше не можна буде...

– Це чому?

– Та так... Хочу женитися! – кинув вкінці Горбач.

– Овва!.. Кажеш, що хочеш женитися? – глузливо запитав Кулунь. – Коли так, тоді навіщо ж тобі миритись? Все одно жонатий назавжди кінчає з парубоцькими справами, і жодний парубок нізащо в світі не підняв би руку на жонатого. А Ілаш, будь певний, не з тих, що порушують такі закони.

Петро помовчав певний час, видно, не дуже хотілося йому все признавати, але відчував, що Кулунь щось кмітить, раз все дужче приперає його запитаннями, і він зрозумів, що іншого виходу нема. Припалив цигарку й затягнувся кілька разів лютим димом.

– О, він вже й курити взявся... Ще до війська. А я до війська без штанів та в довгій сорочці ходив гуси пасти...

Ніби не про нього йшлося, Петро Горбач подув дим вбік і трохи засоромлено сказав майже пошепки:

– Філько казав, щоб я старостів не посилав, бо не дасть Івону, доки з Ілашем не помирюсь...

– Ось воно як... – вихопилось Кулуневі.

– Не хоче, каже, мати вдома молоду вдову...

– Так-так... Розумна в нього голова! Ну, що ж? Запитаю Ілаша... Мабуть, у неділю зможеш прийти миритися.

– Ліпше в суботу... – майже благально сказав Петро. – У неділю маю гадку старостів посилати.

– Що у нас сьогодні? Вівторок? Може бути і в суботу. Але все одно мушу запитати Ілаша. А хто будуть у тебе свідками?

– Філько...

– Лиш один? Тоді я буду Ілашевим. Жди завтра відповіді.

Коли увійшов Кулунь на Ілашеве подвір'я, той вигрівався на сонці, щось ніби майстрував перед хатою.

– Господарюєш? – весело крикнув ще з хвіртки Кулунь.

Про здоров'я вже не питав. Сам бачив, що Ілаш жвавіше рухається, і що, хоч ще худе, обличчя мало вже більш-менш живу краску, навіть рум'янці дівочі ніби стали несміливо пробиватись; і очі вже не палали гарячкою в западинах, а стали знов вигравати чистим зеленим лиском, наче усмішка. «Значить, і душа вже гоїться... – зрадів парубок. – а що, коли дізнається про сватання Івони? Паршива річ! А, може, справа з Фільковою дівчиною доведеться, що то ніщо інше, як якась Ілашева примха, яка мине в міру одужання? Побачимо... Поки що добре, що він ожив.» І справді, якби не біла льняна перев'язка на голові, Кулунь не сказав би, що Ілаш лежав, та ще й цілий місяць.

– Яке ж це господарювання? – усміхнувся Ілаш. – Це тільки так, щоб час чимось прогати. Дошку вигемблював – хочу стільчик для дійниці зробити. Доїти стоячи не можна. Руки в'януть, ще нема сили... Старий стілець розламався, а бідна Гуцулка сідала, каже, на якийсь гарбуз, коли доїла мою корову. Просто сміх... А ти казав Гуцулці, що аж під вечір прийдеш до мене.

– Казав... Та, ось, сми зустрівся з Горбачем...

Ілаш похмурнів. Поставив дошку осторонь і, скільки часу говорив Кулунь, він викручував гембель в руках, пробував безперестанно пальцем вістря і не піднімав погляду. Певний час слова Кулуня гуділи порожні в його вухах, мов пуста шкаралупа, ударялись одне в друге, а потім вилітали і розсипались по саду. Але поступово Ілаш почав розуміти в чому річ, в його скронях стало пильно тьохкати, і кров болюче біла в мозок.

– Я не згідний! – сказав Ілаш неголосно, але впевнено, коли Кулунь Білик закінчив свою розповідь. – І дивись чому, Кулуню. Виходить, Ілаш Дорін вчепився Горбачевої коханки. За це Горбач побив його, мало в гріб не загнав! Значить, розуму навчив, так?.. Потім вони помирилися, і Петро Горбач послав старостів до Івони!.. Гарно, правда? А хто Горбач? Пуцверінок якийсь! Жебрак ще до того! А я, сказано, вже військо відбув, скоро між ґаздами числитимусь... Ні, Кулуню, я таке не зроблю!

– Як хочеш... Твоя воля, – м'яко сказав Кулунь. – Я можу переказати Горбачеві, щоб не приходив у суботу. Все одно я обіцяв дати завтра йому відповідь. Але я думав, що це нагода для тебе виграти пару коней... А за те, що ти пере-страждав, помиришся з Горбачем чи ні, можеш і так йому відомстити...

Кулунь замовк; почував себе ніяково. Ілаша дійсно дуже побили, і найбільше в цьому винен Горбач, а він обіцяє йому помиріння, навіть не питаючи Ілаша. Правда, Кулунь не сказав раніше Ілашеві про це діло, тільки щоб берегти його. Але, мабуть, і не треба було обіцяти нічого Горбачеві...

Замріяний, Ілаш продовжував гратися з гемблем, а коли Кулунь вийняв з-за пояса цигарки, простягнув руку і взяв одну.

– Не заморочить тебе?

Ілаш не відповів. Припаливши, підійшов до ґанку й сів на кам'яні сходи. Йому не вірилося, що Кулунь не розуміє найголовніше: зараз, насамперед, він мусить стати перешкодою на шляху Горбачевого сватання, а помста – на це ще буде час... Скільки лежав, Ілаш про Івону тільки й думав. Ввижалася вона йому вдень і вночі. Страждання, як не дивно може комусь здатися, ще більше наблизило Івону до його душі. А думки насичувались ненавистю не так, коли згадував бійку, як тоді, коли розумів, що холодне ставлення Івони до нього завдячується Горбачеві. І хто такий оцей Горбач? Всяка здорова голова відкинула би будь-яке порівняння між ними двома. Ілаш заможний парубок. Чотири фальчі землі, трохи лісу, господарство. Від Філька йому нічого не треба! А Горбач що? Голодранець! На Фількове, певне, надіється... У війську ще не служив, та до того ще й тільки на рік старший від Івони. І в таких умовах він, Ілаш Дорін, може бути згідний миритися?! Це означає признатися дурнем і добровільно віддати Івону Горбачеві!

– Тьху!

– Що? – здивовано запитав Кулунь.

– Та ось те, Кулуню, що я миритися не буду! І знаєш чому? Тільки тому, що Івона моя, і я її не віддам ні Горбачеві, ні комусь іншому, а сам візьму її за жінку!

Кулуня здивувала Ілашева рішучість, і не тому, що така ризика не була йому характерною, він же добре знав свого друга-ровесника, а тому, що не міг зрозуміти його ставлення до Івони. Ілаш, можна сказати, навіть не знає її. Як це так, побачити когось один однісінький раз і так запалитися?.. Треба ходити певний час до дівки, щоб полюбити її. А він тільки – глип! І загорівся, як суха солома. Тієї неділі на танці

Кулунь вважав Ілашеву поведінку моментальною охотою, амбіцією п'яної людини, а не дотепним ділом. Тому-то в корчмі радив йому не йти того вечора до Івони, а почекати, доки візьмуть Горбача до війська, бо надіявся, що, протверезившись, з Ілашевої голови, разом із парою горілки, вилетять і всі його мухи. А, видна річ, не вилетіли. Що все то мухи і не щось інше, Кулунь не сумнівався. Щодо Івони, всі бачили, що дівка без охоти пішла танцювати, змушена викликом парубка, котрий замовив даний танець. А на всі Ілашеві залицяння вона тільки кривилася. Всі це помітили, тільки Ілаш ні... І вона, правда, вища від нього. Вища, ну й що? Це лиш півбіди. Але бачити це і не бачити, що дівка любить іншого парубка, що не цікавлять її ніякі інші залицяння – зовсім не зрозуміло. Тим більше, що з танцю вона пішла з Петром Горбачем, а скільки часу Ілаш лежав, дівка не виявила особливу зацікавленість чи турботу. Адже Кулунь говорив за цей час із нею і повинен був запримітити – страждає вона чи хоч жаліє Ілаша? Ні, він цього не бачив. А тут: ні сіло, ні впало, Ілаш хоче на ній женитися! Будь здоров, хлопче! Як постелиш, так і поспиш...

– Я твоїх намірів не знав... – сказав Кулунь після довгого мовчання. – Добре... Скажу завтра Горбачеві, що ти миритися не згідний, і в суботу хай не приходить.

– Так і скажи! Щоб знав, сучий син, що заробив він у мене добру відплату! Ади, йде Гуцулка. Ми, значить, домовились... – сказав Ілаш особливим відтінком, з чого Кулунь повинен був зрозуміти, що перед іншими людьми, навіть перед Гуцулкою, Ілаш не хоче говорити про свої душевні справи.

Молодиця зачинила за собою хвіртку і, прудко наближаючись, ще здалека усміхнулася:

– Ого, кріпнуть хлопці, кріпнуть!

Вона поставила на ґанок живо розписаний глиняний глек і, щоб не скривдити Кулуня, добавила:

– Мило дивитися на вас – ви, мов рідні брати! – потім знову до Ілаша: – Ану, глянемо на голову, побачимо, як вона в тебе.

Гуцулка стала обережно розмотувати льняну перев'язку, подавши кінець Кулуневі:

– Намотуй клубок, синку, щоб не волочилось полотно по землі. Але помаленько, не сіпай, бо дещо з нього, певне, прилипло до рани. Болить Ілашку?

– Ні, тільки в голові трохи тьохкає, – слухняно відповів Ілаш.

– І раніше тьохкало, чи лиш тепер? – поцікавилася жінка.

– Коли почали розмотувати.

– Ой, налякав ти мене, хлопче! Я думала, що почало, Боже борони, наривати!.. Але якщо тільки тепер почало тьохкати, то нічого. Видно, я надто туго перев'язала тобі голову. Досить, Кулуню, бо прилипло. Держи. Я відмочу романцем, щоб потім можна легко полотно відліпити.

Гуцулка вхопила глек, стала лити потроху Ілашеві на голову і невдовзі вона легко, майже ніжним рухом відліпила перев'язку.

– Тьху-тьху, нівроку! – радісно засміялася вона. – Порядна в тебе макітра! Ти диви, як мудро гоїться! Здалобися ще трохи побрити навколо рани. Але нічого. Засиплю порхавкою і, доки голова загоїться, виросте й грива... Так-так, ще якийсь тиждень, і все! А чим нам, Кулуню, прикоротити трохи перев'язку, відрізати брудний кінець, га? Були би ножиці...

Кулунь вийняв з-за пояса ніж, відтяв брудний кінець, а потім сказав:

– Ну, я пішов. Моє діло закінчилося...

– Ні, не закінчилося, – знов усміхнулася Гуцулка. – А зі мною хто покурить?

Закурили втрьох, але Кулунь явно квапився, бо скоро знову сказав:

– Бувайте здорові! – і глянув на Ілаша, щоб запевнити його, що зробить, як домовились.

Але Кулунь ще не дійшов до хвіртки, як Ілаш гукнув за ним:

– Кулуню!

Парубок зупинився й махнув головою, що все в порядку.

– Ні... Ліпше скажи най таки прийде, але в неділю...

Кулунь добре чув, що сказав Ілаш, та недовіряючи, запитав:

– Хай прийде, кажеш?

– Аякже... В неділю! А ти, якщо матимеш часу, забіжи доти до мене. Обговоримо що і як...

Кулунь витріщився, роззявив рота, замахав кілька разів нижньою щелепою, мов йому не вистачало повітря, явно стараючись щось сказати, але не міг. Очманілий, покинув подвір'я, навіть не зачинивши за собою хвіртки, попрямував стежкою вниз, попід Ілашів паркан, часто розмахуючи руками, і, певне, ще довго не міг очуняти після такого різкого й несподіваного повороту.

4.

Дош лив уже третій день. Але теплий, рясний, регочучи громами та усміхаючись блискавками, ніби літо тільки починало, хоч у Златні місяць-два після жнив звичайно дощу не буває, а якщо й випаде, то або короткий і маловодний, або вже холодний, дрібний – знак, що наступає рання осінь, а зима буде довга й морозна. А тут справжній літній дощ! Запахло розмоклою землею, забуяли свіжо-зелені оксамитні трави, скупані ліси шуміли дзвінко, наче причепурювалися на сонячну погоду.

Каже дехто, що такий дощ навіть сприяє картоплі, але для кукурудзи були б кращі два-три посушні тижні. Інші вважають, що й кукурудзі цей дощ не пошкодить, зате для пасовиська – просто дар Божий. Так чи ні, а поки що нікому роботи в полі немає, одна дітвора, надівши на голови міхи, випасає худобу. Чоловіки пораються чим-небудь по стодолах чи по шопях, або у Міхаліні по півдня курять-попивають, а жінки, закінчивши хатню роботу, зходяться по дві-три в котроїсь і одне пустомелля й заводять. Тому-то через триденний безперестанний дощ все село узнало, що Ілаш згодився миритися, і що скоро після цього Петро Горбач свататиме килибанську Івону. Як не дивно, більшість людей раділи, що так вийшло, але не тому, що помирінням запобіжаться нові бійки, а головно тому, що Петро відомстив образу батьків, на дівчата яких Ілаш так гордовито кривив носом, та ще тому, що в нових

умовах він волею-неволею змусить знов націлити свою увагу на златнянських таки дівок, і хто його знає... Надія, так немилосердно придушена Ілашем, починала знов оживати в селі. І раптом його стан здоров'я зацікавив усіх, про нього тільки й говорили, по хатах, де були дівки, придане почали готувати...

Ілаш уже не злий, не скупий, не низький, а угідний, порядний і навіть вродливий... Бо всім, розуміється, знов усміхалась перспектива влаштувати свою дівчину на чотиригектарний маєток. А в Златні, де, хоч і родюче, поля мало, не дуже багато ґаздів можуть хвалитися, що мають чотири фальчі.

У Ґадóса в кузні теж про це йшлося. Під широким дахом, прив'язані до стовпів, коні ждали своєї черги, а чоловіки лускали гарбузове сім'я або курили та гомоніли не так про погоду, не так про врожай, як про Ілаша.

— Правда? Чую, Дорін уже видужав. Кажуть, Гуцулка підняла його, власне, повернула з того світу... — сказав поважно Василь Квач, ніби присутні про таке ще не чули.

— Та так, — відповів за всіх Вусик. — Але в село ще не виходив.

— Не виходив. Але увихається коло хати, майструє щось. І голова вже загоїлася, — добавив Квач.

— А що, Василю, — поцікавився Пундик, — ти був у Ілаша Доріна, що все так добре знаєш? Чи, може, дівчина про це тобі розказала?.. Твоя Аниця, гадаю я тепер, не задурно цілу зиму пір'я для весільних подушок драла...

— Таки не задурно, щоб ти знав! — огризнувся Василь Квач. — Вікентій уже другий рік ходить до нашої Ниці. Все село знає...

— Знає, знає, — допікав його далі Василь Пундик, — але ти радо поміняв би Вікентія на Ілаша, га?

Чоловіки засміялися, а Квач і собі скривився. Тодер Ґадос вийшов з кузні й підійшов до гурту під широку стріху, де скупчились люди з-за дощу.

– Весело вам, нівроку! А я думав послати когось до Міхаліни за пляшкою монополу¹, бо, гадаю, на одному гарбузовому насінні не розвеселитись вам... А, бачу, тут така сміхотня!

– Не сміхотня, а радість, куме... – вдавано серйозним тоном пояснив Пундик. – А за монополом піде сам Квач, бо то байка, що дощ ллє, як з коновки... Могорич вип'ємо – він же збирається Ілаша сватати...

Василь Квач щось відповів, але ніхто того не почув, бо чоловіки так розреготалися, що аж коні злякалися. Коли знов заговорив Пундик, усі замовкли, надіючись, що він ще раз чимось уколе Квача, щоб було з чого ще дужче сміятися, але на загальне розчарування він сказав інше:

– Для вас, куме, ковальство вже іграшка.

– Це чому?

– Та так. Бачу, у вас в руках малий клевець, а пудовий молот не береде в руки, бо вже є кому ним розмахувати. Он ваш Юрко піднімає його, ніби то не ковальський молот, а перо. Думаю, що скоро й Митрик візьметься за нього.

– Та він у мене вже силач!

– Не кажіть, що вже й третій мій хрещеник орудує тим молотом? – засміявся Василь Пундик.

– Видай, куме, і від нього не треба буде довго ждати помічі – ходити ще не вміє, а скрізь лазить і що в руки вхопить, не віддає!

¹ монопол – монополія; тут, горілка, над виробництвом якої виключне право мала держава. (К. Ір.).

– Ади, йде Проць Білик зі сином, – сказав хтось, і всі повернули погляд на вулицю.

– Дай, Боже, здоров'я! – відповіли чоловіки хором на вітання Проця Білика і Кулуня.

– А шкапина де? Чи ви не до кузні? – запитав Ґадос, вийшов з-під стріхи й підійшов до воріт.

Білики зупинились.

– Ні, ми не до вас... – сказав Проць.

– А куди ж у такий дощ?

– У село...

– Може, до Ілаша? – поцікавився коваль. – Правда, Кулуню, що в неділю Горбачів хлопець прийде миритися?

– Видай, прийде...

Чоловіки повиходили з-під стріхи, купою підійшли до заплазу, щоб краще почути, що розказує Кулунь.

– Та свідками будуть Філько з Килибанчини і я. Філько Петровим, а я Ілашевим, – відповів він на чиєсь запитання.

– Ага, Філько – це Петрів тесть... Та лише по одному свідкові, парубче? – запитав Пундик. – Хто таке бачив?!

– Ми так домовились, бадіку...

– Агі на вашу голову! – розсердився він. – Повинні бути щонайменше два свідки! Ви подивіться, люди добрі, на цих дітей! – звернувся він до чоловіків. – Псують старий закон!

– А, може, Ілаш збирається лупити Горбача... Яке тобі діло? – всунувся в бесіду Квач.

– А в тебе що, Силу, гарбуз не голова? Та на це треба було Ілашеві ще почекати, сили набрати. Або покликати більше свідків-моцаків. Ось один з них міг бути ти! Але тебе ще не кликали, а в твоїх штанах, я певний, уже мокро...

Реготня знов покотилася вулицею, а Василь Квач сердито лупав на Пундика:

– Ади, дурницю викресав і сам іржеться...

Проць Білик використав момент:

– Ну, ходім, Кулуню. Бувайте здорові!

– Куди ж ви квапитися? – знов запитав Тодер Ґадос. – Може, зайшли би трохи з-за дощу та на порційку монополу, га?

– Е, ні. Нам до обіду десь треба бути... Прийду з неділі – новий віз треба буде скувати.

– Так-так, приходьте. Я й забув, що у Кулуня скоро весілля буде... Ну, й побудемо! Та на коли ви рішили? Ще цієї осені?

– Видай, ні. Якщо доживемо і Бог допоможе, то скоро по Водохрещі. Просимо!

– Дякую. Мене уже п'яти сверблять... – усміхнувся коваль.

Батько з сином пішли вулицею вгору. Їхні босі ноги застрягали в болото майже до підкочених штанів. З Кулунового капелюха дощ стікав, як з даху, а ягняча Процева шапка розмокла, аж напухла від води і смерділа мокрим псом. Перед тим, як вийти на гостинець, біля прімарії вони зупинились. Проць сперся на патик і сказав Кулуневі:

– Ти, хлопче, у пана мовчатимеш. Говоритиму лиш я.

– Добре, тату.

Далі вони звернули гостинцем вліво, проминули школу, дійшли до залізного мосту, звідки вже виднівся панський двір. Дощ лив безперестанно, а десь далеко, за лісами, гриміло, немов хтось котив величезні каменюки. Вдаряючись, вони викрешували криві іскри, і тоді над кучерявими горбами ті поламані іскри пороли небо.

– Чуєш, хлопче? Ні слова!

Кулунь мовчав. Батька, видно, щось мучило, інакше не забув би, що вже раз наказува мовчати. Кулунь був такий же

свідомий, як і батько, що без допомоги пана Прункула їм не підняти хати цього року. Як же тоді не мовчати? Він добре знав: у батька свої плани що і як говорити з паном. Саме тому і боїться, щоб син не попсував їх якимось недотепним словом. А хіба він дитина?

— А що я можу сказати, тату? Не бійтесь...

До двора ішли мовчки. На короткий час дощ ущух, але скоро полив ще сильніше, справжньою зливою. Завзятий вітер приволік з-за лісів великі каменюки, які стали тріщати над самим селом. Проць прискорив ходу. Спочатку Кулунь подумав, що батько промок до шкіри, як і він, і тому спішить дійти швидше до двора. Але глянувши на нього, парубок замітив на мокрому батьковому обличчі світлу, майже веселу усмішку, схожу на радість. Кулуня кортіло знати причину цієї радості, та він не наважувався питати. Невже батько придумав щось таке, на що пан Прункул не відмовить дати в борг дерево?

Вони вже минули довгі панські стаїні, широке подвір'я, в кінці якого виднілися майстерня й приміщення для слуг, висока шопа, під якою, рядом з молотаркою, по-господарськи шикувалися колісниці, плуги, сівалки, великі вози, і наближалися до просторого саду, серед якого виднілися узорі різнобарвної черепиці на даху панського дому, а сам дім ховався за яскравими кронами дерев.

Дощ періщив так же сильно, громи лопали над самою головою, мокрий одяг холодно прилипав до тіла, пройнятого дрібним дροжем, але радісна усмішка продовжувала майоріти на Процевім обличчі. Коли наближалися до високих залізних воріт, Кулунь не стерпів і запитав батька:

— Чого вам смішно, тату?..

— Не смішно, хлопче. Просто радію, що нам гостить! Дав Бог не дощ, а справжню бурю. Саме, що нам і треба...

Кулунь не розумів. Який зв'язок може бути між сильним дощем і їхнім ділом?

– Невже в зливу панське серце щедріше? – запитав.

– Аякже... – пояснив Проць синові. – Гадаю, ти не забув панську пригоду з Пружиною.

Кулунь голосно розсміявся, аж зупинився, згадавши старого Пружину. Ні, не забув. Все село пам'ятає оту смішну пригоду. Було це років п'ять чи шість тому. Влітку. Любив пан Прункул, і зараз любить, купатися в річці на годину до заходу сонця, коли денна спека гасла, а бистра вода ставала лагідною і літеплою. Та на ділі не він купався, а купали його кілька сільських дівчат, яких він наймав кілька днів раніше, і в призначений день ждали на зарінку появилення панської брички. Низький, трохи горбатий, з опущеним правим плечем, пан Прункул був надто пузатим на його вік – кілька років поверх сороківки. Він трудно, по-старечому скочувався з брички, весело й нетерпляче дріботів короткими ногами, наближаючись по зарінку до гурту дівок.

– Ну що, голубки, купаємося? – питав він, квапно роздягаючись.

Доки пан скидав з себе геть усе – а голий виглядав він на павука-велетня, – дівки відвертали засоромлено голови, роздягались і собі, залишаючись лише в довгих сгрібних сорочках. Юзько, старий німий фурман, розпрягав коней, щоб попасли в лузі, скільки часу купатимуть пана, але не віддалявся, доки не заводили пана в річку. Заходячи у воду, він весело верещав, ціпко тримався згрібних сорочок дівчат, а коли вони вже починали купати його, задоволено хихикав і час від часу різко випикував, бо, видно, руки дівчат, намилюючи пана, попадали на лоскотне місце. Тоді Юзько починав реготатись, але з його пустого рота не котився сміх, а ці-

дилося якесь сичіння. Насміявшись досхочу – пан же не бачив його, – Юзько брав коней за поводи і зникав між вільхами.

Купали дівчата пана чи не цілу годину. За таке задоволення платив він, кажуть, непогано.

Іноді літом приїжджав до панського двора Жан, двоюрідний брат пана Прункула, молодий високий та вродливий офіцер. Хотілося, казав він, побути кілька днів на чистому повітрі, поблукати лісом. По суті Жан пиячив кілька днів у дворі, потім індиком возився на панській бричці по Златні, гордо дуючись перед мужиками у своїй блискучій формі та любуючись низькими поклонами, і аж відтак ординарець засідлав йому білого коня, і Жан, серед зграї псів, направлвся в поле полювати на перепелиці.

Якось, узнавши від слуг про чудернацьке купання свого двоюрідного брата, Жан прибув і собі до річки.

– О!.. – засміявся він. – Я певний, Адольфе, що і в раю не краще живеться!.. – роздягнувся він квапно і, не роздумуючи довго, скочив у воду біля пана Прункула.

Дівки запищали, покинули пана й порозбігалися зарінком, бо безличний Жан став обмацувати їх. Мить-дві Жан перевів свій жадний погляд з однієї дівки на другу, потім, зупинившись на Фрузині Дмитра Чоропіти, вискочив з води і накинувся на неї. Сполошена несподіваним нападом, Фрузина, мов звіря в облаві, кинулась тікати, але мокра сорочка прилипала до стегон, не давала бігти, і Жан з кількох стрибків наздогнав її і, регочучи задоволено, повалив дівку за буйний кущ червонуватого верболозу...

– Jean, sei kein Schwein!¹!.. – сказав йому пізніше сердито Прункул, але не знати, чи сердився він через те, що той

¹ Жане, не будь свинею!.. (нім.). (К. Ір.).

згвалтував дівку, чи тому, що попсував йому насолоду купання.

Жан від'їхав другого таки дня, і вже кілька років ніхто не бачив його у Златні. Невдовзі Фрузина віддалася за стороннього і через чотири-п'ять місяців після весілля народила сина. А пана Прункула продовжували купати щоліта все інші й інші дівки. Зате Фрузині відтоді дарма відвідати свого батька, бо жалючий язик рідного села прозвав хлопчика байстрюком, паничем, або Жанком, через що й Дмитрові Чоропіті сором свою старість між люди показати.

Пригода зі старим Пружиною, колишнім слугою при панськім дворі, відбулася після цього всього, якраз в день, коли пан Прункул поставив собі на думку купатися. Дід Пружина не знав про це, хоч і міг поцікавитися. Прийшов вранці до двора й запросився до пана. Сказали, що в пана сьогодні спішне діло, хай прийде іншим разом. А Пружина повинен був знати, що хоч у пана, сказати, хороша взагалі душа, але в такий день не треба його турбувати. Але Пружина – нічого, каже. Є у нього час, почекає. І став перед домом, спершись на свою гулясту деренову палицю. Сонце вже припікало обідню пору, і Пружина все ждав. Коли під'їхав бричкою німий Юзько, старий зрозумів, що пан кудись їде і повинен скоро вийти з хати. Він зняв капелюха, підійшов до вхідних дверей.

– Пане!.. – аж скрикнув Пружина, коли Прункул всідався в бричку, якийсь замріяний, навіть не глянувши на нього.

– Тобі чого, Дмитре? – кисло запитав він.

– Тяжко, добродію, одному на світі жити, старому, без сім'ї! Тільки ви, пане, можете зрозуміти... Бо ви теж один на Божому світі...

– Кажі скоріше, чого тобі! Я спішу.

– Почали, пане, у вашому лісі буки валити... Уділіть і мені, старому, сажень... Милостиня буде. Скоро зима, а у мене не те, що поліна, а й тріски дров нема!..

Прункул витріщився, потім засміявся:

– Не мели дурниць, Дмитре! Яка зима тобі приснилася? Ще й жнива не пройшли...

– А хіба є в мене, пане, чим дрова везти? Мушу візочком як-не-як перевозити по одному полінові. Нелегко одному... До Різдва прийдеться возити. А у мене в шопі – ні тріски...

– Обійдешся поки що хворостом. Я ж дозволив хворост збирати, – кинув поміщик, і бричка рушила.

– Добродію! Пане... – закричав навздогін Пружина. – Стільки років служив я вам, коли сила була! А тепер, якщо не дасте дров – повішусь, пане!

Бричка віддалилася і скоро зникла за поворотом середньої дороги. Пан поїхав оглянути свої лани пшениці, а головно ячменю – скоро жнива почнуться, – потім у ліс, де в кількох місцях вже розпочалися зруби, щоб зимою продавати дрова сухі, а не сирі, розуміється, по крашій ціні. А вже з лісу пан поїде купатися.

Коли під'їхала бричка, на березі річки вже ждали на пана наймлені на той день дівки. Небо було спокійне і чисте, мов дитяче око. Над лугом – ні хмаринки, і струя хлюпала весело, привабливо. Роздягнувшись та ступаючи у літеплу воду, пан Прункул розмірковував і ніяк не міг збагнути, що так сильно пахне чебрецем і васильком? Луг чи дівоча пазуха? В ту мить жалібно заскиглив на вільсі півкач, і Прункул так і не розібрав, звідки несе п'яним запахом. Коли згрібні сорочки намочились до пояса, дівки почали купати пана. Він то верещав, то задоволено хихикав, чалапаючи та розмахуючи руками, розгрібав воду і кидав у небо срібно-золоті пацьорки.

Німії Юзько, як завжди, реготався безшумно, потім відводив коні у луг. Самітний півкач запищав плаксиво ще два-три рази і пурхнув кудись на захід, де луг палав, мов пекло.

Раптом ріка притаїла свій подих, тиша стала гуснути й застигати, незвичайна напруга скувала луг. Скоро на вогнище заходу, з-за вілх і тополь, насунулася чорна хмара, і при смерк упав передчасно. Прункул помітив зміну лише тоді, коли дмухнула сильна хвиля вітру, і над лугом, неначе страшна канонада, почали тріскати гучні громи. Може, й тому що не вмів плавати, пан сильно злякався і остовпів серед води. Ріка стала чорною. Загрозливо біла йому в надуте пузо. Блискавки й громи не дали йому опам'ятаись, як полив сильний краплистий дощ, немов рухнула небесна гребля. Дівки пробували вивести пана з ріки, але він, бідний, приріс до дна і розгублено дивився довколо, неспроможний вимовити й слова. Прибіг і Юзько.

– Це що? – після довгого мовчання захропів Прункул.

– Не бійтесь, пане добродію... – лагідно сказала одна з дівок. – Скоро мине. Видай, хтось повісився...

– Повісився?.. – промимрив він, і страх витріщив йому жаб'ячі очі. «Пружина...» – блимнуло в Прункуловій голові.

Але не тільки в голові, бо в ту мить неподалік ударив грім у високу стару тополю, розчімхав надвоє, і зі страшним ревом одна з половин повалилась на бричку.

– Рятуйте!.. Топлюся!.. Гину!.. – божевільно закричав Прункул.

Він спритно вибіг з води – ніхто б і не подумав, що його покривлене тіло здатне на такі жваві рухи – і, не оглядаючись, задрав у луг.

– Топлюся!.. Топлюся!.. Рятуйте!.. – кричав він безперестанно.

Скажена буря розворушила луг, дощ лив, як з коновки, а перелякані коні іржали, перекликаючись з громами. Юзько біг за паном, але ніяк не міг його догнати.

Певний час дівки дивилися мовчки за втікачем, потім одна пирхнула, і заразливий сміх охопив весь гурт. Буря хвацько підхоплювала дзвіночки їхнього сміху, розносила лугом, сіяла над рікою і топила у зливі.

Ну, а вже від дівок все село заразилося сміхом, а скільки часу пан Прункул лежав від переполоху, Пружина – пан був дуже радий, що він не повісився – звозив своїм візочком подаровані дрова...

Того літа пан Прункул більше не купався, а в наступні роки не забував спочатку дарувати старому Пружині сажень дров і аж потім наважувався їти купатися...

Увійшовши через залізні ворота в панський сад і пройшовши кілька кроків по рівній алеї, що перетинала його надвоє і вела до дому, Проць Білик знову зупинився. Оглянувся, ніби чогось шукав, потім ступив з алеї в густу траву, оглянувся ще раз і вкінці заховав палицю за розкішний трояндовий кущ.

– Візьму, коли вертатимусь... – сказав він тихо, ніби говорив самий до себе, але незабаром мовив голосніше: – Ану ходи, Кулуню, вимиймо ноги в траві, щоб не заходити заболоченими до пана.

Пан Прункул вдома, сказали їм, але тепер обідає. Ото дурні мужики! Вони не знають, що пана не можна турбувати, коли їм захочеться? Хто таке чув, щоб приходити до двора в

самий обід? Хай пан не сердяться, вони почекають, – сказав Проць. Та чекати, певна річ, що мусять, але побачимо, чи пан схочуть з ними говорити зразу після обіду.

Проць Білик заховався від дощу під широкою стріхою, рядом з кам'яними високими сходами, і кивнив Кулуневі, щоб і той підійшов. Але під стріхою дощ лив, як і навкруг, бо вітер викручував у повітрі водяними полотнами і заносив їх, куди хотів. Змокли до нитки й замерзлі, вони скоцюрбилися під стіною, наче дряхлі кури. Ждали мовчки, бо нічого кращого їм робити. Гірше те, що прийдеться, напевне, ждати немало. Та несподівано з хати почулося гавкання собак, і незадовго на веранду вийшов сам Прункул. Проць хватнув з голови мокру шапку, а Кулунь від несподіванки упустив капелюх.

– Ти Білик Проць, так? – якось незадоволено запитав пан.

– Таки так, добродію... Цілуємо руку.

– Тебе що в такий дощ пригнало? А він хто?

– Син мій. Кулунь...

– Вам чого? – майже сердито запитав пан.

– Та хотів попросити... Якщо ваша ласка...

– Мужицька натура і все! Їм тільки дай і дай! З поля крадуть, з лісу крадуть!.. А після цього ще й жебрати приходять! Марште мені з двора!

В ту мить коротко блиснуло, але грім грянув десь далеко за садом і каменюкою покотився через мокрий хребет Глиниць у поле.

– Ну-ну... – явно пом'як пан. – Чого тобі? Говори! А то ще, не дай Бог, через тебе простуджуся...

– Якщо ваша ласка, добродію...

Знов загриміло, але вже ближче й сильніше, аж пан двері зачинив. Потім відтулив трохи і сказав квапно:

– Ходи всередину... Він хай почекає! І без вас досить болота...

Кулунь посинів, чекаючи батька. Пройшло вже півгодини, а, може, й більше, а Проць не виходив від пана. Із-за вхідних дверей доходив до Кулуня глухий гомін розмови, та йому не вдавалося розібрати ні слова. «Видно, торгуються чи що. Коли б тільки вдалося татові...» Дощ лив, як і доти, вітер, здавалося, дедалі шаленів, а громи тріскали вже над самим садом, розсипаючи свій гул по високих кронах горіхів, а в короткі перерви з яблунь то тут, то там у саду капали рум'яні яблука. «Завтра-післязавтра, якщо перестане дощ, треба буде камінь возити, відтак щебінь... Ну, й дерево, якщо тато... А Кубель дозволить? Аякже – доплачувати залишиться небагато. Підгодуємо свиню до Різдва... А якщо не вистачить, дозичу в Ілаша. А майстрів чим платити?..»

Коли нарешті двері відчинились, Кулунь аж підскочив. Простоволосий, тримаючи шапку в руках, Проць вийшов на дощ, мовчки пройшов мимо Кулуня, ніби його й не було під стріхою.

– Тату...

Проць продовжував іти алеєю, нічого не сказавши, тільки махнув рукою. Кулунь гукнув на батька вдруге. Аж тоді Проць, не повертаючись, зупинився, насунув шапку на мокру голову й підждав сина.

– Нема, – каже, – в мене сухого дерева. Та й не стану я тепер зрубувати сосновий ліс для твого сина... А ми, – кажу, – відслужимо вам, добродію. А ні, відплатимо нарік¹. Бо теперки, – кажу я, – у нас грошей не стало: ми ж місце на хату купили. А нарік, – питає пан, – звідки у вас гроші будуть? Та будуть, добродію... Дасть Бог, зародить, хліба продам, про-

¹ нарік – наступного року. (К. Ір.).

дам яку худобину... А він ні та ні. Потім питає, чи є в мене дівки. Тільки хлопці, – кажу. Тоді йди з Богом! Видно, нема кому пана купати, то й за дівки розпитує...

– Я б його скупав! Було би риbam цілий рік їсти!

– Мовчи, хлопче! Тебе хто навчив таке говорити? Встидайся хоч моєї старості, якщо про пана тобі не сором таке говорити... – посварив Проць сина, але слова були позбавлені тієї суворості, яку Кулунь добре знав ще з дитинства.

Ішли вони вже не рядом, як до двора. Проць передував, а Кулунь на крок ззаду. Коли батько збився з алеї, щоб взяти з-за куща свою палицю, Кулунь зупинився. «Що тепер буде? З чого підняти хату?» Але він знав, що в ту хвилину не може дратувати батька такими запитаннями, а мусить залишити його, щоб міг спокійно роз'яснити свої думки. Пізніше заговорить непитаний.

Вітер несподівано вгамувався, а згодом притих зовсім. Густий дощ падав прямо, шумів поміж деревами та травою, а на гостинці кипів, пузирився і збігав бульбашками у жовтаву піну калюж.

5.

Земля пріла на сонці, скрізь пахло чистою свіжою зеленню, як навесні. Тільки над лісами висла тонка сизувата пара ранньої осені, і відчувалося, що в повітрі от-от стане снуватись бабине літо. До дощу не відчувалося, що літо відживає. А вже після, хоч дні були такі ж сонячні, навіть світліші, стріли променів не припікали, як раніше. Скупане небо втратило оксамитну м'якість, здавалося вищим, і під його опуклою шибкою безмірне тихе озеро дихало прохолодою.

Після довгого лежання і стільки днів видужування, Ілаш вперше вийшов у село. Хо́да в нього була ще непевною, легкий морок туманів голову, і здавалося, ніби він не ступав по безпечній вогкій стежці, а підлітав, ширяв у повітрі, а коли відчував під ногами стежку, гадав, що ступає не по землі, а бредє грайливими пісками чи високими наметами. Зупинився скоріше здивований, ніж переляканий. Адже він щодня вештався навколо хати – діла шукав, щоб час прогаяти. Сьогодні вранці навіть сіном ясла наповнив, худобу напоїв, тобто зробив те діло, котре робили під час його лежання Гуцулка та Кулунь, і почував себе нормально, як би ніколи й не хворів. А тут? Струснув головою, вдихнув на всі груди і вперто рушив далі. Став поступово приземлюватись, вогка стежка приставала безпечніше до його босих ніг, в голові прояснювалось, і коли доходив до Міхаліни, вже почував себе, як раніше на своєму подвір'ї.

У Міхаліні вже відкрито, але ще рано, і людей нема. Один Глушко, Гуцұлчин сусід, встиг вже напиться, ледве язик у роті повертав. Міхаліна, як завжди, дрімала за прилавком. Коли увійшов Ілаш, вона відкрила одне око, потім зсунула зі стільця своє важкувате тіло, кругле обличчя засвітилося усмішкою, вона аж сплеснула:

– Йой!.. Ади, у нас нові люди! Чи ожив ти вже, парубче?

– Ожив-сми... – неохоче відповів Ілаш, привітавшись.

– Люди говорили, що тобі геть всю шкіру шилом подірявили. А я вижу, вона в тебе, нівроку, ціла!..

– Що не вигадують люди?

– То так воно, синку... А ти сьогодні справді миритися будеш?.. – хитро моргнула Міхаліна.

– А чому б ні?.. – насилу відповів Ілаш.

– Е, не з тих ти, що так легко прощають... Знаю я тебе! Ти ж викапаний дід Митро, котрий викутав¹ тебе, геть вдався в нього – палкий, як кремінь! Кажі правду, ти хочеш заманути Петра Горбача до себе, а там здорово випарити його з Кулунем, га?..

– Що ви? Дайте дві пляшки монополю і лишіть мене в спокою!

– Та воно, правда, краще помиритись... Бійка до нічого не доводить... – сказала стара, незадоволена відповідями парубка.

Розмова з Міхаліною розсердила Ілаша, по дорозі додому в його голові знов з'явився Петро Горбач. Лють і ненависть, яких з трудом придушував у серці, виринали знов, розливалися гарячкою по всьому тілу, затоплювали й псували

¹ кутати – старанно доглядати; тут, по-батьківськи дбати про дитину. (К. Ір.).

спокійний, майже байдужий вигляд, що його Ілаш надіявся зберегти і під час зустрічі з Горбачем. А тут, через прокляту Міхаліну, образ Горбача вештається поміж його думками, глузливо шкіриться, як безперечний господар становища; тобто він не тільки побив Ілаша, а й Івону посватав і готується до весілля...

– Дам я йому весілля! – заскреготав Ілаш і стиснув в обох руках шийки пляшок, немов було то не звичайне скло, а Горбачева шия, і під наростаючим стисканням пальців – от-от вилізуть йому очі.

Піднімаючись стежкою, Ілаш побачив когось у себе в саду. Придивився краще й упізнав: Кулунь стояв перед хатою, курив і обзирав то бляшаний дах, на якому були дві блискучі птиці – одна на одному розі, друга на протилежному, тільки присіли або саме збирались злітати, – то на новий ґанок та на білі стіни, на веселі вікна і знов на дах, ніби зважував господарським оком мудро зроблене діло. Коли перевів погляд через тин на тік, що після цьогорічної молотьби, почав заростати травою і скільчиним зерном, рипнула хвіртка.

– Ото, гості ждуть господаря!.. – жартуючи весело, зустрів Кулунь Ілаша.

– Ти давно прибув? – трохи похмуро запитав Ілаш.

– Ні. Тільки що. А я теж приніс горілки. Он там, на ґанку. Якийсь скислий ти сьогодні...

Ілаш не відповів. Що розказувати Кулуневі? Що Міхаліна розворушила своїм базіканням грань, яку він так важко й старанно прикривав попелом? Що, якби зараз Горбач був перед ним, розбив би його одним кулаком, як цибулю, або розтер би під ногою, як гидкого черв'яка? Що йому розказувати? Що любить Івону чимраз сильніше і не дасть її ні-

кому і нізачо в світі? Що вона буде його, якщо навіть прийдеться битися за неї не тільки з Горбачем, а з цілим селом? Що розказувати?

Кулунь замітив темний Ілашів погляд і не знав, що вірити: чи він дійсно хоче миритися, як казав йому останнім разом, чи має інший задум?.. Чому ж не говорить? Він же як свідок повинен знати чисту правду.

– Слухай, Ілаше, я теж невеселий...

– А що?

– Та те, що пан Прункул не хотів продати дерева. Нічого. Свиню вигодуємо, хліба продамо і купимо з ярмарку. Але я тепер не про це. Скажи, до чорта, який у тебе намір з оцим помиренням? Скоро прийде Горбач, а я... Я ж повинен знати, що ти задумав, ні? Як твій свідок, коли не як друг...

Замріяний, Ілаш продовжував мовчати.

– Мене цікавить, – вів далі Кулунь, – чи маєш намір бити Горбача, а чи... Я, на всякий випадок, покликав Юрія Ґадоса. Здібний хлопець, кулак у нього, як довбня... Будь, – кажу йому, – поблизу. Коли свисну – прибігай: Ілаш, значить, взявся Горбача лупити. Може, й Бобешки будуть, кажу, бо в нього зуб на них. А я знаю, що їх не буде. Ти ж казав, що їх не треба... А у мене... – Кулунь засунув руку за пояс, намагаючись ніж.

– Ні, Кулуню, бити Горбача не буду!

– Тоді як?.. А Івона? Ви помиритеся, а ввечері Горбач старостів пошле до неї...

– Не пошле! – розсердився Ілаш.

Кулунь не розумів нічого. Ілаш поставив одну пляшку на сходи, а другу відкупорив. Ковтнув кілька разів, потім протягнув Кулуневі. Припалив цигарку.

– Не пошле! – повторив він твердо. – Не пошле, бо...

В ту мить парубки одночасно озирнулися: перд хвірткою, одягнуті святково, стояли Філько і Петро Горбач. Філько перед самою хвірткою, а Петро трохи даліше, тримаючи в руці велику багатобарвну вовняну торбу.

– Добридень, парубки! – вдавано весело привітався Філько.

– Дай Боже здоров'я! Просимо... – сказав Ілаш, наближаючись до хвіртки.

Зайшов лише Філько. Петро Горбач зостався на вулиці. Чоловік подав руку Ілашеві, потім Кулуневі, став спершу оглядати хату, відтак стодолу, уважно, купецьким оком, ніби не свідок він, а інші діла пригнали його сюди.

– Так... – протягнув Філько. – Файний у тебе маєток, парубче! Так-так... – добавив він якимсь ліниво, але скоро повернувся в бік Ілаша і сказав твердіше: – Ну, що ж, складемо мир?

– Та не надворі, бадіку. Зайдемо до хати. І я не з вами повинен миритися...

– То так воно, парубче, не зі мною... Але я насамперед хочу знати, чи ти дійсно хочеш миритися. Якщо ні, і тільки покликав Петра, щоб помститися, твоя річ, але мене в таке діло не мішай. Я прийняв бути його свідком лише вразі помиріння, інакше мене давно парубоцькі справи не цікавлять... Тому я й сказав Петрові, хай почекає на вулиці, доки почую таки з твого рота, що мене дійсно покликано на помиріння, а не на щось інше.

– На помиріння... – холодно заявив Ілаш.

– Невже? Не дуже хочеться мені вірити, бігме, парубче. І знаєш чому? А тому, що не розумію, чому ти згодився миритись. Я б на твоєму місці, не сердися, не прийняв би!..

– Це тільки вас обходить! А я згодився миритися і маю гадку вимагати велику ціну... – таким же холодним, але впевненим голосом сказав Ілаш.

– Хіба так... – просвітився трохи Філько, продовжуючи підозріло дивитись на Ілаша. – Тоді що ж, покликати Петра, так? Я думаю, у тебе слово чоловіче, а не бабське. Не заставляй мене лізти, куди не хочу! Станеться, не дай Господи, яке нещастя, а потім – волочися, Фільку, на старість судами. Цього мені не потрібно!

– Кличте! – уперто сказав Ілаш.

І після розмови з Фільком справжні Ілашеві наміри залишилися для Кулуня такою ж таємницею, як і дотоді. Він відчував, що той приховував йому щось, кожного разу не договорював, іншими словами, казав лиш півправди. Відчувалося це не так із його слів, як із загального ставлення, із, в певній мірі, нещирої поведінки. Філько не помітив, але Кулунь, який знав всі закутки душі свого друга, міг присягти, що помирення не буде звичайним. Кулунь не міг сказати, яким саме буде, битиме Ілаш Горбача чи ні, дотримається обіцянки не чіпати його чи ні, але був певний, що не помиляється. А втім... Може, Ілаш здурів і справді задумав продати свою парубоцьку честь за великі гроші...

Ілаш відчував допитливий Кулунів погляд, знав, що він жде певних пояснень, але не дивився на нього. Коли Горбач, трохи збентежений, трохи здивований, зачинив за собою хвіртку, Ілаш прихопив пляшки з ґанку і, заходячи досередини, звернувся до всіх:

– Прошу до хати!

Він відчинив двері кімнати для гостей, або хати великої, як називають цю кімнату в Златні, поставив горілку на стіл і аж тоді вперше глянув на Петра Горбача, спокійно і трохи звисока.

– Сідайте в нас, – запросив він усіх, не спускаючи очей з Горбача, який обзирався ніяково, не знаходив собі місця.

Мовчки засіли за стіл. Філько з Петром на один ослін, а Кулунь на другий. Ілаш стояв. Наливав товсті склянки монополлом, а Горбач, глянувши на Філька, ніби просив дозволу, став виймати з вовняної торби горілку й плетені пшеничні питльовані книші.

– У моїй хаті ніхто не буде мене угощати, хоч правила помирення так вимагають! – твердо сказав Ілаш.

Горбач знов глянув запитливо на свого майбутнього тестя, і Філько скоро відповів:

– Спряч, Петре, раз так вимагають...

Ілаш підняв свою склянку, спрямував погляд на Філька і, віднайшовши його чорні з голубим відблиском очі, заговорив:

– Вітаю вас у своїй хаті! Надіюся, поважні свідки, що ви нашу справу по правді судитимете. В такому разі, клянусь: вам – і волосина не впаде з нічиєї голови! Якщо криво судитимете, тоді я буду зобов'язаний сам добиватися справедливості!

Ілаш стукнув склянкою в стіл і зразу ж випив до дна. Кулунь і Філько стукнули й собі і випили. Тільки Петро Горбач, опустивши ніс, пильно скуб щось уявне на вишитій скатерці. Коли Філько штовхнув його ліктем, парубок вхопив свою склянку, торкнув дном стола і випив. Ілаш налив вдруге, знак, що переговори почались. Вип'ють другу склянку тільки тоді, коли настане згода. А вже після згоди можна кожному пити згідно з своєю охотою. Ілаш сів біля Кулуна. Тоді заговорив Філько:

– Так... Петро винен... Устань, хлопче! Так... Він напав, не попередивши, на Ілаша і побив його, мало не вбив... І не сам, а у змові з іншими. Ти, парубче, казав, що Бобешків до своєї хати не приймаєш, тому ми їх і не прикликали... Так, Петро винен – хай платить! Ми вдячні, що ти згодився миритись. Так воно краще... Скажи тепер, що вимагаєш за мир?

Після запитання Філько сів, не спускаючи погляду з Ілаша – недовіряв, що так скоро й просто влаштується; потім перевів погляд на Петра, на мить затримав на його обличчі, щоб той зрозумів, що найтяжчий момент минув, все закінчиться благополучно, і аж після цього кивнув головою, тобто: «Сідай, Петре. Бійки в цій хаті не буде! Сідай і слухай, що заправить Ілаш...»

– Перш за все я повинен вам сказати, що не буду торгуватись, – вставши, вимовив Ілаш. – Тверду ціну має сьогоднішній мир, і не пробуйте знижувати, бо не попусти! І не можна...

Всі слухали уважно. Кулунь і Філько дивились на Ілаша, схоплювали кожне його слово, а Петро Горбач знову взявся скубти скатерку, слухав спокійно, майже задоволений, ніби не він повинен винести весь кошт і чекав, щоб переговори скоріше закінчились, щоб, раз помирнення здійснене, міг того таки вечора посватати Івону. Але раптом його солодкий спокій розрушився, щось підкинуло Петра на ноги, він витріщився на Ілаша, сів знову на ослін і, наче хтось душив його, захрипів:

– Що?!

– Ціна миру – Івона! – повторив Ілаш. – Ми помиримся тільки, якщо ти відчепишся Івони і якщо ви, бадіку, згодитесь віддати мені її за жінку!

Ілашеві слова упали мов каміння, великі, несподівані і спантеличили всіх, а найбільше чомусь Кулуня. Оторопілий Ілашевою вимогою, він дивився на друга, недовіряючи своїм вухам. Хотів щось запитати, мабуть, щоб переконатися, чи він добре все почув, але згодом закрив рот і тільки пильно закліпав очима. Що ж до Філька і Горбача, вони теж мовчали. Філько, спокійніший за всіх, певне, зважував, що відповісти на таку незвичайну заправу. Він думав, що Ілаш заправить суму грошей

або пару коней чи інше щось, а тут... Положення стало в певній мірі скрутним не тільки для Петра, а вже й для нього як батька Івони. Він глипнув коротко на Петра, цікавий, якщо не почути, то хоч побачити, як той сприйняв Ілашеву вимогу, але парубок, покинувши скубти скатерку, сидів на ослоні, мов попарений.

Загальне мовчання надто продовжилося, і Ілаш, перед тим як сісти біля свого свідка, зупинив недовго погляд на обличчі кожного з присутніх, а потім повернувся до Філька, подивився прямо в його чорні очі:

– Ну що, вип'ємо і другий стакан?

Ніби не чув Ілашевих слів або, краще кажучи, не розумів їх, Філько простягнув шию, дивився на Ілаша, але вже не так пильно, а якось притуплено, бо його грайливі зіниці зупинили свій непосидючий біг і стали розповзати, неймовірно розширюватися, як від смертельного страху, через що здавалося, що от-от лопнуть. Та раптом, коли Ілаш збирався повторити останнє запитання, Філько дрібно закліпав, ніби тільки що прокинувся, покашляв, як перед головною для нього промовою, проте заговорив тихо, майже м'яко:

– Ми такого, парубче, не сподівалися... Бігме, не сподівалися! Я...

Ілаш мовчав, чекаючи відповіді; тобто так чи ні, і таким чином дав Фількові час набрати відваги і заговорити голосніше:

– А крім того, я ніколи не чув, щоб за помиріння вимагали не гроші, не поля, а щось інше...

Всі замітили, що Філько навмисне уникнув вимовити Івонине ім'я, мабуть, йому не хотілося ще признавати, згоджуватися з істиною, що на ділі це вже не помиріння, а просто торгують його дитиною. Фількову моментальну розгубленість спричинила не так несподівана Ілашева вимога, його вдала хитрість чи нечувана ще ціна, ні. А те, що цією нечува-

ною ціною стала його рідна дитина. Філько зрозумів, що він і Петро попали в пастку, остаточно, без виходу, і що кожна спроба спастися стягає сильще ще сильніше навколо їхньої шиї. Переконало його в цьому вперте Ілашеве мовчання, спокій, в якому парубок чекав відповіді. І все ж таки Філько рішив спробувати знайти допомогу в Кулуня – повернув свій запитливий погляд на Ілашевого свідка. Але Кулунь вже кілька хвилин розкусив у чому річ, зрозумів чудернацьку поведінку друга і zarazом його кінцеву ціль. Протверезившись, він ждав, як і Ілаш, відповіді суперників, відповідь, від якої залежить чи вип'ють вони другу чарку, чарку миру, а чи Горбач і Ілаш залишаться і надалі на ворожих позиціях. Тому він зрозумів Фільків погляд і поквапився відповісти:

– Сподівалися ви на таку вимогу чи ні, чули ви про таке чи ні – це, бадіку, вже інше діло... Нас одне цікавить: згодні ви чи не згодні віддати за мир те, що вимагають?

– Та воно, парубче, не так легко відповісти... – ще збен-тежений сказав Філько.

– Допоможу я вам! – заговорив знов Ілаш. – Правда, не-легко вам, не як свідок, а як тато, рішитись, скільки часу не знаєте, з ким діло маєте. Скажу вам, хто я такий, хоч він, – кивнув головою на Горбача, – мабуть, дещо вам вже й розка-зував, якщо ви згодні бути його свідком... Добавлю те, що забув він... Так. Як бачите, господарство у мене є. Нове. Крім цього – чотири фальчі поля, клин лісу, маржина. Від вас мені нічого не потрібно! Ну, крім хатної дрібнечі, яку Івона хоче з собою привезти... А ні – ні нитки! У мене все є.

Ілаш говорив впевнено, рівно, натискаючи на кожне слово, щоб Філько добре зрозумів, що вихід з цієї скрутної ситуації один – він мусить віддати йому Івону! А щодо Петра Горбача, після представленого становища, Ілашева впевненість пов-

ністю виключила його із своїх рахунків. Але Філько ще не здавався, не хотів признати їхню поразку, пробував якось викрутитись.

– Знаю, парубче, – вислухавши, сказав Філько. – Знаю все це. Кожний батько радий віддати свою доньку якнайкраще. Не в цьому річ... Що ж я можу тобі тепер відповісти, якщо Петро вже давно ходить до нашої Івони і, як я довідався, збирається скоро старостів посилати?..

– Як бачу, ви мене за дурня тримаєте! – гостро сказав Ілаш.

– Це чому?

– А тому, бадіку, що я вас попередив, коли увійшли ви у мою хату, що я торгуватись не буду! Чому не буду, вам, гадаю, не треба розказувати... А крім того, що я вам раніше сказав, мушу додати, що – а про це ви вже не скажете, що знали – я Івону люблю, і вона, згодиться ви чи ні, буде моєю жінкою! І знайте одне: не дасте доброю волею – вкравду!

Фількові хотілося відповісти відверто, щось в роді, що тільки він вирішує, за кого вийде заміж його дочка, і ніхто не може примусити його поступити інакше, але Ілашева рішучість, скрутне положення, в яке попав, і, ніде правди діти, звабливий Ілашів маєток в певній мірі – і не в найменшій, хоч цього Філько ще не хотів признати навіть самий перед собою – відтяли йому крила і заставили поки що крутити: хто його знає, як все закінчиться? Ілаш, правда, неабиякий жених, мало у кого такий маєток, але можна вірити його словам? А що коли він лиш так говорить, а на ділі, щоб помститися, задумав засоромити і Петра, і Івону? А вже Івону – значить, і його! Годі буде між люди вийти, якщо відмовить Петровим старостам, пообіцяє Івону Ілашеві, а Ілаш вкінці не пошле старостів! А Петро хороший парубок, хоч і небагатий, і землі старий Горбач не має звідки йому дати. Зате він сумлінно у пана Прункула служить, заробляє на прожиток,

а Івона, здається, прилипла до нього – вийшло би непогане діло з їхнього поєднання. Але Ілашеві слова грізно дзвеніли у Фількових вухах, каламутили йому думки і спокій, загрозою висли в повітрі. Його рішучість захиталась, і він мимоволі став зважувати Петра й Ілаша, наче були вони в нього один на одній долоні, а інший – на другій. Певний час Петро Горбач важив більше, потім долоня, на якій знаходився Ілаш урівноважила терези, а то навіть нагинала трохи у свою сторону. Потім Петро знову встановив рівновагу, і знов Ілаш став тяжчим. Філько двоював, напружене становище не давало йому рішитись.

– Не заробив я в тебе, парубче, такого сорому! – знову відхилив Філько. – Крім того треба ще й дівчину запитати, правда чи ні?

– А я хотів питати, та не дали!.. – глипнув Ілаш на Горбача, про присутність якого наче всі забули, а Ілаш вважав, що треба пригадати того, хто спричинив цю зустріч.

Чоловіки стояли навкруг стола і певний час усі мовчали. Ілашеві надоїло пусто говорити і задумав скоріше добитися свого:

– Ну що? – звернувся він до всіх. – Вип’ємо і другий стакан чи ні? Я більше циганитись не буду! – майже скрикнув він.

Ілашів голос зазвучав Фількові надто загрозливо і, щоб запобігти небажане, але й тому, що в його голові нарешті ніби просвітився рятунок, він поквапився відповісти:

– Та, видно, сьогодні ні... – сказав Філько примирливо. – Над таким ділом треба трохи подумати. Не можна зразу відповісти.

– Хай буде й так, – згодився Ілаш. – Коли вас ждати?

– Та, скажім через три дні. Га, Петре? – глянув Філько на Горбача, але той стояв стовпом, і він змушений був повторити запитання і торкнути його рукою, щоб парубок махнув нарешті головою в знак згоди.

– Гей довго треба вам думати... – уколів Ілаш. – Добре, хай буде через три дні. Надіюся, ви за цей час не приймете його старостів. Таку образу я не зможу простити і рідному батькові! Жду вас через три дні – вип'ємо тоді другий пугар.

Ілаш і Кулунь вирядили гостей до воріт. Коли Філько і Петро Горбач вийшли на вулицю, з города прибіг Юрій Ґадос. Хлопець дивився то на Ілаша, то на Кулуня, не розуміючи, що тут діється: адже йому сказали, що буде чуханина, а він бачить не теє...

– Бобешки не прийшли? – розчарований, запитав Юрій.

Не відповів ніхто. Ілаш дивився вслід Фількові та Горбачеві, не дуже задоволений результатом переговорів – хотілося закінчити все сьогодні. Раптом гукнув:

– Бадіку!

Філько і Петро зупинились, але Ілаш звернувся до Кулуня:

– Принеси торбу з хати. У середу, сказав він Фількові, – приходьте впорожні! Знайдеться у мене що випити і чим закусити, коли б тільки було за що...

Коли Кулунь передавав Горбачеві важку торбу через заплаз, Юрій Ґадос заговорив голосно, щоб усі чули:

– Ну й не думав я, що Горбач піде нечуханий!.. Он і сусідські баби з-за вікон зазирають – сміються...

І на цей раз Ілаш не відповів, а вже й не глянувши вслід за своїм ворогом, зайшов до хати.

6.

Коли Петро завернув до двора, Фількові стало легше на душі, думав вільніше, не чуючи за спиною його кроків. Парубок мовчав усю дорогу, відчуючи, мабуть, увесь тягар своєї провини, що спричинила таке складне становище. Але що ж йому тепер робити? До всього ще й говорити? Він добре розумів, що не бійка, а Ілашів маєток став справжньою перепорою на шляху його щастя. Тому й ішов мовчки, на крок позаду Філька, приголомшений несподіваним поворотом ситуації. А Івоні, що скаже? Як вона раділа, коли батько згодився, при потребі, віддати Ілашеві корову, яку обіцяв Івоні на придане. Потім, дасть Бог, зможуться вони на другу. А тут, диви, що вийшло!.. Ілаш заправив за мир не поле, не худобу, а її, саму Івону!

Філько і собі зважував положення, обмірковував усе копітко й майже холодно. Мішали йому тільки Петрові кроки за спиною, його присутність, через що, хоч подолав уже шок несподіванки, та все ще не міг спокійно обдумати Ілашеву вимогу. А вона вже навіть не вимога, а справжня пропозиція... Так-так, пропозиція, бо хто такий Петро для нього? Чим ближчий він йому, ніж Ілаш Дорін? Тим, що вже майже рік ходить до Івони? Та Ілаш теж любить її, сам прилюдно сказав. Але Філько не міг спокійно продовжувати порівняння між Петрою і Ілашем, бо мішали йому Петрові кроки, його

присутність за спиною, ніби парубок міг вгадати його думки і в такий спосіб зрозуміти, що майбутній його тесть вже от-от готовий відцуратися його заради Дорінового маєтку. Тому Філько аж зрадів, коли Петро сказав, що йде до двора – попробує купити від пана дві фальчі поля.

– Та за які гроші, хлопче? – майже глузливо запитав Філько.

– За ніякі, – тихо, але впевнено відповів Петро. – На відробіток. Я змалку служу в дворі. Пан мене знають – не відмовлять.

– Дай Боже... – сумніваючись, посміхнувся Філько. – Подай торбу, щоб не носитися тобі з нею до двора. А ти приходи завтра, розкажеш, чи доторгувався з паном... – додав Філько і пішов далі дорогою, вже жвавіше, наче звільнився від неприємного вантажу.

Петро вже не заважав, і Філько міг вільно зважувати, що і як. Скоріше, ніж самий сподівався, думки стали нагинати його вибір на заможного Ілаша. Бо що інше, як не маєток може забезпечити добробут його дівчині? А добробут – це щастя! Аякже! А Петро, якщо навіть і купить у пана поля, залишиться й надалі слугою, ціле життя змусить відробляти за оті дві фальчі, а ні – пан зможе відібрати землю, коли захоче. На це ж є суд, жандарми... І що потім? Він буде їх годувати? Він. Бо не залишить рідну дитину в жебри йти... Крім того Ілаш уже й військо відбудує, а Петра тільки восени візьмуть. Так-так. Як не крути, як не повертай, Дорін кращий, і, він певний, Івона теж зрозуміє, а серед стільки добра минуться дівочі примхи, швидко забуде Петра і заживе щасливо біля Ілаша.

Заколисаний такими думками, Філько й не помітив, коли вийшов із Златни, коли проминув перші килибанські хати і опинився перед своєю хвірткою. Тільки тоді помітив, що Пет-

ра вже нема на його долоні, а Ілаша пригорнув він всією ласкою.

І вона крутилася без роботи; то забігала до хати, то вибігала надвір – діло не бралось її рук і місця собі не знаходила. Коли побачила батька, подалася зустрічати, але, помітивши, що він вернувся без Петра, дівка оторопіла. Її чорні очі неспокійно нишпорили по вулиці, шукали парубка – може, десь відстав і скоро з'явиться на повороті... Але Петра не було, і Івона боязко підійшла до свого тата, не наважуючись питати – ще, не дай Господи, якесь нещастя... На батьковім обличчі – хоч воно не веселе, але й не сумне, а скоріше замріяне – нещастя не прочитаєш. І голос його не сумний, трохи неспокійний:

– Мама в хаті?

– Ні. Нема дома... Тату...

– А де?

– Пішла до тітки Домніки. Тату... А Петро де, тату? – м'яко й протяжно запитала вона.

– А хто його знає?.. Біжи поклич маму. Борзенько!

– Тату, а ви ж разом пішли...

– Разом-разом... Заткай писок і біжи мерщій до тітки Домніки! Я з ким говорю?!

– Іду... Але скажіть, де Петро? Сталося щось? – настоювала Івона благальним, маже плаксивим голосом.

– Ану не жвинди! Петро... Петро... – викривив Філько дочку. – Пішов до двора – він же слуга... Біжи, коли кажу!

Петро, значить, живий, здоровий – наче важку каменюку звалила Івона з душі й спритно зашелестіла городом до тітки Домніки. Про помирення не питала. Раз Петро у дворі, видно, все закінчилося благополучно. А може, й ні... Чому тато якийсь змінений, говорить про Петра без охоти, слугою

називає? А що, коли у пана служить? Хіба мало хто служить? Дасть Бог, Петро дослужиться. Після війська покине двір, і обійдуться вони тим, що зародить на їхньому клаптику. А сьогодні ж неділя! Що шукає Петро у дворі?

– Ма', розпитайте ви, що трапилось... – благала занепокоєна Івона, коли верталися додому. – Може, тато лиш так сказали, що Петро у дворі... А йому хтозна-що трапилось!..

– Добре, доцю, я все розпитаю. Чого ж ти бідкаєшся? Раз тато сказав, що Петро пішов до двору, так воно, певне, й є. Отой Дорін нічого злого не вдіяв йому.

– Ма'...

– Га?

– А я сьогодні вранці зносок знайшла у нас під яслами...

– Що? – аж зупинилася Марія.

– Зносок... – м'яким голосом повторила дівка. – Знесла, видай, чорна голошия...

– Правда, старі кури іноді зноски несуть... – пробувала Марія вдавати себе спокійною.

– А зносок, ви ж сама казали, гошить на...

– Е. Дурниці, дитино... – перервала її мати. – Чи залишила ти його в гнізді?..

– Ні. Кинула в потік – не хотіла ще й вас турбувати.

– Тьху-тьху! Хай води занесуть, де рогатого царство! Не бійся, доцю! – перехрестилася Марія. – Добре, що кинула-с!

Коли мати з дочкою переступили перелаз, Філько встав з призьби:

– Де ти, Маріє, стільки забарилася?

– Та, вернувшись із церкви, покутала й пішла трохи до Домки. Хотіла порадитись...

– До Домки! Що ж тобі з нею стільки говорити, що по півдня теревените?! Вас тільки залиши, й за тиждень не наго-

воритесь!.. Іди, дівче, до свого діла, не лови гав! Поки що ти тут непотрібна...

– Говорили ми з Домкою про сватання Івони... А в тебе що таке спішне? – запитала Марія після того, як Івона ввійшла у хату. – Може, щось із помиреньням? Невже билися? А Петро справді у дворі?

– Та мовчи, жіноко! Розспівалася ти, як ота розсохла колісниця! Як терлиця! Дарма слово вимовити! Сідай на призьбу і слухай, якщо вже так хочеться знати...

Круглолиця огрядна Марія, склавши у придолок руки, слухняно сіла біля чоловіка. Проти неї Філько високий та кістлявий, виглядав як тріска. Його чорні грайливі очі побігали городом понад відцвілою картоплею, шурхнули поміж вишнями, перескочили через високі рідкі коловатниці і нарешті осіли на зелену щітку подвір'я, серед якого – то тут, то там, купками – золотилась ромашка, а з-під плоту червонясто леліла циганська кропива. Коли Фількові непосидючі очі, побрикавши досхочу, трохи заспокоїлись, він заговорив тихо:

– Маріє... Ілаш Дорін вимагає за помиреньня нашу Івону!

– Ади, псярник!.. – зойкнула Марія. – Як це Івону?

– Мовчи! Так просто – Івону! Непотрібні йому ні гроші, ні маржина, ні поле. Тільки Івона!

– Агі! Гавт, Івони захотів і годі!.. А щоб він сказився! А Петрові гарбуза дати, га?

– Ти не мовчиш?! – загрозово крикнув Філько, аж голубі іскри з очей бризнули.

Марія відсунулася трохи й зааніміла.

– Так... – почав знову Філько. – Ілаш зажадав Івону. І правду має! На його місці я так само поступив би. На мене, значить, по-зłodійськи напали, побили, мало що в землю не за-

гнали, а я повинен би вимагати потім за мир корову чи пару коней? На це треба бути надто дурним. А крім того хлопець мудрий! Військо відбув, господарство файне підняв, хата віденьською бляхою покрита, стодола, маржина всяка є та ще й чотири фальчі поля і клин лісу! А поверх всього – він нашу Івону любить! Га? Що тепер скажеш? Вже не псярник, правда? Говори! Чого заніміла?

– Та що мені говорити, Михайле?.. Як я розумію, ти вже пообіцяв йому Івону...

– Ні, ще не обіцяв, але маю гадку. І не лише обіцяти, а таки дати!

– Ну що ж? Маєток то маєток, гріх говорити. А що полюбив він Івону, потанцювавши з нею один раз, і то може бути...

– Аякже! Хіба я довго ходив до тебе, перед тим, як старостів послати?

– Е, у нас інакше було – ми ж у сусідстві зросли... Але, кажу тобі, може бути, що й любить. Як тоді буде з Петром? А Івона? Вони любляться!..

– Дурниці! Що любов, коли нема чим кишку заповнити? На такому маєтку Івона забуде Петра й полюбить Ілаша! – впевнено закінчив Філько.

Певний час вони мовчали. Благий день поволі гаснув. Над горбами котилось поміж рум'яні копиці хмар сонце, спускаючись все нижче, червоніючи й збільшуючи свій круг, а коли заховалося наполовину за букові ліси, спрятало всі свої промені, мов квіти, що закриваються на ніч. Марія дивилася на свого чоловіка, хотіла сказати щось таке, що могло заставити його ще подумати, не квапитися, коли мова йде про щастя рідної дитини, та не знала з чого почати, щоб упертий Філько не подумав, що вона перечить йому, зневажає його рішення. Марія ж добре його знає. За стільки років спільного життя

вона замітила, що може свого Михайла наладити на рівну дорогу лише добрим словом, а не сваркою. Бо сварка роздмухувала його палку натуру, і тоді він міг зробити будь-яку дурницю, будь-яку непоправну помилку.

– Ти добре подумав, Михайле... – несміливо сказала на-
решті Марія. – А Петро?

– Що Петро?

– Що йому скажеш?

– А що я йому повинен відповідати? Хіба я не можу від-
давати свою дочку за кого хочу? Відповідати повинен не я
йому, а він мені!

– А що, Михайле, ви, може, посварилися?.. – боязко запи-
тала Марія.

– Чому б нам сваритися? Ні, не сварились. Петро пішов до
двора купити в пана дві фальчі поля... – глузливо усміхнувся
Філько. – Повинен прийти сказати, чи купив. Але я ще не чув
дотепер, щоб пан землі продавав. Він тільки купує і то рідко.

– Хто його знає, може, купить... – не втративши надію,
зраділа жінка. – А звідки у нього гроші на дві фальчі поля? То
ж великі гроші!

– Не за гроші пішов він купити, а на відробіток... – знов
засміявся Філько.

– Я знаю?.. – замислилась Марія. – Пан іноді милосерд-
ний...

– Купить чи ні, я все одно не віддам йому Івону! – заявив
раптом Філько.

– Чому? Це ж несправедливо! – вихопилась Марія.

– А тому, що не хочу мати на своєму подвір'ї молоду вдо-
вицю! – закричав Філько. – Ти думаєш, Дорін простить йому
бійку? А крім того, він попередив, що вкраде її, якщо не від-
дамо доброю волею!

– Це що на нашу голову гошить? – стала хреститися Марія. – Тепер треба буде...

Марія не доказала, бо з хорім почулося Івонине ридання. Філько схопився з призьби й закричав на неї:

– Ану ходи сюди! Тебе хто навчив підслуховувати?

– Михайле, прошу тебе... Залиши дитину... Страждає бідне...

– Постраждаю я вас обох! Ходи сюди, чуєш?!

– Іди, доцю, коли тато кличе... – подалася Марія до вхідних дверей.

Івона вийшла, хлипаючи і закриваючи долонями обличчя.

– Не голоси, бо я ще не вмер... Так! Раз ти все чула, нема вже, що тобі розказувати. Вийдеш заміж за Ілаша Доріна із Златни!

Почувши вирок, Івона заплакала ще голосніше, далі кинулась мамі в обійми, склонила голову на її плече й захлипала, часто загикаючись. Гострий біль прорізав Івоні груди, серце защеміло, ноги затерпли й коліна поступово стали в'янути, і вона присіла біля Маріїних ніг.

– Ти чому ревеш? – гримнув на неї Філько. – Видна річ, добра цураєшся! Дівуля, мов кобила, а не встидається ринзатися!.. Забирайся з-перед моїх очей! І не шмаркайся задурно: будеш Ілашевою жінкою і тільки його! Бо так я вирішив!

Івона піднялася поволі і повернулася до батька. Вже не плакала, а тільки зрідка гикала. Її тонка напружена постать бриніла, як скрипка. Бліде обличчя витягнулось, наче змарніле довгою хворобою. Тільки очі неймовірно живо палали в тихому присмерку. Нагнувшись трохи вперед, вона відважно сказала:

– Я ліпше втоплюся!

– Що?! – сердито процідив Філько. – Кажеш, топитися хочеш? Доти я тобі в'язи покручу! – схопився він з призьби.

Але Івона крутнулася й побігла до перелазу. Хотіла, мабуть, на город добратись, але туга опинка не давала вільно бігти, і Філько догнав її перед самим перелазом. Вхопив рукою за коси, сіпнув, мов за віжки. Івона зойкнула. Але він, намотавши коси на руку, став крутити нею навколо себе.

– Навчу я тебе відпискувати! Сука твоя мама була!

З розмаху Івона упала. Філько притолочив коси ногою, розперезав вузький ремінь, яким заперізувався поверх пояса, склав удвоє і, тримаючи за пряжку, ударив щосили. Сподівався, що Івона почне пищати, але вона мовчала, і він врепіжив ще раз, але очікуваного реву не чути було. Це ще дужче роздразнило його, і удари посипалися градом один за одним. Дівчина злегка стогнала, качалася по землі, прикріплена притолоченими косами, а ремінь лускав по голих стегнах, мов батіг.

Перелякана й приголомшена люттю чоловіка, Марія ламала руки, не сміючи говорити, ані мішатися. Кожний удар ременя пік її душу, краєв серце, заглушно стріляв у вухах. Назовні вона не показувала, але внутрі пицала, благала його змилюватись над дівчиною.

Він продовжував дико вдаряти, ще й примовляв засапаний:

– А то відколи яйце курку навчає?

Івона перестала качатися; заголена, вона тільки підстрибувала при кожному ударі. Її стегна покрились синцями, які виднілись крізь мутні сутінки.

– Годі, Михайле, бійся Бога!.. Доб'єш дитину... – плаксиво заскавуліла Марія і вхопила за ремінь.

Ніби прокинувся, Філько подивився на неї, відпустив ремінь і квапно подався до хвіртки. Але після кількох кроків вернувся й став перед своєю остовпілою жінкою:

– Набий їй в голову, що від нас може надіятися лиш на латку поля, – вже трохи спокійніше зговорив він. – А стільки поля що? І до Різдва не доживеш з чоловіком та дітьми. Навесні на одній кропиві та латині¹ прокормляться... А ні – жебрати підуть. Та що дурна голова знає?

Філько взяв від Марії ремінь, заперезався й вийшов на вулицю; пішов до корчми. А Марія цілий вечір прицитькувала, примовляла й колисала Івону, мов немовля. Побиті стегна палали, як облиті окропом.

– Бідна дитина... Бідна дитина... – жаліла Марія Івону і стала змазувати злегка побите тіло холодним кисляком.

Івона затихла, і Марії це мовчання показалося набагато сумнішим, ніж плач. Великий гудз давив їй горло, і матері вдалося його ковтнути, тільки коли заплакала, тихо, втираючи крадькома сльози, щоб не замітила Івона.

– Їстоньки будеш, доцю?

Івона замахала головою в знак відмови, і Марія повела її в stodолу, постелила в сіні, щоб дівчині м'яко спалося, накрила її веренею і, перехрестивши тричі, торкнула тремтячими устами доччине гаряче чоло.

Філько вернувся додому опівночі, майже тверезий. Підкрутив лампу, вийняв з-за пояса гаман, засунув за сволок і став роздягатись.

– Ти спиш, Маріє?

– Ні... – тихо відповіла жінка.

– Івона де?

¹ латина – лобода. (К. Ір.).

– Постелила-сми їй у stodолі. На сіні м'якше...

– Іди поклич!

– Михайле... Вона вся в синцях. Хай хоч поспить спокійно...

– Незле було би, щоб і вона почула, що наробив її розумний Петро!..

– А що?.. – піднялася Марія на лікоть.

– Мало пана не вбив! Бозна-чи доживе до завтра...

– Не може бути!.. – шепнула перестрашена Марія.

– Тобто я брешу, ні?

– Господи... – стала хреститися жінка. – Чи він здурів?

– Я так гадаю!

– Михайле, а може, нехотячи...

– Як то нехотячи, коли пан застав його у своїм покої? Гроші заліз грабувати. Пан піймав його на гарячому, а він, щоб спаситися, ударив його вазонком у голову і втік.

– Не кажи!

– Втік, але шандарі¹ знайшли його – заховався, дурень, дома на горищі, – зв'язали й повели до примарії. Завтра відвезуть у місто. Не з медом буде йому після такого мудрого вчинку!.. Молодчина, нівроку, майбутній твій зять, га? Має наша дівка за кого в криницю кидатися...

Спантилена, Марія дивилася на свого чоловіка, та не могла опам'ятатися після такої несподіваної вістки.

– Як же міг Петро таке вкоїти? Як посмів підняти руку на пана?! – жінка не так дивувалася, як жаліла парубка.

– Як посмів? Дурний, незрілий!.. Сьогодні діти – не те, що ми колись. Не знають вже, кого і як поважати. Ти не бачиш? Головно після великої війни, серед молоді – одне безладдя завелось, а декотрі навіть безличні.

¹ шандарь – жандарм. (К. Ір.).

Філько говорив уже без ненависті, майже спокійно, розуміючи, певне, що своїм вчинком Петро набагато спростив ситуацію. Тому й розказував без запалу, як про подію, з якою не мав нічого спільного.

– На Петрове прохання, – вів далі Філько, – пан відповів, що землі не продає. Хіба я не попередив Петра? Але він... Далі Петро настоював, згадав панові, що вже десятий рік служить у дворі, благав, доки розсердив пана, і той заставив вигнати його з двору. Міця, ота молода служниця, котру привів пан із міста, щоб наглядала над його покоями, чула всю розмову. Вигнаний Петро стерчав біля входу, бачив, що пан вийшов пройтися садом. Не роздумуючи довго, він забіг у панські покої, став квапно нишпорити за грішми. Коли зайшов у кімнату, де знаходилася віденська залізна каса і взявся відкривати, забіг пан, покликаний Міцею. Петро задеревів. Відтак схаменувся, задумав висунутися, але пан не дав, а загнавши в глухий кут, хотів піймати його. Та доки надбігли слуги, Петро вхопив вазон, вдарив ним пана у голову і втік.

– Нещасна дитина! – зітхнула Марія, згадавши Івону.

– Хто ж його заставляв таке робити? – не розуміючи, про кого говорить жінка, сказав Філько. – Та це грабунок, люди добрі! Або злочин, якщо пан сконає... – ледве помітно здригнувся Філько й заговорив уже тихше: – Немало дасть йому за це суд!.. – додав він пошепки, тільки для себе, і став роздягатися.

– Якщо не молишся, то хоч перехрестися, чоловіче! Бог, видиш, буком не б'є... – застережливо і з певним докором за його непобожність сказала Марія.

Та Філько нічого не відповів, задув лампу, ліг біля жінки і невдовзі таки заснув.

Марії не спалося. Проте довгий час їй здавалося, що всі події, які так сильно вразили її чутливу душу, не відбулися

в дійсності, а тільки приснились їй, і вона надіялася, що от-от проснеться, і все погане щезне разом з ніччю. Та протяжне Фількове хропіння, що роздирило хатню темряву, мов якусь шмату, його тепле тіло під її боком, другі співи півнів, а головню біль, коли щепнула себе за руку, доказали їй, що все те не сон, а гірка дійсність. А якщо вже так, то на самоті і впотемку легше було їй все це признавати. Дурно радилася вона, значить, з Домкою у зв'язку з Івониним весіллям. Прийдеться тепер, бідній, вийти за нелюба, раз так велить Михайло – і з ним нема що гратися! – а Петрові кості зогниють хтозна по яких криміналах... Думки мучили її гірше, ніж самі події. Вона не могла винести такий душевний тягар і тихо заплакала. Відразу на серці ніби полегшало, але голова продовжувала бубоніти, мов пуста дзвіниця. Коли півні заспівали втретє, Марія протерла очі. Ніч ниділа в посірілих вікнах, і вона квапно схопилася з ліжка. «Ой! Михайлові ж сьогодні іти у луг гречку косити!» Її важкувата постать носилась по хаті білою примарою. Підпалила вогонь, веселе полум'я застрибало стінами, а хворост гучно потріскував і спалював дещо із її горя.

– Михайле! Чуєш, Михайле?.. Вставай!

– Га?

– Світає... Іди та помийся за хату – у бочці свіжа дощівка.

Доки вирядити чоловіка з дому, заклопотана ранішньою роботою, Марія забуло про лихо. Слідила за Михайлом, щоб поставив у торбину біля обідньої їжі все потрібне йому в полі і щобнічого не забув: брус, воловий ріг, пачку тютюну, постолои, щоб стерня не колола. А коли Філько, перев'язавши торбину в гудз, почепив на кісся, закинув косу на плече й вийшов на вулицю. Марія зачинила за ним хвіртку, і в її душі знову загула порожнеча. Ноги, мов олов'яні колоди, приросли до

зрошеної землі, дійниця упала з рук, і, доти німа, Маріїна душа запищала, «Як розказати Івоні про таке нещастя?!»

Вістка, що везуть Петра Горбача до міста, швидко розповсюдилася і в Златні, і в Килибанчині. Люди повиходили з хат і стояли – хто спершись на пліт, хто коло воріт, а хто таки край дороги, цікаві бачити того, котрий посмів не лише красти панові гроші, а й голову йому розвалити. З двора надходили чутки, що пан ще не вмер, але ледве дише і, певне, хоч аж два лікарі з міста приїхали, сьогодні-завтра сконає. Немало людей жаліли його, бо пан Прункул не з найгірших. Він, як сам не раз любив хвалитися, навчав, що овець треба стригти, а не лупити... І згідно з цією ідеєю, пан вимагав златнянам працювати в літню пору на його ланах тільки по два дні і то за здалегідь домовлену денну плату, а не по три-чотири, як вимагали інші поміщики чи їхні орендарі в навколишніх селах. В такий спосіб люди кінчали вчасно і свої польові роботи. Існував також подібний договір людей з паном і щодо найманої праці в зимку – в його лісі чи возити гній на поле. А крім того від пана Прункула можна було й дещо вкрасти – з лісу чи з поля, а то і з двора. Пан мав також чудернацькі примхи, з яких скористовувався дехто, як сільські дівки чи ото Пружина. Тому можна було вважати, що златнянський пан був взагалі порядною людиною. Проте іноді він страшно сердився за будь-яку дрібницю, а то міг навіть убити. Якихось сімнадцять років тому, коли був молодим, не прострілив він Івана Касюниного, за те що стратив панську кобилу скільченим вівсом? І тільки щастя спасло Івана, але й по сьогодні

зостався він кульгавим на праву ногу. І теж по сьогоднішній день, скільки разів зустріне Касюниного, пан Прункул цікавиться: «Як ся маєш, Іване?» «Та, цілую руку, добродію, нічого... Тримаюся палиці – на трьох ногах безпечніше...» «Так-так. Ти б подякував мені, що в чотирнадцятому році ти zostався дома! Бо моя куля попала тобі в ногу, а ворожа груди шукає... Ти краще порахував би, скільки у нас після війни сиріт і вдовиць зосталось! А ти, слава Богу...»

Але більшість людей не про пана дбали тепер, а про бідного Петра і нещасних його батьків. Що робитиме старий Горбач і його баба? Зостануться одні в солом'яній хатині. Вісім із дев'яти їхніх дітей тиф скопив під час цісарської війни, а найменший, Петро, залишився серед живих, ось на їхнє й своє горе. Краще було нестало й його... Наслужився у пана, щоб бути підпорою татові-мамі на старість. Та яка зараз радість? Чи доживуть старі батьки, доки висидить син роки, на які засудять? Видай, ні! Бо певне, прийдеться ждати сина не один рік і не два.

Везли Петра Горбача в місто громадським возом. Сидів він простоволосий між візником і жандармом, опустивши голову і сховавши між колінами зв'язані руки. Напухлі очі й синяки доказували, що доти не дуже пестливо повелися з ним.

– Гляди, щоб тобі заєць з-під носа не втік... – сказав сержантові старшина.

– Не бійтеся, пане шеф! – гордо сперся жандарм на гвинтівку. – Хай тільки поспробує, дожене його куля!.. Ну, рушайте, бадіку Лесю! – сказав він візникові.

Лесь замахнувся батогом, і коні рвонулись вперед, віз загуркотів дорогою. Петро підняв голову, дивився на людей, на хати покриті драницею, на ту толоку, де в неділю чи святами заводять танець, потім знову на відомі обличчя односельчан –

ніби прощаючись зі всім і всіма. Він гідно видержував погляди людей, гордо тримав голову. Чому йому соромитись? Адже він вимагав своє право! Ну, а коли відмовили... Чи за таке можуть його повісити? (Так загрожував шеф посту, коли настоював, щоб Петро Горбач признав, що заздалегідь задумав убити й обкрасти пана. І, мабуть, не сам, а у змові! З ким? Чому не признає?! Все одно повісять його або, в найкращому випадку – засудять на двадцять п'ять років каторги). Що признати? Він же правду говорив! Без поля Філько Івону не дає! Ні, не казав йому таке Філько, але він знає, розуміє, що без поля не дасть. Хотів від пана купити, він же десять років служив у дворі!

Обабіч дороги сходилося все більше людей. Дивились мовчки на нього, а декотрі жінки хрестились, як на похоронах, коли несуть мерця. Віз деренчав легкою риссю, і скоро Петро побачив рідну хату, спрятану за високою дулею. Перед хвірткою стояв його тато, нерухомий, окам'янілий, мов глиба. Мами не видно. Петрові стало соромно старого батька, бажав у ту мить, щоб віз нагально промчав і скоріше поніс його з-перед докірливих батьківських очей. Та раптом з-серед людей вибігла на дорогу Горбачка. Ламала руки й голосила протяжно:

– Петре-е-е... Петрику-у-у...

Холодний піт облив парубка, крик матері болюче країв йому слух. Вона бігла певний час за возом і, догнавши, вчепилася рукою за люшню і знов заголосила:

– Петрику!.. Куди ж тебе везуть, Петрику-у-у?..

Жандарм штовхнув візника, і той замахнувся батогом. Коні сіпнули. Горбачка відпустила люшню, стала відставати все більше від воза і нарешті повалилася серед дороги в пилюку. Петро опустив голову, щоб не бачити, як мале мамине тіло збивається на дорозі, мов зарізана курка.

Він не помітив навіть, коли проїхали повз двір. Перед очима блимали вже незнайомі обличчя, і Петро зрозумів, що віз в'їхав у Килибанчину. Біля воріт і при дорозі стояло менше людей. Як і в Златні, дорогу стерегли старі ґулясті трепети. Петро, дивлячись на людей, котрі повиходили бачить, як везуть його, був певний, що Івона теж дізналася про його вчинок. А хіба додумалася вона, що він те вкоїв, щоб тільки не втратити її, щоб не дати Ілашеві Дорінові купити Івону та ще за півдарма? Може, й додумалася. А якщо ні, і подумала, що він просто злодій? Петрові стало соромно й досадно. Івона, мабуть, теж вийшла подивитись на нього. Адже вийшли чужі, та не вийде вона? Скоро, певне, з'явиться край дороги. Яка вона сьогодні? Але поки що Івони не видно, і він сподівався, що вона ще не знає нічого у зв'язку з тим, що вкоїв він у дворі, і тепер не прийдеться йому червоніти перед нею. Незабаром закінчиться й Килибанчина, віз поверне на царський гостинець, і нарешті Петро збудеться докучливих людських очей, які почали надоїдати йому. Так, Івони не видно ніде. Скрізь незнайомі очі припікають його своїм поглядом.

Петро не каюся за свою помилку, жалів тільки, що через неї, напевне, утратив Івону назавжди, бо котра дівка згідна ждати свого нареченого десятки років? А в його становищі, як загрожували йому в примарії, може й зовсім не дочекається... Зрештою, це не таємниця: якщо пан Прункул помре, його – і мови не може бути! – повісять. В такому разі було би краще, якщо Івона, дізнавшись про все, вийшла би бачити, як його везуть, Він зможе таким чином попрощатися, не обіймаючи її, не цілуючи, а лиш надивитися з воза на неї. Може, востаннє. Але ще кілька хат, і Килибанчина закінчиться, а Івони нема між придорожніми людьми.

Та раптом, коли Петро втратив всяку надію бачити її, з-поза товстої трепети появилася струнка постать Івони. Петро зразу ж подумав, що вона вийшла край села, щоб люди з неї не сміялися. Ця думка блиснула більш болюче в його голові, ніж можлива Івонина упевненість, що він не хто інший, як злодій або, що в майбутньому його, може, жде шибениця. Хай вішають його, якщо через нього Івоні встидно людям у вічі глянути! А може, в цю хвилину їй хотілося бути тільки з ним одним, без докучливих людських поглядів, подивитись на нього, попрощатися?..

Бліда й мовчазна, вона стояла нерухомо, наче приросла до землі. Чорні глибокі очі дивились на Петра, як на чужого, відсутньо й холодно. В їхній порожнечі тліло якесь чудне світло, невідоме Петрові, але він зрозумів, що то жах безнадійної розлуки. Петрові хотілося схопитись і скочити з воза, та тільки стиснув між колінами закуті кулаки і заворушився на сидінні.

— А що, зад затерп? — посміхнувся сержант.

Петро не відповів. Чудне світло Івониних очей припікало, настійливо слідило за ним, і хоч вона все білше віддалялася, струнка й нерухома, як молода тополя, він весь час бачив перед собою її чорні очі, сумні й глибокі, мов вікна пустої хати.

7.

Ілашеві сказав сусід, що трапилося з Петром Горбачем, але Ілаш не виходив у село, щоб довідатися про всі подробиці вчинку. Не цікавили чомусь його. Того таки дня, під вечір, зайшов до нього старшина Балан, шеф місцевого посту жандармів. Здивували Ілаша такі гості, тим більше, що вони, можна сказати, не зналися і крім добридень ніколи нічого не говорили. Старшину призначили шефом у Златні, коли Ілаш служив у війську, а відколи повернувся, жодне діло не приходилося мати з ним. Чого ж він прийшов? Та Балан не квапився казати. Говорив про тогорічний врожай, про погоду, про одне, про друге, тільки про причину своїх відвідин нічого не згадував.

– Ви не вип’єте чогось, пане шеф? – запитав Ілаш, бачачи, що жандарм і гадки не має іти.

– Та законюватися сьогодні не буду... – засміявся він. – Можна.

– Тоді прошу до хати.

– Та ні, краще на ґанку. Мудра в тебе хата – здаLOBиcя тобі такої ж газдині...

Ілаш був гордий, що всі вихваляють його дім, але не відповів нічого. Налив монополу вдруге, чокнув зі старшиною і, дивлячись йому прямо в очі, сказав:

– Тривайте, пане шеф! Ви до мене, певне, з якимось ділом прийшли...

– Та неспішне те діло... – трохи здивовано промовив жандарм, не сподіваючись, що його так відверто запитають. – Чув я, – випивши додав він, – що у тебе з Горбачевим хлопцем неприємності якісь були, правда? Я про ту бійку...

– Були та відбули. Парубоцькі діла, пане шеф. Ми вже помирились... – збрехав Ілаш. – А що?

Не подобалося Ілашеві, що інші сунуть свій ніс у його справи. Тому й збрехав.

– Ти чув, певне, що він вчора виробив.

– Чув...

– Ну от, маєш добру нагоду помститись! Напиши тільки скаргу... Коли судитимуть за пана, добавлять і за твою скаргу. Га?

– Кажу вам, пане шеф, що ми вже помирилися, – повторив Ілаш, розкусивши нарешті, куди б'є жандарм своєю пропозицією.

– Не будь дурний!.. – настоював старшина. – Не знайти тобі ще раз такої нагоди.

– Ні, пане шеф, я скажитися не буду, бо не маю за що...

– Як хочеш, хлопче... Твоє діло... Я хотів тільки відкрити тобі очі, поучити. Якщо передумаєш, зайди завтра до посту.

Жандарм Балан пішов від Ілаша незадоволений невдачею і непокірністю парубка. Ілаш помітив, та довго не роздумував. Кому яке діло, як залагоджує він свої особисті справи? Правда, не так бажав він, щоб закінчилися його сутички з Горбачем, але не він винен, що вийшло інакше. Байдуже йому, що Петро Горбач сидітиме хтозна-скільки в тюрмі. Гризло його тільки те, що вже нема від кого відбирати Івону, бо в нових обставинах, коли зникла головна перепона, вона, можна сказати, вже належить йому, але все пішло без опору, без сутичок і без можливості провчити Горбача

розуму і радуватися такою насолодою. Та через це Ілаш не відмовиться від свого рішення. Він не такий уже й дурний, але й серце не пускає.

Смеркало, коли Ілаш вирішив вийти в село. Кортіло чарку хильнути, але не дома, а у Міхаліні, і не тому, що старшина роздражнив його; просто хотілося йому не так пити, як побути між людьми, поговорити з парубками, почути одне, друге. В останній час самотність надто надоїла йому, і він не раз замічав, що говорить сам до себе, та не в думці, а таки голосно.

– Агі! – сердився він. – Чи я здурів, що став бурмотати, як баби?

Покликав би Кулуня Білика, але він – вчора казав – паринку сьогодні розпочав. Одним конем не легко – треба завчасу братися.

Коли вийшов на вулицю, замітив під заплазом білий клубок. Несподівано клубок заскавулів і покотився Ілашеві назустріч. Щеня – мале, кругле мов гарбуз – підняло чорну мордочку, задивилося деякий час на Ілаша, потім стало ластитися, а коли парубок прикляк і простягнув руку, щоб попестити, білий пухнастий клубок вивернувся горілиць, загарчав і взявся пильно, але злегка кусати пальці, що наважилися лоскотати його.

– Ти диви, яке воно зле!.. – засміявся Ілаш. – О, бачу, ти хлопець, тому й такий розбишака... Ану, ходи сюди, синку, – підняв він щеня на руки, – я все одно не маю сторожа. Крім цього, оба ми відлюдники. Вдвох буде веселіше. Називатимешся... Ну, як назвати тебе, га?

Щеня всілося в Ілашевій місткій жмені, притулившись до теплих парубоцьких грудей, і не мало гадки допомогти знайти йому підхідне ім'я.

– Так. Називатимешся Біланом. Ти і білий, і пустотливий, як метелик.

Ілаш вернувся в хату, налив молока в миску і виніс на ганок.

– Отак, друже, нахлепчися, а потім стережи нашу хату, доки я вернуся... – наказав він жартома і уже в кращому настрої пішов до корчми.

З-за горбів ліси простягали на село чорне крило ночі. Рум'янець заходу давно згас, присмерк все дужче мутнів, і скоро вечір перелився в чорну смолу.

Темними, непроглядними вулицями люди ходили напам'ять, всім відомий кожний поворот, кожний місток, кожна стежка. Тільки перед примарією, перед корчмою і перед постом жандармів світились вуличні ліхтарі, та їхнє бліде око неспроможне було відогнати ніч далі, ніж на п'ять-шість кроків. По хатах лампи запалювалися на короткий час, скільки тривала вечерея у тих, хто не встиг попоїсти завидна, потім прикрчували їх або гасили, щоб взяти на відпочинок як-найбільше короткої літньої ночі, бо на світанку, прогнавши недоспану лінь, треба вставати і йти в поле. Як тільки гасли лампи, починались молодечі кохання. Парубки коротким свистом, відомим тільки дівкам, викликали своїх коханок на город, у сад, а то й на вулицю, де голубились добру половину ночі.

Ілаш пішов би до Івони. В останні дні, а найбільше сьогодні, дуже кортіло хоч побачити її, але боявся, щоб дівка не подумала, що він такий хоробрий тому, що Петра Горбача вже нема. Краще потерпить ще. Лише завтра не середа... А цікаво, чи Філько дотримає обіцянку. Мабуть, ні. Раз Горбача повезли у місто, Філько може цього вчепитися. «Хай Петро, – скаже, – вернеться...»

– Куца його година! – голосно заговорив Ілаш самий до себе.

Як кожного вечора, у Міхаліни гамір, хоч людей менше, ніж іншим разом. Стара дрімала під сліпою, закуреною лампою, спершись ліктем на прилавок. Парубків в корчмі не було. Тільки два, якісь долішні, пили в кутку. Набагато менші від нього, і він не дуже знав їх, тому підійшов прямо до прилавка.

– Добровечір вам! Дайте сто монополу. І пачку цигарок.

– Дай Боже. Гей рідко заходиш до нас, парубче... – привітно усміхнулася Міхаліна. – Якби всі так часто заходили, як ти, прийшлося би корчму закрити...

– Є їх досить у вас і без мене.

– Та вже не так багато. Але придбала я нову, нечувану ще горілку. Кминова. Е, монопол не те... Хай тільки люди розсмакують її – внадяться і геть розіп'ють!.. Ану попробуй кминової, хочеш?

– Дайте... – не дуже охоче згодився Ілаш

– Вона трохи дорожча, зате – мед не інше!

Ілаш підняв склянку, з певною цікавістю оглянув жовтавий напитек, потім випив ковток і знов подивився на нову горілку, після чого випив усе одним духом.

– Ну, сподобалася?

– Нічого...

– Правда, добра? Налити ще? Та напевне вже на двох, бо, он, твій ровесник прийшов.

Ілаш повернувся і побачив Кулуня, який саме входив у корчму.

– Добрий вечір вам! – сказав він до всіх і підійшов до Ілаша. – Побуваєш і гадки не маєш, що шукаю тебе... А це що?

– Нова горілка. Кминова якась. Пий, не отруїшся... Ти, кажеш, був у мене, а я тільки що з дому.

– Був і не лише я. Жде тебе й Філько...

– Хто? – недовіряв Ілаш.

– Філько, а хто? Каже, що хоче негайно з тобою говорити. Попросив пошукати тебе.

– А що він так поспішив? До суботи ще є...

– Не казав. Мабуть, у зв'язку з Горбачем. Ти чув?

– Чув. Дурень! – кинув Ілаш, підійшовши до прилавка. – Дайте пляшку оцієї кминової.

– Не казала я, що сподобається? – задоволено усміхнулася Міхаліна, простягаючи Ілашеві пляшку.

Парубки ішли прудко, піднімаючись стежкою. На Ілашевій вулиці темряву дірявили кілька освітлених вікон. «Чого він прийшов?» – думав Ілаш, глянувши здалека кілька разів на місце, де, думав він, знаходиться його хвіртка. Надіявся побачити Фільку, але не було видно нічого. Аж коли підійшов з Кулунем близько, міг вгадати в пітьмі людську постать. В глибині душі радів, що Філько прийшов, та ще й скоріше, ніж обіцяв. Нетерпіння гризло його ще з хвилини, коли вийшли Філько і Петро Горбач з його хати. Незважаючи на вістку, яку приніс йому Філько – будь вона навіть погана, – добре, що він прийшов, навіть дуже добре, бо своїм приходом скоротив його напружене чекання.

– Добрий вечір! Начекалися ви нас...

– Доброго здоров'я! Нічого. Покурив і наслухався цвіркунів...

Дійсно, навколо хати кишіли цвіркуні, не вгавали перекликатись, пильно, протяжно.

– Прошу до хати, – сказав Ілаш. – Я піду наперед засвітити лампу, щоб ми не тільки чулися, а й виділися...

На ґанку, мов біла тінь, звився пухкий клубок.

– Ти тут, Білане? Ходи сюди, хлопче. Доки підростеш, поспиш кілька ночей в хоромах. Щеня пристало, – пояснив він гостям. – Пса треба коло хати, інакше тут, під лісом, якось пусто. Думаю, виросте з нього справжній звір!..

– Я прямо з лугу... – припер Філько до ґанку косу і увійшов за парубками.

– Сіно, мабуть, у вас у лузі, – сказав Кулунь, щоб не мовчати.

– Ні, не сіно. Латка гречки. Бабі на крупі...

Філько говорив з Кулуном, але пильно дивився на Ілаша, котрому ніяк не вдавалося відкупорити пляшку кминової горілки.

– Та уткни корок досередини, – порадив Кулунь.

– Так-так, видай, інакше не вийде, – вмішався й Філько, але скоро перейшов до іншого, – шкода, що Петро таке заподіяв... Могли би тепер випити отой другий пугар.

Наливаючи, Ілаш просвердлив його гострим поглядом. «О! Не казав я?! Вже крутить! Скоро скаже, що треба чекати Горбача!.. Та я, бадіку, ще не пошився в дурні! Підожди лиш...» Але на його подив, Філько не те сказав:

– Нічого. Помириться, коли випаде нагода... Ваше діло. Не тому прийшов я тепер до тебе. А прийшов сказати тобі, що я згідний віддати Івону за тебе.

Ілаш засторопив з пляшкою в руці. В першу мить не довіряв своїм вухам. Далі поступово починав розуміти, що добре почув, якщо на Кулуневім обличчі зацвіла така радість, ніби йому півцарства подарували. Потім Ілаш геть розгубився, коли дав собі справу, що на таку незвичайну вістку треба щось сказати. Але що саме? Дякувати Фількові? Або збрехати, що він надіявся такої відповіді? Та, правда, не

сьогодні... У середу... Чи прямо запитати, коли посилати старостів? Ілашева збентеженість росла з кожною хвилиною, і він, ніби впавши з постелі, роздивлявся по хаті, стараючись зрозуміти, чи сниться ще йому, чи вже прокинувся? В той же час ясно відчував, що мовчання не повинно продовжуватись, бо продовжується воно зараз в його шкоду, і Філько може покмітити, що він аж ніяк не сподівався такої вістки та ще й так скоро. Це надасть Фількові небажану вищість. А вищість повинна завжди бути тільки на Ілашевій стороні. Кулунь міг би щось сказати і виручити його з цього оніміння, а він, диви, шкіриться... Шкіриться й мовчить! Та вкінці заговорив знову Філько:

– Ти, може, думаєш, що я згодився дати тобі Івону, тому що з Петром таке сталося і, виходить, боюся, що на моїм подвір'ї залишиться невідданиця... Ні, парубче. Я вирішив таки вчора, ідучи від тебе, коли ще не знав, що виробить Петро в дворі. Хочеш вір, не хочеш – не вір. Я знаю, що моїй доньці треба. Ліпше, ніж вона сама... Говорив я вчора з нею – їй відоме моє рішення. Але й ти повинен поговорити, привернути трохи її... Що не кажи, а Петро ходив якийсь час до неї. Ну, молоде, дурне... Якщо треба буде, я теж можу стати в пригоді... А коли вже все піде, як слід, порадимося, і вишлеш старостів. Ось так!

Але й довга Фількова промова виявилася неспроможною розв'язати задеревілий Ілашів язык. Хоч і прийшов трохи до себе, він ще не міг вимовити жодного слова. Зібравши свої сили, Ілаш ледве зміг нарешті відірватись від підлоги і повернутись до стола, щоб поставити пляшку. Та непевний рух його руки попав на склянку і розлив горілку. Ілаш аж тоді схаменувся і налив знову.

– Розлилося на щастя! – засміявся Кулунь. – Ну, піднімемо цю порцію за щастя цієї хати!

– Дай Боже! А це що за горілка? – випивши, поцікавився Філько.

– Кминова, – вдалося нарешті Ілашеві відкрити рота. – Міхаліна десь пристарала, каже, цю нову, ще нечувану горілку.

Чоловіки попивали чарку за чаркою, але здебільшого мовчали. Хіба, коли чокалися, бажали один одному щастя-здоров'я та всяке інше, що говориться при пиятиці. Бо Філько сказав, що мав казати, а Кулуневі навіщо мішатися, якщо самий Ілаш мовчить? Його, правда, зрадувала Фількова вістка, і він бачив, дивлячись на Ілаша, що його теж зрадувала. Але говорити не наважувався – боявся, щоб, нехотячи, не сказав недолadne слово. Ілаш іноді такий чудний та покручений, що не завжди легко вгадати його думки і намір. Він скаже, приміром, щось, на його думку, необхідне, а може вийти, що ляпнув непотрібне. Ні. Хай говорить Ілаш, що хоче. І так, майже мовчки, випили пляшку кминової горілки.

– Є в мене монопол, але, може, підеш, Кулуню, купити ще оцієї кминової?

– Та на сьогодні досить, хлопці, – порадив Філько.

– Е, ні!.. Біжи, Кулуню!

Другу пляшку почали теж мовчки, але поступово горілка стала нарешті розв'язувати їм язики, головню після того, як Філько сказав, що добра оця кминова горілка, але випили вони, гей, багато.

– Як багато? – раптом пожвавішав Ілаш. – Та за те, що ви мені сказали, варта пити цілий тиждень!

– Так воно? Тоді вип'ємо! – весело заговорив і Філько, бо до того, хоч був він і не сумний, на його обличчі не майнула жодна усмішка. – Бажаю вам, діти, бути здоровими, – піднявши склянку, сказав він по-батьківськи, ніби перед ним не стояли Ілаш та Кулунь, а Ілаш і Івона, – викутати повну хату

дітей і мати розум! Бо, знайте, без розуму людина – не людина, а, вибачте, худобина! Якщо матимете розум, буде й радість, буде й здоров'я, буде й чим дітей нагодувати. А ні – все заколотиться й піде на прах!

– Та розуму знайдеться, коли б тільки охота... – сказав Ілаш.

Філько зрозумів, що це натяк на Івону, і поквапився відповісти:

– А охота, хлопче, теж від розуму залежить! Якщо розумно розказати комусь про якесь діло, зародиться й охота до того діла. Тому я раніше сказав тобі, щоб ти з Івною поговорив, а тепер добавлю, що говорити – ти говори, але розумно!.. І пам'ятай, що розумнішим у сім'ї повинен бути чоловік. Івона мая донька, але я учу тебе, бо керувати всім мусиш ти, а не вона. Жінка хай діти родить, хай їсти варить, хай порається коло хати, у сапання і в жнива хай іде з чоловіком у поле, а все інше – чоловічі діла! Ну, іноді жінці, коли не розкажеш все це розумним словом – не лізе їй в голову. На всякий випадок, ще запам'ятай, Ілаше, що жінка небита, як коса неклепана! Будь здоров! – випив Філько до дна.

З кожною чаркою Філько ставав Ілашеві більш симпатичним і близьким, майже рідним. В першу чергу це завдячувалося тому, що він Івонин батько, а Івона скоро буде його жінкою, але певне й тому, що якраз він приніс вістку, яку Ілаш ждав стільки часу і завдяки якій здійснення його мрій починало окреслюватись. А крім того Фількові поучання нічим не разили ні Ілашевих почуттів, ні його логіку, ні плани його сімейного життя. А навпаки, говорив він, ніби читаючи його думки. Може, тільки щодо бійки не вгадав. Ілаш не проти бійки, але між більш-менш рівними силами. А бити жінку тільки так, щоб була клепаною косою, не дуже пасує... Ну,

якщо йдеться про тяжку провину – інша річ! Тоді можна й вибити її. Навіть потрібно! А інакше, виходить, хто сильніший, той... Та до чорта ці думки! – розсердився Ілаш. – Якщо дійду до того, побачу...

– Ану, ще по одній порційці! – підохотив Ілаш своїх гостей. – За ваше здоров'я! – звернувся до Філька і встав чокнути.

– І ти будь здоровий, і Івона! Загаздуйте здорові! І ти, парубче, будь здоровий! – важкувато крутнувшись на ослоні, повернувся Філько до Кулуня. – І твої родичі!

– Дякую! Щоб ви тривали!

Коли допили другу пляшку кминової горілки й Ілаш налив монополу, всім вже крутилось у голові, а випивши ще й монополу, почали таки добре п'яніти, головно Філько. І Ілаш мудро підхмелився, бо коли довгий та костистий Філько простягнувся через край стола і, взявши його поза шию, став цілувати і кричати, що треба бути дурним, щоб не хотіти такого парубка, він теж простягнувся й поцілував Філька.

– О, не краще цілуватися, ніж битися? – похвалив їх Кулунь, хоч його ніхто й не слухав.

– Прийди завтра до нас, чуєш? – сказав далі Філько Ілашеві. – Ні, не завтра. Через два-три дні. Хай вона трохи відійде... Знаєш, вчора попарив її трохи зад... – засміявся Філько. – Таке вперте! Через два-три дні, чуєш? Уговоримо її оба... – і знов поцілував Ілаша і раптом устав. – Пізно, хлопці, – захитався Філько. – Треба ще й додому дійти...

– Ще по одній! – налив Ілаш, не чекаючи їхньої згоди. – А ми вас проведемо. Одному скучно...

– І монопол не слабший від отієї кминової! Ноги, мов олов'яні, – сперся Філько на парубків, закинувши кожному по руці за шию. – Ну, правда й те, що старість не радість!.. – додав він хрипло, і втрьох вителіпались на вулицю.

Ілаш прокинувся пізно, отупілий, із скислим смаком у роті, наче зеленої міді наївся. В хаті смерділо корчмою, здавалося, навіть гірше ніж у Міхаліни. В голові шуміло, але коли встав на рівні ноги, вона в нього заболіла, ніби хтось маконом лускав. Вхопився за скроні своїми неймовірно великими руками, мерщій кинувся вийти на чисте повітря. Але в хоромах вдарив його інший сморід.

– Це ти, Білане, напаскудив? Я тебе!.. – але передумав, бо раз хороми закриті, що йому, малому, робити? – Ходім на ґанок, друже...

З-під драбини, що вела на горище, щеня жваво задріботило Ілашеві назустріч, весело завиляло тонким хвостиком і вибігло за ним надвір.

Ілаш глянув навколо, щоб дати собі справу, яка пора дня, але ліси дрімали під мутним ковпаком неба, заслоненим сірими хмарами, через які не можна було вгадати, де стоїть сонце. Ілаш вийшов у сад наїстися недозрілих яблук і кислих слив, щоб прогнати з рота неприємний смак мідянки, який, разом з болем голови і засмученим небом, зменшував радість вчорашньої вістки, розбовтував йому думки. З-під яблуні уздрів Фількову косу, приперту до ґанку.

– Забув, значить... Треба буде віднести. Сьогодні... – подумав Ілаш голосно.

Нагода відвідати Івону раніше, ніж запросив його Філько, так зрадувала Ілаша, що аж отой гидкий смак зник з рота, і голова ніби вже не так докучливо гупала, а непривітне небо повеселішало. Приємна непосидючість охопила його, думки

прояснились, і він кинувся знайти собі якусь роботу, щоб легко й непомітно провести час до вечора, коли зможе віднести косу, бо не буде носитися з нею селом у білий день. Що скажуть люди? А втім... Хіба хтось знає, що то не його коса, а Фількова? Віднести, може, косу таки після обіду? Ще подумає.

Білан весело бігав-качався по саду серед високої трави, час від часу прибігав до Ілаша, ставав перед ним і, дивлячись круглими чорними тернинами йому у вічі, пильно вилив коротким та тонким хвостиком, а то й тихо скавулів.

– Що, небоже? Зголоднів, правда? Ходи сюди і не сердися, що забув про тебе... Ой, а кінь?! Треба ж напоїти! Добре, що хоч корови й телята здав пасти у сільську череду, а то здохли би в такого дбайливого господаря...

До обіду час сяк-так минув. Почистив у стайні, склав у шопі сажень спиляних дров, приготував міхи для пшениці – одні у млин до Цибен, бо для весілля треба буде питльованої муки, а інші у четвер на ярмарок. Не чув він чому в місті цього року пшениця продається. Мабуть, ціни не дуже добрі – і врожай був непоганий, і скоро після жнив дорого не продаш. Пшениця навесні дорожча. Повезе пшеницю новим возом. Та ні. Зробить почин, коли привезе молоду додому! Для цього здалобися пофарбувати віз. Питав його Ґадос, чи фарбувати, але він, не думаючи тоді про весілля, сказав, що ні. Тепер прийдеться самому фарбувати. Але не на зелену або жовту краску, як у всіх. У нього віз буде червоний! І, не роздумуючи довго, пішов до склепу й купив червоної фарби. Потім виволік із стодоли серед току віз і взявся фарбувати; але, видно, прийдеться двічі це робити, бо перша фарба ввійшла у дерево неоднаково, через що появилися темніші і ясніші плями.

– До такого воза, – знов голосно заговорив Ілаш самий до себе, – варта запрягти тільки пару коней...

Аякже. На це він і сказав ковалеві, щоб робив віз не з голоблями, а з дишлем, тобто на пару коней. Другого коня, краще теж кобилу, треба буде купити ще до весілля – не привезеш княгиню додому однією тільки шкапиною! Ось, здалися би йому тепер позичені Кулуневі гроші... Нічого. Не дав він останні гроші з хати, а якщо не стане, продасть хліба або дозичить у Міхаліни, хоч вона вимагає величенький процент.

Дощу так і не було, хоч хмари цілий день загрозливо висли над селом, а вітер притаївся десь за лісами, наче затишшя перед бурею. Але Ілаш не мав часу спостерігати все це, бо його сильно захопило фарбування воза. Коли закінчив, полудень минув давно, а він навіть не обідав. Не мав терпіння чекати вечора, щоб віднести Фількові косу. Затягнув віз у стодолу, задоволено глянув на своє діло і зайшов до хати щось перекусити. Не дуже хотілося йому їсти. Зате за день випив майже відро води. Думка, що нарешті побачить Івону, а, може, й поговорить з нею, хвилювала Ілаша, заливала буйною радістю усі кутки його душі, і він, крім скоріше вхопити косу і рушити в дорогу, нічого не бажав. Не подумав навіть, що саме говоритиме з Івною. Тільки коли вийшов на вулицю, здогадався, що не годиться йти до когось вперше в гості з порожніми руками, і зайшов до Міхаліни купити пляшку кминової горілки.

По дорозі, не роздивляючись навколо та не зупиняючись, щоб ні з ким не говорити, Ілаш вітався з людьми без зайвих слів, так само відповідав меншим від себе і зосереджено став обмірковувати своє весілля. Має гадку влаштувати ще небачене й нечуване в Златні весілля! Найме дві музики. Обов'язково Гаралуцу та його циганів – одна, а над другою – ще подумає; друга повинна бути такою ж славною, як і перша. В нього весілля триватиме тиждень, як розказують, що тривало колись – від суботи до другого понеділка, і за весь

цей час музика гратиме без перестанку. Тому й треба двох, щоб могли мінятися. На весільному столі буде стільки добра, стільки напоїв, що весільні гості не з'їдять і не доп'ють все те і за два тижні. Стіл буде в stodolі, той кінець, за яким сидітимуть молоді, весільні батьки, тесть із тещею, дружби і дружки, прімар, панотець, пан учитель та інші поважні ґазди, а другий кінець продовжиться попри тік, через усе подвір'я, аж під хату. На току можна буде танцювати, хто скільки захоче. Кулунь буде в нього за головного дружбу, але треба буде ще трьох – хай вибире Кулунь, кого бажає. Дружками будуть чотири килибанські дівки з-поміж Івониних подруг. Ну, це вже її справа...

Зачарований такими думками, Ілаш опам'ятався перед Фільковою брамою. Охопило його якесь чудне хвилювання – аж у вухах зашуміло, а сполошене серце пильно закалатало. На подвір'ї не було нікого, і Ілаш скоро зумів оволодіти собою, хоч легкий дроз всівся йому в колінах, і, скільки не пересідав він з однієї ноги на другу, не міг зупинити ледь помітне тремтіння. Вкінці, заспокоївшись трохи, вирішив постукати. З хати ніхто не виходив, і він постукав удруге, сильніше. Рудий пес вибіг із своєї буди, загавкав злісно, сіпаючи за ланцюг і захиляючись при кожній невдалій спробі вирватися й кинутись на незнайомого.

– На кого це собака так рветься? – подивилась Марія у вікно. – Ану вийди, Михайле, парубок якийсь прийшов...

– Який же парубок? – посміхнувся Філько. – То твій зять!

– Господи! – забіткалася Марія. – А в хаті великий лежить Івона! Запроси його в хатчину, що зробиш?

– Марш до кучі, котюго! – нахилився Філько, вдаючи, що шукає чим кинути у пса. – Ти чого розгавкався? Коли треба, спиш!.. Заходь, Ілаше.

– Добридень! – сказав Ілаш, коли Філько простягнув йому руку. – Забули-сте сночі у мене косу. Ну, я подумав принести, може, треба вам її...

Не до гостей тепер Марії – надто зажурена вона несподіваним захворюванням Івони. А тут – ні сіло, ні впало – гості... Марія вперше бачила Ілаша і з особливою цікавістю дивилася крізь вікно і міряла його, коли заходив він з Фільком у стодолу. Здався він їй низьким, лабатим і головатим.

– Вірю тепер тобі, доцю... – зітхнула Марія, співчуваючи Івоні, наче дочка була перед нею.

Але, коли вийшов із стодоли, Марія побачила краще Ілашеве обличчя. Вразили її перш за все його чисті зелені очі, розумний погляд. Відійшла від вікна, бо чоловіки направились до хати, глянула довкола, чи прибрано, потім кинулась до скрині, вибрала льняну скатерку й застелила стіл, хоч – тільки тоді спало їй на думку – нема чим угостити.

Ілаш зняв капелюх ще з хормів і вийняв з пазухи пляшку, але Філько саме відчинив двері, і він увійшов у хатчину з пляшкою в одній руці, а з капелюхом у другій.

– Добридень!.. – трохи засоромлено привітався Ілаш і став біля дверей.

– Сідайте в нас, щоб старости сиділи... – привітно сказала Марія.

Ілаш сів на лавицю і, не знаючи, як подати горілку, поставив пляшку на стіл.

– Не треба було... – знову лагідно сказала Марія.

– Ти краще дала би чим пити, – гострувато відтяв Філько. – Не треба... – викривив він свою жінку. – Раз хлопець приніс, значить, він розрахував, що треба!.. Ну, а коли вже зачепили ми дошкульне місце, куди ще ховатись за палець: Ілаш же скоро буде нашим зятем! А ти – не треба... Давай мерщій!

– А я не тому... – м'яко сказала Марія і кинулася до мисника, звідки взяла грубу склянку і поставила на стіл.

Ілаш почував себе ніяково, бо не сподівався чути з самого початку таку розмову. Та Філько, наливши в склянку, вибачився:

– Будемо пити з однієї порції, решта позбивались... Вітаємо тебе, Ілаше, в нашім домі! – вставши, підняв Філько порцію. – Будь певний, що для нас, для всіх, – підкреслив він, – особлива честь і радість! Шкода, що твоя княгиня захворіла і не може прийти випити з нами...

– А що? – запитав стурбований Ілаш.

– Та нічого. Минеться... – трохи зневажливо кинув Філько.

– Як нічого, Михайле? Вже третій день не їсть, не п'є... Була я сьогодні в панотця. Прийде завтра рано прочитати їй... – витерла Марія очі кінцем хустки.

– Ти чого плачеш небита? Я ж тобі говорю, жінко добра: це мухи і ніщо інше! Скоро вилетять, і спокій голові! Хто бачив, – звернувся він до Ілаша, – хвору людину, котру нічого не болить, без гарячки, без прищів, без чиряків? Пий, хлопче, все буде гаразд!

– Я до вас! – підняв Ілаш порцію і вклонився Марії. – Бажаю вам здоров'я і радість побачити свою доньку щасливою!

– Дай Боже... – перехрестилася жінка.

Далі розмова застоювалася, ледве тліла, і тільки Філько піддмухував її час від часу своїми відвертими словами. Ілаш не знав, що говорити. Правду кажучи, він прийшов побачити Івону і тепер жалів, що, мабуть, не вдасться. Жалів і тому, що вона захворіла, навіть бентежився, але Фількові пояснення втихомирили його. Добре, що не справжня хвороба, а втім, вона навіть мудро випала: матиме він нагоду частіше приходити, цікавитися про Івонине здоров'я.

Після Ілашевого відходу, перед тим, як іти сказати Івоні про його відвідини, Марія стала обговорювати парубка і, на подив, здався він їй і красивішим, і ліпшим, і навіть вищим, ніж уявляла собі його раніше, ніж показався він їй на перший погляд. «Аж побілів, бідний хлопець, коли почув, що Івона заслабла... І не панськовитий – повечеряв з нами кулеші з молоком. А багаті на таке кривлять носом. Більш пшеничні, а він... Був би, може, незлий зять, коли б і Івонине серце згодилося...»

8.

– **Що** з тобою, доцю? Слаба ти?.. – зажурено питала мати.

І вона не відповіла. Продовжувала лежати і дивитись на стелю своїми чорними нерухомими очима.

– Болить щось тебе? – допитувалася Марія, перелякана виглядом і поведінкою дочки.

– Болить... Душа болить мене, мамо.

– Вірю, доцю.

– Ні, мамо, таки болить!

Перед цим тривога довго мучила Івону. Безперестанно, день і ніч. Навіть у сні, коли нарешті вдавалося заснути, тривога не покидала її. Оволоділа нею вперше тоді, коли дізналася про бійку над потоком, а далі наростала з кожною новою подією: і коли йшов Петро миритися, і коли сталося оте нещастя в дворі, і коли почула, що мусить вийти заміж за Ілаша Доріна. Тоді тривога досягла свою найвищу напруженість, і в розпачі вона думала, що не позбудеться її ніколи. А після того, як відвезли Петра у місто, якесь насильство відлучило душу від тіла; напруга пересіла на зашкарубле тіло, а душа раптом спорожнилася, наче все провалилося в безодню. Час від часу щось пищало над проваллям – на скільки Петра засудять? Мусить вийти за нелюба! – але безодня зоставалася глухою, жоден відгомін не тривожив її порожню душу. Хоч, згадуючи Петра і його нещасну долю, думки болюче збивалися в її голові, стікали гарячим потоком у груди і продовжували

пекти ще довгий час. І вона вже не напружувалася так сильно під гнітом тривоги, її душа вже не бриніла струною від жахливого неспокою й чекання. Неминуче відбулося, тривожне напруження від цього послабилося. Втомлена довгою напругою, душа лише боліла. Не весь час, а тільки, коли Петро спадав їй на думку. Бували й дні, коли в голові було пусто, жодна думка не ворушилася, тільки щось гуло, немов порожня бочка, не давало очам кліпнути або відірватись від стелі.

Ілаша рідко мішала Івона поміж свої думки і тоді лише у зв'язку з Петровим нещастям. Коли мама сказала, що був він у них, Івону різко заболіла душа, думки скаламутилися, а прояснившись і всівшись трохи, знов-таки з'явився Петро. Правда, пізніше вона пробувала пригадати й Ілаша, його обличчя. Сама не знала чому. Може, тільки так, щоб протиставити його Петрові, або тому, що іноді він сам ліз їй в голову. Але його риси зоставались їй невідомими. Єдине, що собі пригадувала – це танець, під час якого Ілаш туго оперезав її стан своєю довгою рукою, безлічно міцно притискав до себе і заглушно горлав п'яним голосом біля самого її вуха. Ще пам'ятає, що Ілаш нижчий від неї. А обличчя? Скільки вона не старалася скласти в пам'яті його образ, риси не єдналися в одне суцільне, а розпливалися й торочились, як дим.

Дні минали, розділені між собою безсонними ночами, і Івоні не ставало легше, а, можна сказати, навпаки. Нічого не їла, а пити – або тільки уста намочувала водою, або сьорбала ложку-дві відвару. Дівка змарніла, з худого обличчя щез рум'янець, а очі запали, як у мерця. Одного дня вона попросила у мами кисляку, і Марія зраділа, вважаючи, що це знак одужання.

– А, може, гусянки дати? Свіжа є – я вчора налила гладун. Не кортить, доцю?

– Ні, кисляку...

Марія принесла миску кисляку, підперла Івону двома подушками й сіла біля неї. Здалося їй, що настав сприятливий момент розказати Івоні про Ілаша, розповісти, що він прибігає щодня і цікавиться її здоров'ям, страждає, бідний – це ж видно по обличчі людини, помилитись не можна, – коли чує, що Івона почуває себе погано, як і раніше.

– Ілаш незлий хлопець, доцю... Я переконалася. Добру душу має. Ще й заможний до того... Може, таки він тобі пара... Ти ж знаєш, що мама не бажає тобі зла. Не хотів Господь, щоб Петро був твоїм чоловіком, зате послав тобі іншого, може, навіть кращого... Тільки Отець Небесний знає, що людині потрібно. Не гніви Бога, доцю. Гріх великий!

Івона блимнула на матір чорним поглядом запалих очей, але не сказала нічого. Сама дивувалася, що почувши такі слова, не заплакала, не відпискнула або, ще гірше, як нераз траплялось за менш важливі речі, не вибухнула криком. Та відколи лежить, позбулася не тільки тривоги, а й певної характерної їй вразливості, на місці якої осілося тепер якесь отупіння, споріднене з нечутливістю. Здавалося, її душа втратила найголовнішу властивість. Та не мішало воно Івоні, навіть породжувало чудне задоволення – в такий спосіб її душа, значить, не буде в силі не тільки сердитись та радіти, а й страждати.

Марія бачила, що її слова не знайшли своєї повної удачі, і подумала спробувати ще раз:

– Він повинен скоро прийти. Настоює тебе бачити.

– Ні! – злякалася Івона і вперше після довгого часу скрикнула. – Ма', не пускайте його сюда! Не хочу, щоб він бачив мене такою... Не годиться...

Ілаш прибув зараз після обіду і зразу прямо, без зайвих вступних слів, запитав Марію про Івонине здоров'я. Не мав

він чого соромитись, і Марія знала, що він тільки тому й приходить. Почувши, що Івоні не легше, Ілаш похмурнів. Марії стало жаль його, але й брехати не наважувалася – він захоче потім зайти до неї.

– Кисляку сьогодні забагла, але ледве торкнулась – ложку-дві. Покуштувала трохи й відсунула. Думаю знов збігати до панотця й попросити, щоб ще раз прочитав їй...

Не слухав Ілаш, що говорила йому побожна Марія. В його голові блимнула рятівна думка, і він почав квапитися.

– Добре... Я йду, але вернуся ще цього вечора, а ні – найпізніше завтра вранці. Бувайте здорова!

Ілаш пішов потоком, щоб дійти скоріше. Шмалав щодуху, часто підбігаючи і не роздивляючись навколо. Навіть не помітив, коли проминув Бобешків млин і опам'ятався на Ґадóсовій вулиці. Одним оком глипнув на подвір'я кузні, де, як звичайно, товпилось кілька чоловіків. Сам коваль відповів на добридень і крикнув щось йому навздогін, але Ілаш не зупинявся. Хотів швидше дійти до Гуцулки. Як же він не подумав дотепер запитати Гуцулку, чимвилічити Івону?! Оногоди, коли зустрілись вони в крамниці, Гуцулка сказала сміючись, що скоро, здається, побуватиме у нього на весіллі, правда? Правда, але про Івонину хворобу – ні слова. Тоді треба було їй сказати, що Івона захворіла на якусь чудну хворобу – не їсть, не п'є, кволиться, що душа болить...

– А що, панам ведмедики вже не подобаються? Псують мені барабулі, а їм байдуже!.. – сварила Гуцулка своїх їжаків, коли влетів Ілаш у загороду.

– Так... Не зовсім просте діло. Але надіюся, що вилікую твою молоду. Не переполох це від бійки, як ти думаєш, а інше щось... – вислухавши сказала Гуцулка. – А душа, знай, іноді може справді боліти. Зараз зварю чогось для неї, хай тільки

своїх пустунів виряджу в сад, – кивнула вона головою на пару сірих їжаків, що підняли з порога свої маленькі поросячі рила. – Іду вибрати зілля, а ти доти готуй закурити.

Ілаш сів на призьбу, закурив і, чекаючи на Гуцулку, став оглядати чепурну, хоч вже стару, солом'яну хату, прибране подвір'я й невеликий сад. На колах плоту дулися чорні розписані гладуни, різні глиняні горшки, перев'язані дротяною сіткою. Слова Гуцулки заспокоїли його трохи, тому на нього знов напали колишні думки. Найбільше мучило його те, що не знав, як приблизити собі Івону. Філько каже, що її треба пом'якшити. Треба, але як?

– Я вже вставила варити, – вернулася Гуцулка. – Хворост сухий – скоро закипить, але є час і покурити.

– Ваш дома? – поринулий в думки запитав Ілаш.

– Ні, а що?

– Та нічого...

– Питай, не соромся.

– Хотів щось поговорити. Нічого, іншим разом.

– Не біда, що мого нема дома. Можеш і зі мною поговорити, – настоювала Гуцулка. – Чого встидаєшся? Я ж віком можу бути твоєю мамою. Ну? Щось у зв'язку із женінням?

– Так... – почервонів Ілаш.

– А що таке? Невже ти такий маленький, що не знаєш з чого почати? Я гадала, що Шурубарка навчила тебе...

– Та я, – усміхнувся ніяково Ілаш, – не про це...

– Тоді про що?

– Та просто не знаю, як поступити з Івною. Ходив раніше до неї Петро Горбач, а з ним таке сталося... Я все одно мав її взяти! Але тепер...

– Не твоя вина, Ілашку, що в нього нерозумна голова була. Ти йому такого, певне, не бажав, інші рахунки були у тебе з ним.

А він кластися з паном? Горбатий, горбатий наш пан – прости мене, Господи, – але пан, значить сила є. А що опришків – ти малий, не знаєш, – не пани закатували? І ким були опришки?! А Петро хіба опришок, що взявся панів грабувати та вбивати?

– Її батько радить, – перевів Ілаш розмову на своє, – пом'якшити Івону, а як – не сказав...

– Добротою душі, парубче! Добрі будь-кому стають милими, бо доброта перегинає найбільш загартоване залізо. Але не забувай, що й доброта має свою міру. Коли її замало, можна подумати, що такий чоловік не добрий, а тільки вдає з себе доброго. Ну, а вже надмірна доброта має свої вади: може викликати зневагу інших або охоту оволодіти доброю душею, або навіть бажання познущатися над нею. Тому треба вибирати середню дорогу, тобто бути добрим в такій мірі, в якій вона здатна викликати цінунання, а не щось інше. Та цю середню дорогу не поясниш, не вивчиш – її треба прожити... Ой! – схопилася Гуцулка. – Мабуть, уже кипить, іду вкинути зілля.

Ілаш нічого не зрозумів з її слів і жалів, що доручив чужій людині свої найглибші, нікому ще не відомі його хвилювання. Вона, може, нікому не скаже про це, а сама не посміється з нього? Що ж? З Гуцульчиних слів він одне запам'ятав: з Івною він повинен бути добрим. Але, виходить, не абияк! А як? «Чорт знає! – розсердився він сам на себе. – Добрим, може, й не важко бути, та як міряти оту доброту? І по чому можна знати, коли не вистачає її або коли забагато?»

– Вже, – простягнула Гуцулка чорний гладун. – Нема в мене пляшки, понесеш у гладуні. Хай п'є щовечора по горнятку не більше, але тільки увечері. Спатиме, як скупана, і душа, надіюсь, перестане боліти...

– Щоб ви тривали, лелічко!

– Іди з Богом, Ілашку! А з дівкою будь добрий і зачаруєш її!

Вже смеркало, коли Ілаш, тримаючи гладун не за вухо, а за отвір, щоб не вихлюпати, вийшов з Гуцульчиної загороди. З лісу насувалися на Златну таємні тіні, мов чорні води, ще нім затопити село, Ілаш пройшов потік, як міг швидше, і наблизився до Фількового городу, радий, що несе своїми руками лік, який підніме Івону з лежання. На городі він обережно переступав купини картоплі, щоб не розлити відвар. Біля перелазу зустрів його Філько:

– То ти, Ілаше?

– Я... Добрий вечір!

Філько був у хорошому настрою, мав охоту побалакати. Став розказувати, як його сусід, Кушнір, мало лиса не вбив. Минулої ночі у своєму курнику. Десь опівночі почув гамір. А то що? Вхопив Кушнір палицю – він шкутильгає на одну ногу – і вийшов надвір. Коли підійшов до курника, лис саме вилізав з когуютом в зубах. Вперіщив його сусід раз і то непорядно, бо лис випустив задушеного когута і задрав городом. Великий, каже, як вовк...

– Унадиться, мабуть, злодюга. Треба буде на ніч пса розсилити, – закінчив Філько свою розповідь. – Минулими роками тхорі шкоду людям заподіювали.

Ілаш стояв, як на грані. Яке йому діло, що лис якийсь унадився чи тхорі?

– А то що в тебе? Гладун? – придивився Філько.

– Так... – трохи ніяково признав Ілаш. – Лік Івоні приніс.

Парубок помовчав хвилину, переступив з однієї ноги на другу, потім розказав коротко, в кількох словах, що то за лік і звідки дістав його.

– Чув-сми про цю чаклунку із Златни, – майже поважно сказав Філько.

– Не ворожка вона, бадіку, – перебив Ілаш. – Гуцулка лише всяке зілля знає. Для будь-якої слабості. Вона й мене...

Ілаш недоказав. Жалів, що вихопився перед Фільком словом, яке могло нагади йому про бійку, про помирнення і, взагалі, про Петра Горбача. Поки що про ці справи він скоріше волів мовчати, ніж розбурхувати жар, що ледве почав пригасати. Ну, а вже пізніше, коли повезе Івону додому і стане господарем становища, тоді інше діло. На все буде час. Але Філько не помітив, що Ілаш проговорився. Він вів далі свою думку, наче ніхто й не перебивав:

– А Івона нехвора. Слухай, що я тобі кажу! Байдики. Подуріє вона ще день-два, наринзається і встане. А ні – ремінь допоможе... Моя стара дарма посивіла. Вона таки вірить, що Івона хвора. Бідкається, за попом бігає... Дурниці. Я ж кажу: зроду не бачив хвору людину без гарячки, без чиряків, без болю! Немало навидівся я на війні. А є, думаєш, з ким говорити? Душа, каже, болить... – голосно засміявся Філько. – А ти лік, значить, приніс... – глузливо додав він. – Ходім тоді у хату, дамо пити, якщо так... Марія корову доїть.

Філько засвітив лампу і відчинив двері до хати великої.

– Ти спиш, Іво? Он Ілаш ліки тобі приніс. Щовечора по горняті, кажеш, мусить пити? Ану пий! – налив він і додав явно глузливим відтінком: – До завтра перестане душа боліти!..

Налякана світлом, а головню несподіваною Ілашевою появою, вона скоцюрбилась, накрилась веренею¹ до підборіддя й тільки лупала на непрошених гостей. Ілашева присутність так спантеличила її, що навіть не бачила горня в батьковій простягнутій руці.

– Ну! – строго тицьнув Філько.

¹ Вереня – вовняне покривало домашнього виробу. (К. Ір.).

Івона висунула схудлу руку з-під верені, взяла горня і, не розпитуючи, що дають їй пити, не нюхаючи і не смакуючи навіть, випила до дна.

Ілаш не зводив з неї очей. Не міг надивитись. Хвилювання, яке мучило його до тоді, щезло, коли переступив поріг, і, побачивши її, спочатку ним оволодів безмірний подив. Різниця між Івною, яку він бачив на танці, і тією, яка лежала на постелі, була така велика, така різка, що він не хотів довіряти своїм очам. Ілаш не скаже, в якій мірі потерпіла Івонина вродливість за цей час. Не скаже навіть, що потерпіла, в поганому значенні слова. Проте Івона вже, наче, не Івона. Змарніле обличчя зберегло свою красу, великі чорні очі з голубуватим відблиском zostались жвавими та непосидючими, але набули якусь чудну мрійливість. Її брови розписували ту ж саму ніжну і в той же час строгу дугу. Тоді, що трапилось? Ілаш ніяк не міг збагнути, хоч був свідомий наявності Івониної зміни. Поступово він став звикати з цією зміною, краще кажучи, не звикати, а погоджуватися, і скоро Івона здалася йому навіть гарнішою, ніж раніше. Її риси якимось витончились, набули жіночності і ніжності.

– Так. Видужуй скоріше – незабаром весілля заведемо, – без всякої бережності сказав Філько, скаламутивши Ілашеві думки.

Вертаючись додому, Ілаш міркував, що Івона таки дуже вродлива. Тобто такою була й такою zostалася. Та ні, вона таки гарніша, ніж тоді, на танці. Більш ніжна. Вона, здавалося йому, набула незаміченої дотоді лагідності. І раптом він збагнув у чому полягає та зміна і її причина. Сум! Адже треба бути таки сліпим, щоб не бачити, що Івона наскрізь просякнута сумом, що мимоволі вплив на поверхню в кожній рисі її обличчя, пом'якшуючи й zarazом надав йому особливої ніжності.

Виходить, Івона таки справді вже не Івона. Ілашева душа болюче скорчилась, як після непоправної втрати. Значить, Івони, тієї Івони, яку він полюбив, уже нема! На її місці з'явилась інша, може, більш вродлива, але інша. Чи полюбить він її? Чи забуде ту, яку полюбив і яку, видай, Петро Горбач узяв з собою до криміналу?

Всі ці спостереження, всі новини – чужі й ворожі – творили в Ілашевій душі дивне враження, ніби Івона – єдина його любов – загинула. Або й гірше: покинула його, бо не любить і вийшла за іншого.

І тільки тоді Ілаш здогадався, що з новою Івною він навіть не говорив, не привітався, а заліз у хату німий, витріщився, дивився на неї хвилини десять і висунувся, як і увійшов.

9.

Пан Прункул не помер, як побоювалися люди, і як сам він боявся. Виявилося, що потерпів він гірше від переполоху, ніж від розваленої голови. Полежав якихось два тижні, міський лікар загоїв йому голову, і він піднявся на ноги. Але пан став ще більш відлюдкуватим, його примхи помножились, і все більше із близьких йому людей були впевнені, що бідолашний пан Прункул, видай, вижив-таки з розуму. Цілими днями він грав сам у карти в своїм затишнім покої і навіть не виходив пройтися садом. Найменший гомін лякав його, аж кров у жилах застигала, і тоді починав верещати й кликати свою улюблену служницю:

– Міцю! Де ти, Міцю?! Що тут діється?

Молода Міця прицитькувала пана, як немовля, а він, вгамувавшись трохи, починав сварити слуг:

– Затуркані і невдячні! Живуть у мене, як у Бога за пазухою. Тому мене злодії серед білого дня можуть убити. А їм байдуже! Одна ти, Міцю, чемна дитина...

І, втихомирений, він брався знов за свої карти, а слуги сміялися. Мовляв, що, коли налякав пана міх, то й торби страшно. А в дійсності панові нічого не загрожувало.

Та довго це не тривало. Нарешті пан Прункул наситився самотньої гри в карти і, залишивши двір під наглядом Міці, сів одного дня в поїзд і поїхав за кордон на купелі. Тільки Міці доручив секрет, що вернеться з чужини аж навесні, а

всім іншим сказав хай очікують його скоро. Прункул зібрався квапно, і німий Юзько відвіз його на вокзал, хоч того таки дня шеф златнянського посту жандармів повідомив, що Петра Горбача судитимуть через три дні.

– На це я найняв адвоката! – відтяв йому пан.

Сів і поїхав. Панова байдужість до Горбачевого процесу викликала здивування, та пізніше всі зрозуміли, що він за-далегідь все залагодив, тобто найняв найкращого адвоката, і спокій голові. Навіщо йому, поважному панові Адольфу Прункулові, ходити по судах та судитися не те, що з якимось мужиком, а той мужик його слуга!

Судили Петра Горбача одного четверга. І, як кожного четверга, коли сучавський торговельний день, на міському ярмарку кишіло людьми. Було між ними багато і златнянських, і килибанських. Продавали, купували, а одні тільки розпитували чому те, чому інше. Гармидер, штовханина. Та на ярмарку скоро розповсюдилася вістка, головно поміж людей із Златни, що того дня судитимуть Петра Горбача. Покінчивши справи, більшість із златнян подалися до суду, від ярмарку аж на протилежний край Сучави, біля в'язниці.

Того четверга Ілаш привіз на ярмарок вісім корців пшениці. Продав краще, ніж сподівався. Коли почув, що судять Горбача, вирішив не йти до суду, хоч багато знайомих кликали його, а Пундик навіть настоював. Навіщо йому йти туди? В селі і так почали говорити, що він лише завдяки Петровій дурноті посватав Івону Фількову. А пізніше все одно почує, на скільки того засудили. Ілаш став шукати коня. Хотів би білу

кобилу купити. Є в нього одна, теж біла; була би пара. Він уже уявляв собі, як везтиме свою княгиню парою білих коней! На червоному возі! Та базарний день виявився бідним на коні – самі шкапи і то дорогі. Лиш якийсь циган мав мудрого жеребця – молодого, показного. Хай був би вже й жеребець, якщо нема кобили, але той жеребець був не білий, а темно-сірий, ще й веснянкуватий, або форельний, як кажуть, і не дуже пасував до Ілашевої білої кобили. Ілаш вагався – купити чи ні, бо жеребець був справді гарний. Але вкінці виявилось, що кінь крадений, і циган ледве спасся втечею. Чоловік, котрому було заподіяно шкоду, видно, ходив по ярмарках, шукав жеребця. Коли побачив його у цигана, поступив не дуже хитро, а напав прямо на злодія. Той кинув поводи, шурхнув поміж людей і, доки присутні схаменулися, він висотався з натовпу, шмагнув крутими вулицями і зник десь за садами Замки.

Підкинувши кобилі оберемок сіна, Ілаш взяв відро і хотів іти по воду. Думав напоїти, запрягти і рушити назад додому, та згадав, що хотів ще купити Івоні весільні ковтки і намисто. Всі знали, що у Роземблума можна таке купити. Піде до його магазину. Та Ілаш ще й крок не відійшов від воза, коли знов з'явився Василь Пундик.

– Ну що, Ілаше, підемо до суду? Ти, видна річ, сьогодні коня вже не купиш – тут самі шкапи та ще й крадені. Підемо подивитись, як там з Петром Горбачем вийшло.

– Не можу, бадіку. Мушу ще щось купити... – пробував він викрутитись, бо прямо відтяти йому не міг: Пундик же, разом із Тодером Гадосом і Процем Біликом, був у нього за старосту.

– А я думав, тебе цікавить...

– Та можна й пізніше дізнатись, на скільки засудили. А тепер мушу йти, бо закриють магазини на обідню пору.

– Тоді біжи і вертайся борзенько. Ждатиму тебе тут, коло твого воза.

Чому він вчепився? Не може йти самий до суду? Це драгувало Ілаша, і він, дійшовши до магазину Розенблума, довго не вибирав, навіть не торгувався, а купив те, що дали, і заплатив, скільки заправили. Аж вертаючись, став обзирати, що купив. Золоті ковтки блищали на його долоні, мов двоє живих сердець, а коралове намисто палало, як Іво-нині щоки тоді на танці, коли вперше побачив її. Ілаш був задоволений вибором, хоч не він те вибирав, і надіявся, що подарунок сподобається Івоні. Може, вдасться йому ковтками та намистом оживити трохи її. Холодна вона якась і мовчазна, хоч вже підкріпилася після довгої хвороби. Він не раз згадував Гуцульчині поучання, старався виявити свою доброту, та, мабуть, не вдавав потрібну міру, не на-трапляв на ту середню дорогу, бо Івону в незначній мірі хвилювали його намагання. Після сватання немало зусиль прикладав Ілаш, щоб пом'якшити її трохи, приручити якось і заставити відвикнути від диких і примхливих звичок. По-мітна вже певна зміна, але повне зближення між ними ще не відбулося. Терпеливо й уважно стягав Ілаш нити своєї єдиної цілі, снував поволі, мов кропіткий павук, невидимий ще міст між їхніми душами. Коли Івона недбалим рухом чи словом рвала насновану павутину, Ілаш боляче розумів, що в її серці ще живе Петро Горбач і, мабуть, ще не так скоро загине. В такі хвилини розчарування, міркував він, чи не даремні всі його пошуки й зусилля, чи не взяв насправді Горбач Івону з собою і залишив йому тільки її мертву тінь або іншу Івону, хоч після хвороби дещо із колишнього образу знов можна було впізнати на її обличчі? Та кожного разу, ніби й не чув завід серця, підбадьорений амбітною за-

взятістю, піддмухував ще сильніше жар своєї любові, вигадував нові й нові нагоди наблизити Івону.

Оглянувши ще раз куплені дорогоцінності, обережно вклав їх у капшук, засунув за пояс і, уявляючи собі Івонину радість, Ілаш вернувся на базар.

– А що, і в магазині тобі не повезло? – запитав Пундик, коли побачив, що Ілаш вертається з порожніми руками.

– Ні... – збрехав Ілаш.

– Та що хотів ти купити? – докучливо цікавився далі Василь Пундик.

– А я й сам не знаю... – вдалося викрутитися Ілашеві. – Підемо туди? – запитав, щоб збутися Пундикових запитань.

– А бачиш, що кортить знати? А ти, брехуне, ні та ні!.. Ну, пішли, коли так.

Перед будинком суду людей вже небагато – більшість процесів закінчилось, зате по довгих коридорах ще вешталися різні урядовці, адвокати, а під дверима судового залу товпились, мов вівці, кільканадцять людей, здебільшого селян. Серед них найбільше златнян, зацікавлені долею свого односельчанина.

– Ходи борзо, парубче! – підбіг Сильо Кідовець, уздрівши Ілаша. – Вже двічі виходили за тобою: кличе тебе пан суддя! Свідок, кажуть, ти. Почнуть судити Петра Горбача.

– Мене кличе? Я ніякий не свідок! – зупинився Ілаш, готовий вертатися.

– Не грайся, хлопче! Тут суд, а не Міхалініна корчма чи толока...

– А чи вже судять Петра? – поцікавився Пундик.

– Атож! – відповіло кілька, а Кідовець додав: – Півгодини тому привели його жовніри. Боже борони, який він побитий! Все лице в синцях, а напухле, як тісто на книші...

Чоловіки гомоніли неголосно, майже пошепки, бо за шум ще можуть вигнати на вулицю. Одні пробували вгадати, вдаючи з себе знавців, на скільки засудять Петра Горбача, інші доказували, що вже не так страшно, якщо пан Прункул зостається серед живих, а інші, сторонні, розпитували златнян, за що судять парубка.

Ілаш стояв приголомшений. Те що він повинен бути свідком, коли судитимуть Горбача, суперечило його розумінню. Що в нього спільного з Горбачевим вчинком? Невже шеф посту написав щось?.. Він пригадав старшину, наполегливе його настоювання, щоб він подав скаргу на Горбача. Прокинувся з роздумів, коли почув своє ім'я.

– Дорін Ілаш! – загукали з дверей судового залу.

– Є він, пане. Прийшов уже... – почулося між людьми.

– Іди сюди, хлопче! Фанфару треба за тобою посилати?

Ілаш навіть не стямився, коли увійшов у зал. Здивували його перш за все чудернацьке вбрання суддів, схоже на попівське. Потім перевів погляд на кільканадцять людей, які сиділи мовчки на лавках, серед яких Ілаш упізнав стару Горбачиху; відтак подивився на Міцю, яка стояла перед трьома суддями, причепурена й одягнена по-панськи, і аж нарешті зустрів погляд Петра Горбача. Він стояв між двома жандармами під вікном, ліворуч судового стола. Через побите обличчя, його трудно було впізнати. Петро виглядав, мов старий міх, набитий соломкою. І дивно, що в той момент Ілаш не мав до Горбача ніяких почуттів – не співчував йому, але ненависть, яку відчував до входу в суд, щойно притухла, хоч його ворог косо й трохи люто пронизував його напухлими очима.

– Все? – холодно запитав один із суддів.

– Так, – майже весело відповіла Міця.

– Цього парубка ви знаєте? Підійди ближче, хлопче. – звернувся суддя до Ілаша.

– Знаю.

– Хто він?

– Ілаш Дорін із Златни.

– Дякую, панно. Ви вільна. Так... – повернувся суддя до Ілаша. – Ану бери цей хрест у праву руку і присягай перед Господом Богом і перед поважним судом, що говоритимеш тільки правду. Повторюй за мною!

Ілаш взяв хрест, став повторювати слова присяги, не розуміючи ще, що з ним діється. Власний голос здавався йому чужим, бо звучав неймовірно глухо, наче виринав з-під землі, а суддя, чітко вимовляючи кожне слово, проколював його чомусь шпильками своїх холодних очей. Після загальних запитань, що цікавили головно писаря, суддя приступив до суті.

– Розкажи нам все, що знаєш у зв'язку зі спробою злочину званого Горбача Петра над вельмишановним паном Адольфом Прункулом із села Златни Сучавського повіту.

Ілаш м'яв капелюх в руках, мовчав і дивився запитливо на суддю, буцімто: «Як можете таке питати?!» Коли його мовчання надто продовжилось, у залі заскрипіли лавки й пронісся ледь вловимий шум. Ілаш мимоволі повернувся обличчям до залу. На третій лавці сидів шеф златнянського посту жандармів. Старшина усміхнувся, ніби: «Маєш нагоду відплатити Горбачеві!..»

– Забороняється свідкові дивитись у зал під час свідчення! – строго промовив суддя. – Чи зрозумів ти, парубче, моє запитання? Значить, чому званий Горбач Петро хотів убити вельмишановного пана Прункула? Тільки щоб гроші вкрати? Чи, може, були в нього й інші причини? Маю на увазі те, що,

наскільки нам відомо, це не перший такого роду поступок злочинця, тобто пробував він вбити і інших... Ну? Розкажуй все, що знаєш!

Нарешті Ілаш розкусив, куди б'є суддя. Він, значиться, хоче конче доказати, скориставшись ним, що Петро Горбач злочинець. Тому й нятякнув на його бійку. Раптом він відчув, як усмішка старшини припікає йому спину, і Ілаш закипів лютю.

– Я нічого не знаю! – буркнув він.

– Що?! – аж підскочив суддя. – Та ж у нас є офіційні документи! В протоколі златнянського посту жандармів все записано, отже ми знаємо правду. Від тебе хочемо пучути лиш якісь подробиці. Для цього й потрібне нам твоє свідчення. Ну?

– У зв'язку з його вчинком у дворі я нічого не знаю! – твердіше повторив Ілаш.

– Дозвольте, пане суддя, – вмішався лисий панок, що сидів за окремим столом. – Прошу вас замітити, як мужики захищають один одного! Незважаючи на те, що недавно злочинець і свідка мало не вбив, все ж таки цей хлоп не встидається брехати перед нами, що він нічого не знає!

– То інше діло, пане! – відтяв йому Ілаш.

– Непитаний не говори! – викрикнувся суддя на Ілаша. – Не турбуйтеся, пане прокурор, до кінця все гаразд доведемо, – так же ввічливо заговорив суддя, як і лисий панок. – Їм здається, що хитріші від нас. Побачимо!

– Те й я кажу. Нам не треба забувати, що у нашому повіті двадцять три роки тому такі ж мужики повстали проти своїх хазяїнів і благодійників, палили маєтки, різали людей, без всякого сорому гвалтували поважних добродійок. У нас святий обов'язок: не дозволити, щоб такі звірства повтори-

лись! – гарячкувато закінчив прокурор свою ідею, аж лисина спітніла.

– Ти, парубче, – звернувся знову суддя до Ілаша, – присягав казати правду. Тоді говори! Бив тебе Горбач Петро чи ні?

– А ми помирилися, пане суддя. І наша суперечка немає нічого спільного з тим, що виробив він у дворі.

– Ади, який він розумний! – глузливо, але строго підкреслив суддя. – Ти думаєш, певне, що не було між нами кмітливої голови і подумали закликати тебе, правда? Це не твоє діло, хлопче, встановлювати зв'язок між різними фактами! І обороняти його не збирайся, бо на це є у нього адвокат. Ти свідок і повинен точно і коротко відповідати на запитання. Попереджаю, може, ти не знаєш, що брехливих свідків карають. Великим штрафом, а то й ув'язненням! Отже, бив він тебе, чи ні? Коротко!

– Бив... – тихо відповів Ілаш.

– Прошу записати, – звернувся суддя до судового писаря. – Так. Нам із протоколу відомо, що після бійки ти мало не вмер. Скажи, скільки ти лежав? Довго?

Ілаша дивувало нове почуття, що оволоділо ним. Відчував чомусь потребу захищати Горбача, вірніше, не захищати від обвинувачення спроби злочину над паном Прункулом, це його не цікавило – хай суд рішає в цій справі, як хоче, – а те, що в це діло мішають і його особисту справу, яка, крім нього, не повинна цікавити нікого! При чому тут він, Ілаш Дорін? Скоро ще й Івону вмішають! Тому-то на ділі захищав він не так Горбача, як сам себе і Івону, свою любов, якої ніхто хай не сміє чіплятися! Навіть суд!

– Але це моя справа, – добавив Ілаш. – За бійку я нікому не скаржився! Не знаю, що написав пан шеф у своїм протоколі... А ми з Горбачем, кажу вам, помирилися і нема мені за що

скаржитися. Це я й панові шефові сказав. А втім, я Петра теж бив. На толоці, прилюдно... Бились ми за дівку. Так воно у Златні буває – коли не можна погодитися по-доброму, то й до бійки доходитьсь...

– Не цікавлять нас ваші мужицькі звичаї та манери! – холодно відрізав йому суддя. – Ти говори тільки те, про що тебе питають! Значить, званий Горбач Петро побив тебе, після чого ти мало не сконав, а відтак лежав півтора місяця. Записати. Тепер скажи, де напав він на тебе і в яку пору дня?

– Вночі, у потоці, – неохоче відповів Ілаш. – Але не сам, а були ще два з ним...

– Я з ким говорю?! – закричав суддя, аж почервонів. – Відповідай лиш на те, що я питаю! Це тобі не базар або корчма, а суд! Ще раз говоритимеш непитаний – заштрафую! А потім сядеш ось біля нього, – кивнув він головою на Петра Горбача. – Записати, що злочинець напав на свідка у потоці, серед ночі. Спроба навмисного злочину! – заговорив суддя вже спокійніше, але знову таки холодно; потім звернувся до свідка: – Спроба вбити тебе відбулася раніше злочинного нападу на вельмишановного пана Адольфа Прункула? Раніше, так?

– Раніше.

– Записати. Званий Горбач Петро не при першій спробі злочину. Значить, рецидив.

Ілаш не зрозумів останнє слово, але дав собі справу, що воно погіршує Горбачеве становище, а це погіршення завдачується йому. Не так думав він відомстити Горбачеві, а сам, своєю рукою, і колись таки відомстить, хоч головного він уже добився – Івона його, а не Горбачева, та не можна простити тому, котрий потоптав його парубоцьку гідність! Але не суд повинен це робити. Тому Ілаш поквапився додати:

– Не сказав би я, пане суддя, що Петро Горбач насправді збирався мене вбити. Того вечора я ж ішов до його дівки...

– Це вже занадто! Штраф! – закричав суддя, вставши з свого крісла. – Штраф! Найбільший штраф за порушення судової дисципліни!

Скільки часу стояв перед столом трьох суддів, Ілаш думав, що його не покарають штрафом, а тільки загрожують, щоб заставити говорити те, що суд бажає, а не те, що йому хочеться. Переконавшись, що його справді штрафуть, подивився злісно на суддів, готовий роздавити їх одним кулаком. Але зрозумів, що краще мовчати, щоб не було гірше. Наче дуже здалека доходили до нього слова лисого панка, який дорікав мужикам, говорячи про їхню невдячність перед панами, хоч в 1921 році сам уряд наділив селян землею. Та що з того? Більшість із них, як ото Горбач Іван, батько цього злочинця, не вміючи ґаздувати, продали одержану внаслідок реформи землю, гроші пропили, стали жебраками і без сорому вимагають іншої землі. І тільки спробуй не дати – власник зразу попадає в смертельну небезпеку.

Заплативши штраф, перед тим, як вийти із залу, Ілаш глипнув на Горбача. Здався він йому скромний, погоджений зі своєю долею і трохи засоромлений, бо опустивши голову, пильно задивився на закуті руки. Ілаш хотів зустрінути на мить його очі, щоб хоч поглядом, якщо не словами, передати йому, що він не прийшов помститись; хай знає, що нім прийти до суду, він не знав, що буде свідком. Не простив він йому бійку і має гадку покарати його, але своєю рукою, а не за допомогою інших! Хай добре розуміє його ставлення на суді: не з своєї волі свідчив він. Але Петро не піднімав голову, продовжував дивитись на свої руки і на залізні наручники, Ілаш, насунувши сердито на голову капелюха, покинув судовий зал.

– А що? – вчепився Василь Пундик та інші, коли вийшов він у коридор.

– Та нічого. Суд не закінчився, – відповів Ілаш не зупиняючись.

Люди трималися за ним юрбою, цікаві узнати якнайбільше у зв'язку з Горбачевим процесом.

– А тебе що питали? – поцікавився Сильо Кідовець.

Ілаш не відповідав нікому, продовжував квапно спускати-ся сходами, щоб скоріше вийти на вулицю.

– Та ти не чекаєш вироку? – здивувався Пундик.

– Ні, бадіку. Я, може, вже й воза свого не знайду...

Щоб добратися на ярмарок, Ілаш повинен був знов пройти місто з одного кінця в другий. Центральна вулиця, викладена великим чорним бруком, перетинала Сучаву надвоє. Обабіч тіснилися дрібні магазини, корчми чи склепики, і тільки де-не-де височіли більш показні доми в два-три поверхи. Численний нарід – міщани, купці, селяни, – як кожного базарного четверга, сотався поміж чорними бричками, з козлів яких викрикувалися старі клапоухі фурмани, щоб перекричати вуличний галас і привабити панство, хоч в такий глітний день вони аж ніяк не могли скаржитись на брак клієнтів.

Лагідний вересневий день вигрівався на багатобарвних прилавках крамарів. Приємний запах перчених ковбасок та жареного на грані м'яса спокусно висів у повітрі, Ілаш захотів увійти у корчму перекусити. Але скрізь було переповнено, а душевний стан, в якому зноходився, не давав достатнього терпіння чекати.

– Агі! Ще й штраф за Горбача заплатив! – гримнув Ілаш голосно, запрягаючи кобилу і збираючись рушати додому.

Але згадав Івону, куплені ковтки й коралове намисто, і зразу втихомирився. Поступово, в міру віддалення від міста,

його гнів переливався у вітиху, і в душу осідала, ще полохлива й невиразна, переплітаючись з рівномірним гуркотом воза, радість. Ні, вона не пов'язана з Горбачевою долею, з його нещастям. А раз вже спав він йому на думку, то Ілаш вирішив вигнати назавжди Петра Горбача із своїх думок, просто скреслити з пам'яті. А вже пізніше, бозна-коли, якщо прийдеться десь його стрінути, відомстить йому за сором і бійку, а далі й знати не схоче його. Так легше витисне його і з Івониної душі, бо, ніде правди діти, він намацав Горбача десь там, в таємному кутку її душі, він ще дише, хоч, мабуть, уже не так впевнено, не так відважно, як місяць-два тому, коли Івоні ще не вірилося, що втратила Петра назавжди. А може, й тепер ще не вірить?.. Думка засмутила його, але за поясом жеврів весільний подарунок, який не давав йому падати в розпач.

Того вечора – Ілаш тільки покутав і збирався йти до Івони похвалитися подарунком – відвідав його Кулунь. Якийсь невеселий. Ілаш замітив, що друг запитав, як гостило йому на ярмарку, тільки щоб не мовчати або, щоб не подумати, що його не цікалять Ілашеві діла.

– І так, і сьак. Пшеницю продав непогано, зате коней не було. Самі шапи. А ти, Кулуню, що, наче зварений? – не втерпів Ілаш.

– Шкода у нас велика, – з сумом сказав Кулунь. – Ти ж знаєш: де тонко, там і рветься. Наша льоха сказалася чи що. Минулої ночі з'їла всі свої поросята, а сьогодні після обіду й сама здохла. Пропала всяка надія! За що куплю тепер дерева? А чи є на ярмарку дерева?

– Забув поцікавитися, Кулуню... Бігме, забув, признав Ілаш.

– То й не дивно. На тебе наче гошить. Чув я, що тебе заштрафували через Горбача. Ну, зате дали й йому... Дванадцять ро-

ків – це не жарт! Тільки подумай: вийде він, значить, з криміналу аж у сорок другому!

– Дванадцять років?! – засвистав Ілаш.

– А хіба ти не знаєш? Та в Міхаліні тільки про це й говорять. І про твій штраф. А ти ж був, коли його судили...

– Та я пішов, нім винесли вирок.

– Так, братчику. Дванадцять років. Це ж півжиття!

Ілаш передумав і не пішов того вечора в Килибанчину. Краще завтра. Дотоді Івона узнає новину і матиме час утихомиритись. Його присутність може навіть пошкодити. Вона в стані хтозна-що сказати й одним словом зіпсувати все. Коли встановили весілля на початок листопада, незадовго до різдвяного посту, Івона спочатку зраділа, принаймні, так здалося Ілашеві, а вкінці заплакала. Ілаш, як і Філько та Марія, вгадав причину, але промовчав. Однак, вирішив надалі не терпіти таких примх. Надоїли вони йому. Раз згодилася вийти за нього, минуле не тільки залишається позаду, а повинно загинути. Дізнавши вирок, Івона може щось ляпнути, а Ілаш не був певний, що втерпить не сказати недотепне слово, через яке віддалиться від свого щастя на ту відстань, що її щойно подолав. А через ментальний гнів не варта плювати на щастя.

А вийшло, Ілаш розумно поступив, коли вирішив не йти того вечора до Івони. Коли на другий день перед заходом сонця зайшов на Фількове подвір'я, напроти вибігла перелякана Марія.

– Ілашку! Синку! – забідкалася вона, аж долонями сплеснула.

Ілаш зрозумів, що Марія виглядала його, бо не пес дав їй знати про його прихід. Коли відчинив він хвіртку, пес не те, що й не гаркнув, а, привикнувши до Ілаша, продовжував байдуже спати у своїй буді.

– А що таке? Що трапилось? – похмуро і з невдоволенням запитав Ілаш, не зупиняючись, а прямуючи до хати.

Гаряча хвиля злості залила його, бо і без Маріїної відповіді зрозумів, що, дізнавшись, мабуть, про дванадцятилітнє Горбачеве ув'язнення, Івона знов дуріє. Певне, голосить, б'ється кулаками в голову або загрожує втопитись в криниці. Ілаш відчув оту краплю, що розливає переповнену чашу.

– А що, знов душа заболіла? – грубо буркнув він.

Марія дріботіла за ним, ламала руки, неспроможна слова вимовити, ані держатися його розмашистих кроків. Бачила по ньому: він кмітить, що діється з Івною. Та Марія хотіла попросити, щоб він якось утихомирив її. Вона теж допоможе. Правда, крається її серце через дончине страждання, коли бачить, що вона знов заніміла й задеревіла, як тоді, коли заслабла, але скоро вернеться Михайло, і тоді, не дай Боже!.. З двох зол Марія хотіла уникнути найгіршого. Але слова збилися у гудз, давили їй горлянку, а Ілаш уже наближався до хати, і Марії ніяк не вдалося йому все розказати.

– Ілашку!.. – благально шепнула Марія, чи, може, тільки безшумно роззявила рота, неспроможна вибити з горла клоччя, коли Ілаш ступив у хороми і відчинив двері хати великої.

Мов білий камінь, Івона сиділа на лавиці, тримала руки в придолку і ледве ворухнула стальними очима при Ілашевій появі. Погляд її був холодний, хоч в ньому ще тліла суха неміч виплаканих очей. Ілаш став перед Івною, зміряв її кілька разів, потім повернувся й сказав Марії:

– Залишіть нас самих.

Тихо рипнули двері, і Марія висунулася, наче хвора тінь. Ілаш знов вступив очі в Івону, але вона не бачила його. Він засунув руку за пояс, вийняв золоті ковтки і коралове намисто й

кинув на стіл. Дерево загуло протяжно в Івониних вухах, вона здригнулася і підняла запитливий погляд.

— Я обсипаю свою княгиню подарунками, а вона за іншим голосить... — глузливо кинув Ілаш. — Файно!

Івона раптом ожила, закліпала пильно висохлими очима, ніби не розуміючи, про що з нею говорять, але мовчала. Ілаш кипів. Її мовчання дратувало його, може, й тому, що застав її не так, як сподівався. Вона не голосила, не билася кулаками в голову, не загрожувала топитись, а тільки мовчала, як камінь.

— Ти чому мовчиш?! — викрикнувся він. — Не маєш ніякої відповіді на мої слова?

Івона подивилася на нього, знову дрібно закліпала, гнучко підвелася з лавиці, але продовжувала мовчати. Сама не знала чому, бо мала, що казати Ілашеві. Навіть приготувилась. Цілий день, відколи дізналася, як відбувся суд, дбайливо вибирала слова, мов дрібні пацьорки, з-поміж звичайних слів, щоб заговорити Ілашеві, як належить. Але він з'явився надто раптово й несподівано, і слова, зібрані так копітко, розсипалися.

— Чи, може, намисто і золоті ковтки не на твій смак? — злісно уколов Ілаш. — Говори!

Що говорити? Не про це збиралася вона йому говорити, а про зовсім інше. Івона стояла і не опам'яталася, як Ілаш ударив її двічі. Поличники ляснули дзвінко, мов з батого, але вона дивилася на Ілаша скоріше здивована, ніж перелякана. Жодної сльози, жодного зойку, жодного слова не почув Ілаш від неї.

— Хай батько твій прийде завтра до мене! — кинув він з порога, не помітивши, що за дверима Марія тремтіла, немов холодець.

Івонине обличчя палало живим полум'ям, але не боліло. Розсипані слова, приготовлені для зустрічі, стали знов збиратись до купи, наче залізні пилинки навколо магніту. Ними хотіла вона висловити свою вдячність за його ставлення на суді, хотіла сказати, що він, Ілаш, кількома словами і за один тільки день, став їй милим, ні, не милим, а рідним, мов брат. Якби не він, Петра могли засудити на страту. Вона певна! За це буде йому вдячна ціле своє життя. До смерті! А топиться в криниці вже не хоче. І хай він знає, що вона сьогодні не плакала, а вперше ждала його. Навіть з нетерпінням. Ковтки і намисто? Цього вона не сподівалася, і між дрібними вибраними нею пацьорками вона не знаходила підходящих слів. Дивилась мовчки на стіл і відчувала, що калинова китиця намиста й ковтки, мов перші травненві хрущі, підривали щойно зароджену дружбу між нею й Ілашем і наближали її до шлюбу. Аж тоді сухі очі стали пекти, і Івона безшумно заплакала.

– Цить, доцю, – тепло обняла її Марія. – Скоро тато прийде... Бідна моя голівко!

Притулившись до маминих грудей, дочка гірко захлипла, розсіюючи по хаті великій дрібні пацьорки слів, бережно приготовлені для Ілаша.

Клин клином вибивають. Ілаш так і знав. Тому вирішив пробути ніч у Верони Шурубаревої. Гей давно не був у неї і взагалі рідше ночував не вдома. А до війська часто побував у Верони, аж в селі від будь-кого можна було почути: «Ади, покійний її Іван ще не застиг у гробі, а Верону вже Дорін розтягає!..» Та не лиш він ходив до неї. Проте, Верона вміло скри-

вала це, натякаючи, що вона любить його, як нікого в світі, надіючись, певне, що парубок відбуде військо й повернеться до неї назавжди. І Шурубарка в певній мірі зуміла скрутити йому голову своїми нічними чарами, котрих Ілаш нелегко зрікся, і тільки тому, що надто засоромив себе перед селом. Зате після війська рідше забігав до Верони, і то якомога, щоб ніхто не бачив. Всі знали, що він шукає собі пари, і в такому разі аж ніяк не потребував колишньої слави.

Розуміється, про його намір женитися почула й Верона, але вона продовжувала приймати його так же мило, навіть не дорікала, що приходить до неї чимраз рідше. Мабуть, надія привернути його до себе ще тліла в її душі.

Покутавши дома, Ілаш взяв пляшку кминової горілки і вийшов на вулицю.

Ніч дихала прохолодою, вулиці спали, затоплені темрявою, бо місяць, хоч повний, сходив пізно, майже опівночі, і Ілаш радів, що, навіть якщо й зустрінеться з кимось, не зможе ніхто впізнати його. До Верони повинен був пройти півсела, бо Шурубар побудував хату на самій окраїні Златни. Не мав Іван місця в іншому боці. Збирався він – розказувала Верона Ілашеві, – з часом переселитися ближче, та недожив – убив її Івана бук у ставовому¹ лісі. Верона не сумувала довго – мерці з мерцями, а живі з живими, – виправдовувалася вона.

Ілаш довго стукав у вікно і, сердитий, вже думав, що інший скоріше поквапився до Верони, якщо вона не відзивається, коли почув за спиною легкі босі кроки. Біла Веронина тінь линула, мов примара.

– То ти, любий? Йой! – кинулася йому в обійми. – А я лягла в стодолі, бо в хаті душно.

¹ ставовий – (рум.) державний. (К. Ір.).

– Ти очікуєш когось? – ще сердитий, запитав Ілаш.

– Ні. Ти що?

– Ану мовчи! Знаю я, – пробував він віддалити її, хоч п'яний запах жіночого тіла солодко лоскотав йому ніздрі, а Верона тулилася до нього сильніше, проте м'яко і тепло.

– Ходім у стодолу, милий, – торкнулась вона гарячими устами його вуха. – Ні, не в стодолу. Там м'яко... Краще в хату.

Ілаш не пам'ятав навіть, що хотів їй сказати. В кімнаті пахло жовтими кислицями і свіжим васильком. Може, хотів лиш звільнитись з її обіймів, згадавши на мить Івону. На шорсткій верені ще туге Веронине тіло в'юнилось в сильних Ілашевих руках, оксамитно вислизувало і знову слухняно підкорялося, гарячий подих гнаної дичини перемішувався з запахом кислиць та василька, і коли принадний туман от-от поборював Ілаша, несподівано між них щоразу вставлялась Івона. Скільки не наганяв він її, скільки не відкидав, щоб обняти сильніше Верону, Івона поверталася кожного разу, не давала торкатись Верони, доки вкінці, роздратований, але й переможений спокусою, він відштовхнув Верону й обняв Івону. Дрібний дрозг грав в її стрункому тілі чимраз сильніше, чимраз ближче Ілашевої душі, доки воно, тіло, забриніло струною, а струна викликала співзвуччя. Ілаш теж бринів. Верони вже не було, і Івона злилася з ним повністю, приросла в його обіймах, співала протяжно, мов скрипка, мов біла на кручі береза, розгойдана вітром. Пісня трепетно колихала його на своїх березових вітах, підкидала в небеса і знов ловила в обійми свого блаженства, судорожно мордувала, і, знесилений, Ілаш знепритомнів.

Трохи згодом, коли прийшов до себе, відчув рядом спітніле Веронине тіло. Івона зникла так же примарно, як і з'явилась,

березова пісня зааніміла, напружена струна скрипки лопнула, і в потемку пахло вже лиш кислицями і васильком. Наче попелом щось засипало йому душу, і він зсунувся з постелі.

– Ти одягаєшся, любий? До світанку ще довго!..

Ілаш не відповів. На вулиці ніч вдарила його прохолодою. В роті Ілаш відчув настирливий смак золи і хотілося тікати від чогось неприємного, від самого себе. Йому стало бридко і він справді почав бігти, щоб скоріше добратись додому. Побіг би в Килибанчину відшукати Івону і очиститись від всього бруду, але не міг терпіти самий себе, доїдливий смак золи. Збіг з дороги на стежку, щоб піти городами, напрямці. Поміж кострубаті Ілашеві думки процідився подив, що на стежці видно, хоч мак збирай. І він тільки тоді помітив, що повний місяць розсипав понад садами дрімучий золотий пил і покрив дахи хат холодною позліткою.

10.

Наближався листопад, і разом з ним Ілашеве з Івною весілля. Відбудеться воно, як встановили після сватання, в першу листопадну неділю, майже за два тижні до різдвяного посту. Ілаш конче бажав, щоб весілля тривало сім днів, як колись у Златні, а не два-три, як це завелося у післявоєнні роки, і взявся готувати все потрібне. Перш за все найняв Гаралуцу і ще одну музику теж з Ґура-Солчі, щоб по черзі грали безперестанку, скільки триватиме весілля. Хай як весільні, так і парубки та дівки побувають, як ні в кого. Ілаш Дорін один у Златні і раз жениться! А музиканти з Ґура-Солчі славилися на всю околицю, тому Ілаш поспішив, щоб інші не найняли їх на ту ж неділю. Потім замовив у Міхаліні горілку, встановив що і коли різати, а все інше – печево, голубці, борщ, різні страви – довірив своїм двом тіткам – єдина його рідня в Златні. Але і Фрузіна, і Іленка, сестри його покійного діда, немолоді вже, нетямучі і завісні, тому він попросив Ґуцулку, таємно, щоб не вразити гордість тіток, хай вона керує всією підготовкою. Молодиця радо згодилася, навіть порадила, як розставити столи, щоб народу більше помістилося. Так, стіл справді буде лиш у хаті та в столі, бо в листопаді не розкладеш його серед подвір'я, як міркував Ілаш раніше, коли надіявся, що весілля відбудеться ще з-за тепла. На подвір'ї танцюватиметься. А Ґуцулка запросила з-між сусідок ще чотирьох помічниць, бо на кухні буде дуже багато роботи.

З весільними батьками Ілаш вже залагодив. З його боку згодився вінчати Тодер Ґадос з жінкою, а коли прийшов до нього Філько на другий день після того, як Ілаш дав Івоні два поличники, запропонував другим батьком якогось килибанського Косована. Справний господар, – хвалив його Філько, – на торгівлі розуміється, як ніхто інший. Може, пригодиться... Коваля теж добре мати за весільного батька. Правда, незле. Хай буде тоді й Косован, що йому мати проти нього? Не це цікавило Ілаша, а щоб скоріше побачити Івону у себе дома. А з нею діла, здається, стали поправлятися, якщо Філько запевняє його, що в той день Івона не плакала, не страждала, почувши, що Петра засудили на дванадцять років ув'язнення, а просто була приголомшена його несподіваною появою, а також дорогими подарунками.

– Не мала терпіння чекати весілля і ковтки вже почепила... – додав Філько, щоб переконати Ілаша, що воно так, як він йому сказав.

Наступні вечори підтвердили сказане Фільком, бо Івона справді стала більш гнучкою, відштовхувала його не з повним переконанням, коли Ілаш обнімав її на городі, але й не тулилася ще покірно й віддано і ховала голову за його плече, коли хотів цілувати її, певне, із зрозумілої дівочої соромливості.

Після короткої сухої осені, в кінці жовтня раптом похолодало, і на Дмитрія випав перший сніг. Але зима була ще немічна, притрушений вночі сніг розмок, а дорогами навіть розтав, перемішавшись з болотом.

На Дмитрія – храм у Рипі, й Ілаш вирішив піти з Івonoю побути на рипівському танці. Ішов і Кулунь з Аспазією. Ілаш запропонував іти дорогою, тобто навкруг, а не лісом, щоб не проходити мимо хати Верони Шурубаревої. Тільки згадуючи

останню ніч, яку пробув у Верони, Ілашеві ставало чомусь бридко самого себе. Не соромився, що обманув Івону, навіть не жалів, бо був переконаний, що покарав її не даремно. Хіба він не бачить? Ади й тепер, після стільки часу, ідучи на храм танцювати, побувати, вона творить вигляд, ніби ведуть її силоміць, без її згоди та охоти. Правда, Івона подеколи усміхалася, але в тій усмішці не відчувалася втіха, радість потанцювати зі своїм майбутнім чоловіком, а навпаки. Кожна її усмішка була затінена сумом або, краще кажучи, вона старалася прикрити усмішкою той сум, що спричинив біль її душі і навіть різко змінив риси її обличчя. І все ж, Ілаш бачив, що вона з кожним днем, поступово, ставала все більш схожою на колишню Івону, на ту, яку полюбив він тоді на танці. Навіть те, що вона навмисне і трохи гордовито виставляла золоті ковтки, подаровані Ілашем, нагадувало йому колишню Івону. Але в той самий час кожне її слово, кожний рух, кожна усмішка, вся поведінка намагалися придушити глибоко прихований в її душі сум. Все це дратувало Ілаша, та він надіявся, що з часом вона буде такою, якою була до того, нім заслабнути на душу. Але що найбільше сердило його – це обережність, з якою приховувала Івона свій сум. А приховувала вона його, наче щось святе, щось, що належить тільки їй, і хай ніхто не сміє торкатись того.

– Ото потанцюємо! – лукаво сказав Ілаш, тримаючи Івону за руку.

Вона подивилася на нього, явно здивована словами і таємним потиском руки. Потанцюємо, правда, що потанцюємо. Чи не на це йдемо в рипу? Але вона не сказала нічого, помовчала і тільки сумно усміхнулася.

– Аякже, – відповів замість неї Кулунь. – Тільки толока, гей, мокра. Буде трохи грузько.

Ілаш не звернув уваги на Кулуневі слова, бо дивився на Івону. Та не на обличчя, де знав, що гасне сумна усмішка, а на її струнке тіло, оповите довгим вишитим кожухом.

– Чи, може, не охота? – закінчив Ілаш свою думку і, не чекаючи відповіді, додав: – Файно пасує тобі цей кожух!

Івона знов усміхнулась, але вже веселіше. А її кожух справді гарний. Червоні квіти весело перекликалися з чорним смушком. Тугий стан безлично випинав Івонині груди, а широка кругла пола, мов біла чашечка квітки повитиці, непосидюче кружляла навколо неї при кожному кроці.

В Рипі на танці, незважаючи на вогкий холод і мокру толоку, було багато молоді. Людей, що оточували танець і дивились на танцюючі пари, правда, менше. Зате Гаралуцові музиканти вигравали жваві мелодії, розганяючи неприємність мутного дня.

Ще задовго до того, ніж наблизитись їм до танцю, музика затихла, і з помосту назустріч Ілашеві й Кулуневі залунав марш. Вони уповільнили ходу, щоб продовжити задоволення моменту. Весь люд повернув погляд в їхню сторону, гомін трохи притих, і всі чекали закінчення маршу, щоб продовжити перерваний танець.

– Замовити гóру чи, може, сирбу, щоб танцювати нам вчотирьох? – запитав Ілаш Івону.

Дівка помовчала трохи, потім подивилася йому в очі, усміхнулася трохи засоромлено і сказала тихо:

– Гóру...

Це означає танцювати вдвох! Несподівана Івонина відповідь так зрадувала Ілаша, що він на мить зупинився, обняв Івону довгою рукою поза плече, притулив до себе і тільки присутній погляд стількох людей зупинив його, щоб не поцілувати її; а коли з помосту Гаралуца спутив довгу жердину,

Ілаш встромив у розколину десятку поверх Кулуневої п'ятки, не роздумуючи навіть, що цим ображає свого друга. Музикант потер грішми свою бороду, потім засунув їх за пояс, зняв шапку в знак подяки і, нагнувшись вперед, покірно ждав наказу. Ілаш подивився ще раз на Івону, підняв два пальці, і зараз блискуча Гаралуцова труба затіпала нешвидку гору. Коли затягли за ним і решта музикантів, Ілаш поправив на голові високу, мов копиця, чорну смушкову шапку, прикрашену павичевим пір'ям, щоб виглядати йому вищим, взяв Івону під бік, притулив до себе і став викручувати протягну гору.

Ілаш гордо величався своєю дівкою, кидав погляд то на неї, то вбік, поза коло танцю, звідки, здавалось йому, люди слідкують тільки за ним і його красунею. А коли відчув нарешті Івону в своїх обіймах, задоволення заморочило Ілаша, лоскотно носилося по його грудях, доки вкінці вибухнуло. Тоді він закричав:

*Ой люблю я дівчиночку –
Файную, як писаночку!
І відцвіла злая тая,
Бо дівчина уже моя!*

Ілаш подивився на Івону, цікавий бачити, як вплинула на неї його частушка. Вона відповіла усмішкою, може, не зовсім веселою, чи йому тільки здалося. Але так чи інакше, усмішка підбадьорила його, і він, сильніше притуливши Івону до себе, закрутився кілька разів в ритмі гори, коротко посвистуючи при кожному обороті, як вступ до нової частушки, і знов закричав:

*Ой, друже ж ти мій, друже,
Візьмим собі по дівчині,*

*Щоб з нас були добрі газди,
А з них господині!*

Івона зойкнула тихо над Ілашевим вухом, коли той, закінчивши частушку, сильно притиснув її до себе. Тоді з протилежної сторони кола почувся Кулунів голос:

*Твоя буде Ілашиха,
Моя – Кулуниха,
Заживемо щастям довгим,
Без біди, без лиха!*

Ілаш і Івона голосно засміялися від так мудро підібраних Кулунем слів. Деякий час Ілаш танцював мовчки, намагаючись так же вдало відповісти своєму приятелеві. Та на думку не спадали поки що підходящі слова. Вкінці віднайшов, але був певний, що не перевищить Кулуневу. І щоб зберегти веселий Івонин настрій, Ілаш закричав:

*Ой на нашому подвір'ї
Та й у нашій хаті
Будуть вони, молоденькі,
Обі газдувати!*

Гóra закінчилася. Тримавши Івону за руку, Ілаш задоволено замітив, що на її обличчю ще палала усмішка, викликана частушками. Через кілька кроків вони зустрілись з Кулунем і Аспазією і відійшли осторонь, щоб не заважати парубкам і дівкам, які розходилися після танцю.

Від помосту підійшов до них Юрій Ґадос з братом. Юрій ніс пляшку монополу.

– Не підігрітись вам трохи? – здоровкаючись припросив він. – Ану дай порційку, Митрику, – сказав він братові.

– А Митро уже теж парубок! – помітив задоволено Ілаш і сказав Кулуневі: – А я думав, вони з Васильком ровесники.

– Та де! – заперечив Кулунь. – Василько ще вівці пасе, а Митро буде дружбою в тебе на весіллі. В наступну неділю на танець вийде. Чи не так, Митрику?

Хлопець опустил голову – засоромився, що таке говорять перед дівками, аж вуха почервоніли. Але Кулунь не дав Митрові прийти до себе:

– Невже ти прийшов на танець коханку підшукати?

– Ні, – відповів Юрій за брата. – Прийшли-сми у Рипу Бобешків бити! Ножі собі нові викували. Блискучі!

– Ось воно як! – вдавано серйозно сказав Кулунь. – А може, відкладете на інший раз, га? Бобешки, бачу, прийшли сюди всі п'ять, а вас лиш два.

– То нічого, що всі п'ять! – гордовито сказав Митро.

– Добре! – похвалив його Ілаш. – Так-так, бийте близнюків, а ми з Кулунем не дамо старшим братам заставати за них.

– Навіщо битись? – благально звернулася Івона до Ілаша, і він помітив, що вона раптом поблідла.

– Навіщо? А вони з Горбачем в потоці мало не вбили Ілаша! Що... – Кулунь замовк, бо зрозумів, що ляпнув дурницю.

Він подивився на Аспазію, але й вона запізно штовхнула його, коли він уже замовк, зрозумівши, що нетактовно висловився. Гаді́си теж помітили неприємну ситуацію і без слова пішли до помосту.

Потім під час танцю Івона прийшла трохи до себе; на щоким набіг несміливий рум'янець, але в той же час у всьому – в

рухах, у словах, у чорних з голубим відблиском очах – знову з'явився сум, котрого Івона приховувала та бережно захищала від усіх, а найбільше від Ілаша.

Замітивши це, підупав й Ілашів настрій. Він уже не мав охоти викрикувати частушки, перегукуватися з Кулунем, щоб розвеселити Івону, доказати, в якій мірі любить він її, а задовольнявся танцювати мовчки, притуливши її до себе, і тільки зрідка вимовляв по слову, без жодного зв'язку з його душевним станом, а тільки так, щоб час від часу перервати Івонині думки, відвернути їх хоч на хвилинку від Горбача.

Ілаш дивився на сірий ковпак неба, на мутний день, що почав гаснути, на холодні тумани, що ліниво тягнулися, мов павутиння, над мертвим лісом, і йому не хотілося вірити. Дотоді йому здавалося, що день сонячний, і над Рипою синіє глибоке чисте небо.

– Бачиш? Грузь почала примерзати – шептав він Івоні на вухо, ніби довіряв їй хтозна-які любовні слова. – Вночі буде мороз. Тобі не холодно?

– Ні, – безбарвно відповіла вона.

Але Ілаш пригорнув її ближче, ніби вона сказала, що змерзла, а не навпаки.

Кулунь танцював подалік і тільки глипав винувато на свого друга – через нього Ілаш та Івона виглядають мов зварені. Вихопилось йому і все. Хотів би щось зробити, щоб поправити помилку, але не знав що. Аспазія таки має рацію – краще мовчати, а то ще може гірше попсувати, якщо не вдасть, що говорити.

Раптом запищали дівки – біля помосту почали битися. Ілаш, як і інші, перестав танцювати, відпустив Івону.

– Не мішайся, Ілаше... – просила вона тим же благальним голосом.

– Стий тут! – сказав він і підбіг до помосту, щоб переконатися, що б'ються Гадоси, а не інші.

– Маєш ніж? – зустрів його Кулунь.

– Краще кіл! – кинув Ілаш, підбіг до огорожі танцю, зсунув чоботом колючий дріт і вирвав кіл.

Серед гурту Гадоси пробували звільнитись із рук братів Бобешків. Бійки ще не було – одна сіпанина.

– Ану лишіть хлопця, мо'! – крикнув Кулунь, та так гучно, що вмить всі стрепенулись.

Аж тоді Бобешки зрозуміли, що діло не таке просте, як показалося їм зразу, бо проти них пішли не тільки брати Юрій та Митро Гадоси, якісь хлопчаки, а й справжні парубки.

– А тобі чого? – нагнувся Василь, старший брат, і метким рухом вийняв з халяви ніж.

В ту ж мить Ілаш ударив його колом по правій руці, але не з повного розмаху, бо заважав йому натовп. Ніж випав із Васигової руки. Помітивши небезпеку, один із близнюків подався захищати брата, але Митро Гадос вирвався із сотанини, догнав його і справді дуже блискучим ножом ударив кілька разів близнюка у голову. Бобешкове обличчя облилося кров'ю, через що знявся загальний жіночий вереск. Юрій хватнув другого близнюка за сардак, відтягнув осторонь і таким же блискучим ножом ударив його теж у голову. На Буковині при бійках на танці чи на весіллі парубки свято дотримуються давнього закону: бійка повинна бути рицарською, тобто удари ножом повинні попадати в голову, де менш небезпечно, ніж в інше місце тіла. А Митро та Юрій не порушили цей закон.

– Куца твоя година! Ось тобі чорт рогатий! – сказав Юрій і цюкнув його ще раз.

Спантеличені несподіваним нападом і невдалою спробою старшого брата вчасно дати відсіч, Бобешки в першу мить

розгубились, ставши здобиччю навіть для таких підлітків, як брати Гадоси, в яких, щоправда, була неабияка підпора. А хто такі Ілаш Дорін і Кулунь Білик – знали всі навколишні села. Тому вони всі п'ятеро дійшли до розумної думки, що в даному становищі єдиний рятunek – це втеча, і, скориставшись загальним заколотом і моментальною нерішучістю нападників, шугнули поміж людей, а далі, висотавшись, задрали через толоку в сторону лісу. Митро Гадос пустився був за ними, але зупинив його Кулунь:

– Ти куди, Митре? Не квапся, хлопче! Буде в тебе ще нагода з ними зустрітись... Це лиш початок. Бобешки, знай, не з тих, що так легко забувають. Пам'ятатимуть, не бійся, що ти сьогодні продірявив одному з них шапку... – усміхнувся Кулунь.

– А хіба я дурний вдаряти ножем деінде? Уб'ю сучого сина. А потім що? Кримінал!

Після бійки танець знов закрутився, але вже не тривав довго, бо з букової хаші скоро насунувся на толоку присмерк. Бліда і мовчазна, Івона була швидше засмучена, ніж перелякана. Але в той же час з подивом замітила, що гордиться Ілашевою хоробрістю, його славою серед парубків, та ще й не в себе дома, а в чужому селі. Його сміливість породила в її душі певну безпеку, надійність, і вона, вертаючись з рипівського храму, цілу дорогу йшла покійно під опікою його руки, тулилася надійно до його сильного плеча. Вперше Ілаш здався їй могутнім, високим. Проте ішла мовчки, слухала нецікаву його розмову з Кулуном і, може, не так її суть заспокоювала Івону, як гомін чоловічого голосу, що котився приморозком дороги.

– Краще ідіть селом, бо в потоці болото... – порадив Кулунь на розставанні.

Ілаш так і думав, але коли залишилися удвох, Івона додала до Кулуневої поради:

– Їх п'ять, і хто його знає...

Ілаш усміхнувся, задоволений її піклуванням.

– Так, відведу тебе селом, хоч нема нам чого боятися. Те, що колись відбулося в потоці, не повториться ніколи! А про помсту тільки я маю право говорити, а не інші. І не дамся, доки не покручу в'язи, кому треба!

Івона мовчала. Ілаш огорнув її стрункий стан своєю довгою рукою, і дівка почувала себе добре, навіть не дослуховувала, що він говорив; раз обіцяв іти селом, значить, нема ніякої небезпеки.

– Чи не так?

– Що? – наче прокинулась Івона.

– Мушу покрутити в'язи всім тим, хто цього вартий, не так?

– Так... – згодилася Івона, але тоді ж тьохнула думка: «Він має на увазі лише Бобешків, чи, може, й Петра? Навіщо йому, нещасному, ще й загрожувати?»

Івона жаліла, що доти неуважно слідила за Ілашевими словами; їй хотілося знати: мав він на увазі і Петра чи ні? Вона ледве звикла з думкою, що втратила його назавжди і прийдеться з Ілашем життя прожити. А він таке говорити? А, може, й ні, бо вона справді не все чула, а крім того, якщо мав Ілаш таку думку, навіщо ж було йому захищати Петра на суді? Хіба можна так повестися і в той же час мати таку чорну душу? Вона аж здригнулася. Але надійна Ілашева рука обережно пригорнула її, і лагідний голос любовно прошептав:

– Холодно тобі, мила?

Він вперше їй так заговорив, і Івону охопило приємне збен-теження. Вона чомусь зупинилась і ледве прошептала:

– Ні...

Дивний дроз проймав Івонине тіло, коли Ілаш пригорнув її і став несамовито цілувати. Спочатку уста, потім обличчя, очі, а далі вона віддалася повністю, без жодного опору. В його сильні руки. Згодом чомусь засоромилась:

– Ходім. Уже пізно...

У Килибанчині не було вже жодного освітленого вікна. Легкий морозець зціпив грузь дороги, напружив шорстке повітря. У Філька теж темно.

– Твої лягли спати, – шепнув Ілаш, ніби боявся, що збудить їх. – Ще посидимо трохи, га?

Івона не відповіла, а Ілаш, вважаючи це за згоду, набрав відваги:

– Але надворі холодно. Ходім у стодолу...

– Ні! – злякалася вона. – Якщо почують тато?!

Ілаш усміхнувся тихо:

– Нічого. Ти ж зі мною!

У стодолі пахло сухим сіном і житньою половиною, а було темно, хоч палець в око тич.

– Нічого не бачу. Є нам десь де сісти? – пошепки запитав Ілаш, але в ту ж мить щось шурхнуло соломною, й Івона схопила його за руку. – Невже ти й мишей боїшся? – засміявся він.

– Тихо, – просила вона.

Ілаш затулив їй рот довгим поцілунком, потім обняв обома руками, сильно притиснув до себе, аж кісточки хруснули.

– Йой! – тихо зойкнула Івона.

Але Ілаш не звертав уваги. Взяв її голову в свої пригорщі, став обціловувати. Коліна дрібно тремтіли, і він почав гарячковими рухами розчеплювати Івонин кожух. Хотілося відчутти її ближче. Великі його долоні пробігли струнким станом, наче

неспокійно шукали щось, і нарешті зупинились на гарячих її стегнах.

– Ні! Не треба... – шептала вона.

Але Ілаш не чув нічого. У вухах шуміла кров, мов сосновий ліс, її пазуха пахла не васильком, як тоді на танці, коли вперше з нею танцював, а молодим тілом, Івною, і п'яний запах морочив його до нестями. Підняв її на руки, і від несподіванки Івона обняла його.

– Пусти! Я важка...

Дівоче тіло збивалось у Ілаша на руках, а він ніс його, сам не знав куди, бо стодола була налита вщерть смолою. Раптом спіткнувся, і вони повалилися на купу соломи. Спітнілі Ілашеві долоні знов побігли палаючими стегнами, в'юнке тіло сковзало на соломі, не давалося прикріпити, але до кінця боротьба виявилася нерівною.

– Ні!... – шептала Івона, хоч у її голосі відчувався вже неперконливий опір.

Солома розсунулась, і на голій землі Івона піймалась, як муха в павутині. Засапаний Ілаш щось шептав, його гарячий подих, мов гостре вістря, разив Івонине вухо, в очах тріснула блискавка, розбризкала якими зірками на чорному небі стодоли. Ілашів подих з гарячого поступово ставав теплим, із засапаного – рівномірним, із болючого – лоскотним, а вкінці цідився в Івонине вухо чудною мелодією. Його шорстке обличчя вже не кололо, а піт пахнув сіном.

– Ти плачеш? – ніжно пригорнув її Ілаш. – Чого, дурна? Ти все одно моя! А в нас скоро весілля.

– Треба було почекати... – захлипала Івона, наче увесь світ запався.

Книга друга

1.

– **Х**то з вас пам'ятає, перша половина листопада 1930 року була неймовірно сонячною і теплою, – любив Ілаш починати розповідь, коли згадував своє весілля; ніби сама природа не те, що змилосердилась, а, свідомо особливого значення події, брала участь, закріплювала його шлюб з Івною. – Діти бігали босі й простоволосі, а подекуди садами яблуні цвіли вдруге.

Справді, після двох-трьох тижнів холодних дощів, хляповиці й приморозків, скоро по Дмитрію настали два тижні суто весняних днів. Жовтий хребет Глиниць та сільські пасовиська знов зазеленіли, і люди повипускали овець, бо було таки добре, що поскубти.

– А цього року в ту саму пору, ади, лопають морози, як на Водохреще, – вів далі замріяний Ілаш.

Златняни покутались завчасу і висиджувалися безтурботно: хто у Міхаліні, хто у млині, а хто в Ілашевій олійниці. Врожай був один із кращих за останні роки, і мало хто кволився, що не дотягне до нового хліба. Навіть у найбідніших були запаси на поді¹, і більшість із них надіялися не зичити до Великодня у багатших ні баниці².

¹ під – горище. (К. Ір.).

² баниця – четверик. (К. Ір.).

– У такі морози ти вже не посадив би горіх! – засміявся Василь Пундик.

Цими словами він хотів нагадати Ілашеві, як на другий день свого весілля посадив він біля хвіртки горіх. «Хто видів, люди добрі, садити горіх в таку духоту? – сміялися весільні гості. – Горіх, як всяке дерево, садять вкінці листопада, а найліпше в березні». Але Ілаш не слухав нікого. Взяв рискаль, пішов на город, викопав з межі молодий горіх – хто його знає, як там зійшов? Мабуть, птах якийсь опустив горішину, – посадив його перед хатою, біля хвіртки, хай свідчить про початок його щастя! Хай росте разом з нашим добробутком, хай буде плодючий і повний горіхів, як повна буде наша хата дітей! Хай гніздиться сонце в ньому! Хай крона його буде могутнім щитом перед всякою бурею!

Гаралуца заграв марш, і серед загального сміху Ілаш, притоптавши свіжу землю, закосичив молодий горіх червоною паперовою стрічкою, щоб не наврочили. Ніхто не вірив, що горіх приросте. Та на превеликий подив, горіх, заввишки людської постаті, зазеленів навесні.

– Ще не родить твій горіх? – глузливо запитав Пундик.

– Ні, – похмуро відповів Ілаш.

– Зате Івона, нівроку! За шість років – шість, здається, пройшло, відколи ти оженився, ні? – четверо дітей народила! Два хлопці і дві дівчинки. Дай Боже, щоб здорові росли! – старався Пундик потішити Ілаша, бо здався він йому якийсь невеселий. Мабуть, і тому, що занадто допікав він його горіхом.

– Дякую, аби й ви тривали! – сухо сказав Ілаш.

– А, чую, скоро п'яте прийде, так? Може, теж хлопець.

– Що Бог дасть, бадіку Василю, – кисло відрізав йому Ілаш, бо Пундик, коли причепиться, то тримається, як гріх душі.

– Не говори таке. Хай хлопця народить – поміч потрібна тобі. Тут, вижу, роботи на десятьох. Мудру думку мав ти з оцією олійницею, і мудре діло вдалося вам зробити з кумом Тодером. Бо навіщо людям купувати з склепу фабричної оливи, коли можуть самі собі видушити олій? Мудре, кажу, діло, але сам ти не впораєшся. Людей щодня все більше, а ти один. І піджарюй, і прес крути. Правда, кожний при своєму допомагає, але тобі потрібні постійні помічники. Людям надоїсть ждати цілими днями та ночами, щоб вичавити олію з одних однісіньких бесаг сім'я гарбузового, і що тоді?

– Не бійтеся, бадіку! – грубо кинув Ілаш, і з його голосу Василь Пундик повинен був зрозуміти, що Ілашеві не панить, щоб хтось сунув свого носа, куди не просять.

– Я не боюся... – роздувся чоловік і оглянув низьке закурене приміщення, шукаючи, кого вчепитись, бо Пундик не даром славився бабською сверблячкою на язиці.

А в Ілаша в олійниці робота, справді, кипіла. Якщо минулої осені були дні, коли олійниця не працювала, цього року глітно щодня. Треба почекати добрих кілька годин, натрубитися сім'я, накуритися й набалакатись про всяку всячину, доки прийде черга жарити свій соняшник, чи конопляне або гарбузове сім'я, після чого знов треба було чергувати на прес.

Був зате у Ілаша неабиякий прибуток. Виявилось, олійниця навіть вигідніша, ніж він надіявся. Хоч Ілаш вимагав невелику плату – сім'ям або олією, рідше грішми, – назбирувалося через осінь та зиму стільки, що навесні та влітку можна було купити в Ілаша олії скільки завгодно. У кого свого сім'я не було, той купував круглий рік, і в Ілаша невдовзі назбирались гарні гроші. «У скрині гроші плісняють, – навчав Ілаша Косован, килибанський весільний батько. – Але й не треба їх гасити у будь-що, а тільки у надійне діло.» Так і поступив Ілаш.

Придбав землі, бо в що краще вложиш гроші, ніж у землю? Три фальчі поля златав він, скуповуючи по півфальчі, а то й менше, по кілька пражин від різних людей, котрих всяка біда спонукала позбавитись найдорожчого. А землю продають, коли нема вже іншого виходу. Суд, хвороба, давній борг у па-на Прункула або в Міхаліни заставляли людей розставатися з останнім клаптиком землі. Та одержані на землю гроші рідко кого виручали з біди, бо в зубожілих розходились вони, наче корова лизувала їх язиком, і безземельним приходилося найматись у дворі або деінде. Зуби ж не повісиш на клинок! Були й такі, яких не біда заставляла продавати поле. Як ото Лесь Ґалан. Задумав кинути село і піти в місто на заробітки. Продав він Ілашеві півфальчі і город в селі, пропив гроші у Міхаліни, а під зиму взяв лахи попід пахи, і слід загубився йому десь по світу. Прибув він на кілька днів у Златну ще раз навесні, щоб продати й хату – навіщо, мовляв, бездітному вдівцеві хати? – розказав у Міхаліни, що Петра Горбача перевезли з Сучави у Дофтану – не хотів казати, звідки знає, – і відтоді ніхто вже про нього не чув.

Купив Ілаш ще пару коней і розвів отару овець. «Ілаш Дорін скоро дожене Петра Скрипея, а від Дрішка він уже тепер багатший», – говорили в Златні, обмірковуючи і зважуючи його маєток не без заздрості. Щоправда, Ілаш не жалів своїх сил, не лінувався працювати на своєму і спав вночі лиш по три-чотири години. У Міхаліни самий вже не знав відколи не був, а на побудки рідко ходив – в нього лиш праця та праця. А влітку, в розпал польових робіт, ще й тесть з тещею, покінчивши в себе, допомагали зятеві. Філько радо приходив, навіть не чекаючи запрошення, бо дуже гордився своїм вибором.

– Ну, як Іво'? І не снилося тобі так панувати! – дувся він, а іноді навіть при Ілашеві.

Івона, гріх говорити, теж роботяща. Бувало покладе немовля на межі у холодильник під якийсь куш, а з ним ще одне-двоє, що ледве лазять, і сапає або жне під пекучим сонцем цілісінький день та й не гірше інших.

Материнство не зів'яло її красу, а розквітло, додало їй тих чарів, котрі надають жінкам ніжність, спокусну таємну усмішку, а zarazом наганяють з очей шорсткий сухий погляд ялових овець. Проте Ілаш відчував, що в її душі тліло приховане невдоволення, тому в перші роки їхнього спільного життя, надіючись розчинити його своєю любов'ю та добротою, старався якомога задовольнити її, виконати всі вимовлені й невимовлені бажання, радитися з нею в усіх головних питаннях, щоб те чи інше діло було наслідком згоди їх обох. А вночі, після денної втоми, Ілаш пригортав Івону до своїх грудей так само тепло й любовно, як і на початку. Обачно вів він себе навіть і тоді, коли хто-небудь, із дурноти чи навмисне, згадував Петра Горбача, й Івонине обличчя заслонювалося неприхованим сумом. Та все це неспроможне було розвіяти Івонине невдоволення, повернути її щирі й відверті почуття тільки до свого чоловіка. Івона, можна було твердити, звикла жити з ним, може, навіть полюбила його, бо з нетерпінням ждала Ілаша, коли він, змушений ділами, виїжджав з дому на довший час, та в усьому зберігала вона певну холоднувату відстань, ніколи не давала почуттям повного розмаху, який міг би вирвати кольку з Ілашевого серця.

Тоді — народилися вже перші діти, — втративши з часом терпеливість і всяку надію вивести Івону на бажану дорогу, Ілаш поміняв поступово доброту і лагідність на суворість. Але не завжди, а тільки коли дратування торкалось крайності. А так, він продовжував міряти доброту і шукати оту середню дорогу, про яку говорила йому колись Гуцулка. І суворість теж

мала свою міру. Він викрикувався, лаяв її, а то й бив. Спочатку поличник-два, потім кілька, а недавно, в день, коли ховали стару Горбачку, й Івона, почувши дзвони, заплакала, він так розсердився, що, вхопивши товстий воловід, став репіжити її, куди попало.

— Ти ціле життя носитимеш того мерзотника в душі?! — божевільно горлав Ілаш. — Вижену я його з тебе!

Після цього Івона лежала цілий день, а вночі народила передчасно мертву дитину і сама мало не загинула. Ілаш щиро шкодував, жалів, що так по-звірячому повівся з нею, а в його серці розтулилася рана, яку довго ніщо не могло загоїти і яка все частіше впливала на Ілашевім обличчі похмурою тінню.

— Невже ти осердився на мене через горіх? — знов пристав Пундик.

— Чого мені сердитись, бадіку?..

— Тоді послухай, чоловіче, моєї доброї поради! Візьми собі кілька помічників, а то від перевтоми ти аж почорнів.

Ілаш саме збирався сказати Пундику щось не дуже приємне, щоб відхотілося йому іншим разом мішатися в чуже діло, коли в олійницю забіг його п'ятилітній Михайлик.

— Тату, ходіть, вуйко кличе.

— Котрий вуйко, мо'?

— Вуйко Кулунь.

— Так говори, хлопче! А він чому не заходить сюди, га?

— А я знаю? Чекає вас надворі.

Ілаш назвав свого першого сина ім'ям тестя. Чи не Фількові, в певній мірі, і то не в малій, завдячується, що Івона сьогодні з ним? Правда, сам Філько Ілашеві не повністю по душі, головню через те, що майже в усіх питаннях, в яких вирішальне слово повинен мати він, бо стосувались вони його, були пов'язані з ділами і життям його сім'ї, тесть пробував примусити Ілаша

вважати його думку правильною і поступити в даній ситуації, як він радить. Спочатку Ілаш терпеливо вислуховував його, прикидався зацікавлений Фільковою порадою в тій чи іншій справі, а діяти діяв, як сам гадав, що краще. Це обурювало тестя. Який уважав, що зять своєю неслухняністю ущемлює йому повагу. Але сутички були короткі й кінчалися завжди не на Фількову користь, бо при кожній нагоді Ілаш загрожував не ділитись з ним іншим разом своїми турботами.

– Натрапила коса на камінь! – з певним задоволенням казала Марія Івоні після кожної такої сутички.

Щоправда, Філько був упертий, але не такий морока, як Пундик, який, коли вчепиться, то не відірвешся його, доки він не викаже своє, не спитавши навіть, чи потрібна комусь його порада, чи ні. Іноді його поради непогані, але він стільки настоює, стільки тиче їх і меле ротом, що чоловік, щоб збутися цурається і порадника, і його доброзичливої поради. Тому Ілаш, радий здихатися докучливого Пундика, вийшов до Кулуня надвір, хоч в таку пору аж ніяк не годилося покидати олійницю. В останні тижні Івона приносила йому обід та вечерю в олійницю, де він і ночував.

– А що таке, Кулуню? Щось трапилось? – поцікавився Ілаш, побачивши його стурбованим.

– У тебе людей багато, – відповів Кулунь, – а я хочу говорити лиш з тобою.

– А що ? Кажі.

– Біда, Ілаше! Заслабла дитина.

Ілаш знав, що для Кулуня і Аспазії це справді велика біда. Адже перші двоє дітей померли кілька днів після народження. Голосила Аспазія та молилася, головно після смерті другої дитини, або вже не мати дітей, або, якщо будуть, хай здорові ростуть. Недавно народила вона дівчинку, і всі, хто

бачив дитину, насамперед старші жінки, казали, що дитина здорова. І вона відвідала Аспазію і теж казала, що поліжниця почуває себе добре, а немовля, нівроку, як кукла! А тут, Аспазія ще з ліжка не встала, а Кулунь повідомляє, що дитина заслабла. Чим його потішити? Що казати? Та виручив Ілаша з неприємного мовчання таки Кулунь:

– Думаємо охрестити, щоб не прийшлося хоронити нехрещене, як попередніх. Ти б не хотів бути батьком?

– Чому ні? Та на коли ти задумав?

– Завтра. Чого ще чекати? Воно вже аж посиніло, ссати не хоче... Був я сьогодні у тестя – дрова поміг попиляти, поколотити. Вранці, після того, як теща скупала, дитина спала спокійно, ще й усміхалася спросоння. Бігме! А під вечір прибігла теща додому, загаласувала, що дитина конає. То й подумали ми охрестити, доки не пізно.

– Буду батьком, Кулуню. Аякже. Тільки ходім спитати Івону, що мені, як батькові, на завтра треба. Вона знає.

– Івоні я про хрестини тільки що говорив, але не казав, що хочу тебе просити бути хрещеним батьком моєї донечки.

На другий день, перед тим, ніж нести її до церкви, дівчинка ожила так раптово, як і захворіла, і верещала на всю хату, видно, з голоду, бо зразу притихла, коли Аспазія дала ссати.

– Тху-тху! – раділа теща, – Наїшся, доцю, коли вернемося, а тепер пора йти – панотець ждуть. А коли вернешся додому, будеш уже Оксанкою – так велить батько Ілаш.

Відтоді дівчина більше не хворіла, росла здорова та гарна, і Ілаш, на Кулуневе й Аспазіїне прохання, обіцяв хрестити майбутніх їхніх дітей, якщо вони вважають, що завдяки йому Оксанка зосталась в живих. Але, на всякий випадок, Аспазіїна мама «продала» Оксанку через вікно за дірявий

гріш. Вважалося, що можна спасти від смерті хворовиту дитину тільки, якщо продати її кому-небудь через вікно, а той, хто купував, міняв їй ім'я і знов відпродував батькам за ті ж гроші, та вже не через вікно, а у двері. Певний час батьки повинні були кликати дитину новим ім'ям, прикидаючись, що продали оту хвору і купили здорову. В такий спосіб обманювали лихого, і він не мучив другу дитину, а шукав першу. Тому й Оксанка була до весни Марією.

Після Оксанки пішли ще троє дітей, самі хлопці. Здорові, галасливі. І Аспазія хвалилася, що в змаганні з Івною, ще не знати, хто побідить і народить більше дітей. А хрестив усіх, згідно з обіцянкою, Ілаш.

Зима настала рано, морозна й сніжна. Люди раділи товстому шарові снігу, бо в такі морози озимині не перезимувати без товстої ковдри.

У Ілаша в олійниці проглотилося, а по Новім році вже зовсім мало людей приходили витискати олію і то тільки увечері. Так вимагав Ілаш, щоб вдень можна було йому зайнятись й іншими ділами. Але люди, закінчивши сім'я, приходили не витискати, а купувати олії. А продавати могла й Івона; на це не конче потрібно Ілаша. Звільнившись трохи, він вирішив звести гній у поле; головно на недавно куплену землю – виявилася вона слабшою, ніж решта його поля. Приготовив Ілаш на це спеціальні подвійні сани – довгі, місткі. А запряже коні не білі, а вороні. Беріг він білих і тому, що постарілись, а ще й тому, що ними привіз він Івону, і були вони ближчі його серцю. Запрягав їх зрідка і то лиш до

червоного воза чи до легких саней, коли їхав на міський ярмарок або кудись у гості. А коли геть охлянуть, Ілаш продасть їх навіть за півдарма, а не стратить, як звичайно роблять зі старими або покаліченими кіньми: насипають звечора коневі у вухо лляного насіння, і через нестерпне лоскотання шкапа всю ніч вдаряється головою у стіни, доки сама добивається. Нізащо у світі він не зробив би таке зі своїми кіньми, а тим паче з білими.

– Не знаю вже, що мені робити з Віктором! – сказала Івона, коли, напоївши худобу, зайшов Ілаш до хати. – Била я його, умовляла – нічого не помагає! Хоче спати тільки в колісці і все! А Веронцю куди? На піч? Та воно мале, скотиться на плиту, не дай Боже! У кого він такий вередливий та плаксивий вдався?

– Мо'! – тихо, але суворо промовив Ілаш. – Тобі не сором у колісці спати? Ти ж парубок!.. Ади, Домнічка менша, але чемніша. Де ремінь, коли він доброго слова не розуміє?

Ілаш не бив своїх дітей, але вони боялися його більше, ніж Івони, котра щодня – лясне одного, лясне другого.

– А ти що там робиш, Михайле? Не бачиш, жінко, що він здохлятину до хати заніс? Ану ходи зі мною, раз у тебе така охота майструвати, – звернувся Ілаш до старшого сина, котрий мучився з двома кінськими ребрами.

– А я хотів іти на ґрунь спускатися на ребрах. Там така ожеледина!

– Підеш пізніше. Тепер маємо роботу.

Хлопець неохоче ішов за батьком до шопи.

– Ти чому, Михайле, тут не відкинув сніг по-людськи? – посварив Ілаш. – А я думав, ти в мене надійний помічник... Один ґрунь, бачу, сьогодні в тебе у голові! Зараз змайструємо колиску Вікторові.

– А він не може на печі спати? Я з Домкою можу? Вона менша від нього...

– Зате ти в мене парубок, а він ще мамалиґа, доки виросте парубком. Ану подай гембель і скриньку з цвяхами. То ти тут кинув кливець? Забув, де його місце?

Наступного дня, коли ледве розвиднілося, Ілаш навантажив на сани купу паруючого гною, запряг і рушив горішньою дорогою у поле. Спускаючись з Глиниць у супроводі веселих дзвінків, на крутому повороті, де дві пари саней не могли розминутись, зустрівся з сусідом Петром Мартинюком. Мав Мартинюк непогане господарство, між Ілашевим і Глушковим, котре було вже під самим панським лісом. Хоч вони сусіди і майже ровесники, між ними не було жодних стосунків, які звичайно бувають між сусідами. Ілашеві не подобався Мартинюк ще й тому, що він, як усі суботники, не пив, не танцював, не кутив, ані м'ясо свиняче не їв.

– Тпрууу! – спинив Мартинюк свого коня. – Боже поможи! – привітався він.

– Дякую, Петре. Як нам тепер проїхати?

– Та я впорожні – поверну сани трохи вниз, де ширша дорога.

– Підожди. Раз ми спинились, хай коні відпочинуть, а ми з тобою закуримо... Є в тебе сірник? Свій я залишив дома, – сказав Ілаш, прикидаючись, що забув у ту мить, хто такий Мартинюк.

– Гнівиш Бога, Ілаше!

– Це чому? – так же невинно запитав Ілаш.

– А тому, що сам грішиш, ще й інших спонукуєш грішити. Всі знають, що я не курю, і ти знаєш. А не курю, бо гріх великий. Та й інші заборонені діла не роблю. У сьомій главі...

– Ану не видавай дурня переді мною, Петре! Хіба я не знаю, що ти перед Різдвом зарізав веприка, наробив двадцять метрів ковбаси і тихо запиваєш їх горілкою?.. – глузував Ілаш, хоч добре знав, що все те його вигадка.

– Бійся Бога, чоловіче! Це чистенька брехня! Бог свідок, що я невинний. Але сумніше те, що ти ненавидиш Бога, якщо насміхаєшся над своїми братами.

– Бога я люблю, Петре. Дурнів не люблю! Бо чи не дурні ті, котрі хоронять своїх мерців на кінському цвинтарі? А замість того, щоб голосити, співають веселі пісні! Дурні, правда? Признай сам! Ти ще братами моїми їх називаєш?

– Господь хай тобі простить, бо я вже простив, – промимрив Мартинюк, усміхнувшись, хоч аж посинів від люті.

Ілаш сам не знав, чому вчепився свого сусіда, може, тому що Мартинюк при кожній нагоді вдавав з себе надто смиренну людину, а такий вид аж ніяк не підходив до його високої кремезної постаті.

– Ніж майно скупчувати, ти краще постарався б душу свою спасти од вічного пекла! – біблійно заговорив згодом Петро Мартинюк.

– Майно, кажеш? Ади хто говорить! Та люди, Петре, знають, що ти в припічку замурував гладун золотих волоських грошей... А я придбав майно своєю працею. Знай!

– Гладун золотих грошей?! – загарячився Мартинюк, але швидко притих. – У мене всього на всього десять золотих.

– Не бреш! Ну, хай буде й десять. Це ж п'ять пар волів!

– Навіщо ж мені воли? Ти думаєш, легко з однієї фальчі поля годувати дев'ять душ? У мене ж семеро дітей!

– Хай здорові ростуть! – вихопився за звичкою Ілаш.

– Дай Боже й твоїм! А золото і всі тутешні багатства – минущі перед небесною вічністю. Прийшов би ти до нас, Ілаше, почув би Боже слово, тоді не так говорив би.

– Не мороч голови, Петре! Невже ти задумав мене до суботників затягнути? Ану відступи! А то з тобою й до обіду сани гною в поле не завезу.

Того дня Ілаш зустрівся на горішній дорозі ще кілька разів з Петром Мартинюком, але оминулись вони без слова. На ділі, вони не мали нічого спільного, тому й не було їм, що говорити. І після цього випадку їхні стосунки не змінилися – залишились вони й надалі сусідами і нічого більше, хоч Мартинюк мав з того дня на Ілаша неабиякий зуб і ждав вигідної нагоди відплатити йому, не чекаючи, що на Ілашеву голову впала кара Бога.

Ілаш скоро забув розмову з своїм сусідом-суботником і навіть гадки не мав, що Мартинюк пильнує нагоду помститися. А нагода з'явилась аж влітку наступного року.

Ще на початку літа прибув у Златну молодий учитель. Мало кого це зрадувало, хоч після смерті старого Гуцана, круглий рік у селі не було учителя, і школа здебільшого була закрита, бо священик не щодня повертав туди, а коли приходив, більш охоче крутив вуха пустунам і бив палицею, бо не давали йому спокійно учити дітей грамоти. Тому, може, лиш отець Постевка справді радів, бо з приїздом нового учителя його шкільний обов'язок значно обмежиться. Тим більше, що учитель Іріміє привезе у Златну і свою жінку, яка теж учителька. А більшість людей вважали, що їхні діти більш корисні дома, чим у школі. І школярі, в свою чергу, воліли вівці пасти, ніж товкти собі голову азбукою. Тому учителя не зустріли у Златні прихильно, ніхто із верхівки села не подумав, що він повинен десь обі-

дати, а потім переночувати до наступного поїзда. Іріміє пішов спочатку до примарії, потім оглянув школу і приділене в ній для нього приміщення, пройшовся селом і нарешті став перед школою, певне, вагався – осістися чи ні у Златні на довгий час. Школа, щоправда, гарна, двоповерхова, покрита бляхою, сад, невеликий город, ще й стайня і стодола. Але байдужість сільського правління обезброїло його.

Ілаш саме вертався з Килибанчини; їхав кроком, бо й коні відчували лень та жару обіднього сонця. Ще здалеку він побачив перед школою високого, по-панськи одягненого мужчину й подумав, що то, мабуть, новий учитель, про якого недавно говорилося в його олійниці. Доїхавши до школи, Ілаш зняв капелюх і вклонився.

– Бадіку, – вийшов Іріміє на дорогу, а Ілаш спинив віз.

– Добрий день, пане! – вклонився він ще раз.

– Доброго здоров'я! Скажіть, будь ласка, де тут можна пообідати? У корчмі нема нічого.

– Е, у нашій корчмі страв нема, лиш сама горілка, – усміхнувся Ілаш. – Ходіть до мене, пане. Але ви, може... – завагався він. – Знаєте, у нас по-мужицьки... Як у селі.

– Нічого. Навіть дуже приємно, – щиро усміхнувся учитель. – Не такий вже я великий пан. Сам із селянської сім'ї.

Сподобалися Ілашеві його слова, сподобався сам учитель, його відвертість, ясні очі та приємне смагляве обличчя.

Зостався Іріміє в Ілаша і ночувати, а на другий день вранці Ілаш відвіз його на вокзал і обіцяв ждати з возом через два тижні, коли вчитель приїде зі сім'єю і всіма речами.

Отак, розмовляючи про одне, про друге, Ілаш згодився, внаслідок настоювань Іріміє, дати Михайла з осені до школи, хоч йому ще не повних сім років. «Виграє хлопець один рік, – переконував учитель. – А без освіти, знайте, людина таки слі-

па. Кажете, бадіку, що вам вдалося закінчити сім класів тільки завдяки вашому дідові. Гарно з нього!»

Того літа дочекався й Мартинюк нагоди помститися.

Вже кілька років ходили чутки, що виникла нова партія чи організація – Залізна гвардія, – заснована не ким іншим, а самим аргангелом Михаїлом, і котрою керує капітан, але не звичайний, а таки потомок святого аргангела. Їздив капітан, розказують, на білому коні містами й селами, проповідував людське щастя, віру в Госпадо Бога, обіцяв людям півфальчі поля на душу і нацьковував проти «паршивих жидів».

– А звідки у нього стільки тієї землі, щоб людям роздавати? – запитав Ілаш, коли його тесть сказав, що незабаром святий капітан приїде і в Златну.

І справді, на другий день старий Іван Москалюк, барабанщик примарії, ходив по селу і повідомляв, що в неділю приїде капітан святого архангела, і люди, зразу як повиходять із церкви, хай ждуть його на толоці, перед примарією.

В селі різне говорили про капітана, і в неділю цікавість вигнала на толоку чи не все село. На дорозі, подалік від юрби народу, ждала верхівка – примар, перев'язаний триколірною стрічкою, священник, шеф посту жандармів, учитель і писар. Виглядали капітана. Всі гадали, що прийде й пан Прункул, але він так і не з'явився.

Довге напруження чекання почало охлявати, люди стали вагатися, що приїде святий, коли раптом почувся барабан, і всі спрямували погляд поза залізний міст, де дорога завертала у Килибанчину. Там з'явився вершник на білому коні у супроводі інших вершників на чорних. Село заніміло. Примар і ті, що оточували його, подалися назустріч. Нешвидко, трохи боязко. Капітан і вершники наближалися кроком. Коли зупинились перед примарією, священник поблагословив капітана

та вершників, а прімар промимрив кілька вітальних слів. Тоді люди побачили, що капітан був молодий чоловік, літ 35-40, високого росту, в білому народному костюмі. Решта дванадцять вершників – в зелених сорочках і чорних штанах – теж молоді.

Кілька хвилин напружена тиша володіла толокою. Згодом капітан зіскочив, ступив два-три кроки і упав на коліна. Далі він перехрестився тричі, підняв до неба руки й засторопів на цілу хвилину. Люди не наважувалися наблизитися до нього, а тільки здалека слідили за кожним його рухом. Нарешті капітан опустил руки, перехрестився знов і поцілував землю, довго, зі святою пошаною. Потім устав, не вимовши жодного слова, сів верхи і, в супроводі своїх дванадцяти вершників, поїхав дорогою в напрямі Рипи.

Люди провели поглядом капітана, спочатку трохи перелякані й здивовані, а відтак, розчаровані й мовчазні, порозходилися по своїх домах.

Але зустріч зі святим капітаном не залишилася без наслідків. У Златні почулося, що наступного тижня заснувалося, ще кволе, німічне гніздо легіонерів. Записалось у гвардію святого капітана чи не все златнянське панство і кілька більш заможних господарів, а керував ним сам священик Постевка. І з бідняків теж записались кілька, плекаючи надію одержати обіцяну півфальчі землі, але небагато їх, бо бідняка не так легко рушити з місця; доки він сам не розкусить що й куди, залишається, недовірливий, скраю. Землі обіцяв капітан дати? Вони не чули з його рота ні слова. А коли справді десь і обіцяв, хай насамперед дасть, а потім побачимо. У двадцять першому теж дали, а скільки прийшлося людям потім сплачувати? Багато з них, щоб збутися боргів, змушені були продати одержану землю. Але поки що ходять більше чуток не про землю, а про інше.

По навколишніх селах теж заснувались гнізда, та, видно, там краще й більш вірно служили вони капітанові, бо в якомусь місті члени Залізної гвардії розстріляли двох євреїв і загрожували смертю всім тим, котрі, здавалося їм, обороняють або ставляться прихильно до євреїв і таким чином ставали впоперек їхнього шляху. Вістки розносилися поміж людьми холодною загрозою. Млявість златнянського гнізда заставила повітове керівництво Гвардії усунути священика Постевку з начальства і поставити на його місце молодшого і більш моторного мужчину. Вибір спинився на синові пана писаря; а Никанор, вже довгі роки студент Яського університету, справді жвавий юнак і славився в селі, завдяки своїй високій науці, особливим авторитетом.

Невдовзі після того, як перебрав керування в свої руки, Никанор, одягнений в чорних штанах і зеленій сорочці, гордо носився по селу, виголошував короткі промови, в яких переплітались пусті надуті обіцянки з погрозою розстріляти всіх ворогів Гвардії в ім'я людського щастя і чистоти нації.

Тоді ж, якось під вечір прийшов купити олії Петро Мартинюк. Ілаш здивувався, що він не послав жінку або когось із дітей, а сам прийшов. Олійниця ще не працювала, тому й людей не було.

— Де таке записати, Петре? — трохи глузливо сказав Ілаш. — Ми ж сусідами прожили майже все життя, а ти до сьогодні в мою загороду не ступав. Трапилося що-небудь?

— Нічого. Просто олії прийшов-сми... Є ще в тебе?

— Для сусіда знайдеться.

— А я чомусь сподівався, Ілаше, що застану тебе у зеленій сорочці...

— Це чому я повинен одягати зелену сорочку? — холодно запитав Ілаш.

– Та пасує вона тобі... – усміхнувся суботник.

– Ти чорта шукаєш, Петре! – розсердився Ілаш. – Не досить мені того, що сьогодні писар цілу годину дурниці тесав? Тепер ще й ти? Чи, може, ти вже одягнув зелену сорочку?

– Боже борони! – злякався Мартинюк. – Я на політиці не розуміюся, служу лиш одному Богові.

– Тоді чому чіпаєшся?

– Питаю, бо всі наші багатші ґазди, вижу, стали легіонерами, чому ж, думаю, і тобі не зробиться?..

– Я не збираюся жидів розстрілювати і нікого іншого! А ти якийсь побожний. Принаймні так хвалишся. Тоді яким чортом прилипли тобі легіонери до душі?

– Кажу тобі, Ілаше, я не легіонер, але знай, що це кара Божя, а не щось інше! У Святому письмі сказано, що...

– Не мороч голови! Невже Бог навчає розстрілювати людей, га?

– Ні, не навчає. Але сказано у Святому письмі, що настане час, коли в світі запанує зло, діти цуратимуться батьків, брат брата вбиватиме...

– Слухай, Петре! – закипів Ілаш. – Якщо тебе писар послав до мене, дурно мелеш ротом! Я в ніяку Гвардію не маю гадки записуватись. Чого мені там шукати? Щоб посиляли мене по інших селах жидів розстрілювати? На це?! Хіба я здурів? І кращого життя мені теж не треба. Непогано живеться мені й тепер. Маєток маю, жінку маю, діти ростуть. Чорта рогатого шукати? Жидів теж не збираюся вбивати. За що вбивати? Яке лихо заподіяли вони мені? Га? А землі, якщо ще треба буде, куплю і не чекатиму легіонерської ласки! Так скажи писареві! А не попуститься – шляк трафить і його, і тебе, чуєш?!

– Та я, Ілаше... – ніяково забелькотів Мартинюк.

– Не треба мені твоїх поучань! Держи їх для себе. І олію для таких, як ти, не маю! Забирайся геть з мого подвір'я, доки буком не вижену!

– Щоб ти потім не банував!.. – Мартинюк старався вдавати людину лагідну, але в його голосі відчувалася нестримна лють і прихована загроза. – Ще прийде коза до воза, а сіна не буде!

– Жди, доки прийду я до твого суботницького воза! – махнув Ілаш рукою, повернувся до нього спиною, потім кинув через плече: – Іди геть з моєї загороди і не договорюй! – а сам пішов до хати, навіть не обзираючись.

Ілаш чистив коні скреблом, коли на другий день вранці забіг у стайню Михайлик:

– Тату! Кличе вас вуйко Москалюк.

– Хто, Михайле? – здивувався Ілаш.

– Вуйко Москалюк. Жде коло хвіртки. Дайте мені скребло – почищу я коні, щей причешу.

– Копита закортіло чи що?

– Не бійтесь, тату. Шерсті на м'яч назбираю...

– Ось воно що! М'яча, значить, закортіло, а не коней чистити. Тільки будь обережний! Чуєш, Михайле? – вийшов Ілаш із стайні й подався до хвіртки.

– Пан писар до прімарії кличе, – зустрів його сільський ба-
рабанщик.

– Чого йому, вуйку? – запитав Ілаш.

– Не знаю. Казали лиш борзо прийти.

– Тоді ідіть та скажіть писареві, що не маю часу. А якщо про вчорашнє діло хоче зі мною говорити, то скажіть, що ми вчора все виговорили.

– Добре... Скажу, – здивувався старий Москалюк, бо за стільки років служби він ще не бачив, щоб хтось із селян відмовив іти до примарії, коли пан писар кличе.

Ідучи до свого весільного батька коні підкувати – чорні майже босі, а скоро хліб прийдеться звозувати, – Ілаш проминув попри примарію; писар, мабуть, бачив його крізь вікно і вважав, що Ілаш навмисне показався, щоб наочно переконати його, що міг прийти, а не хотів. Коли спала Ілашеві така думка, він уповільнив ходу, жаліючи, що нема з ким забаритись перед самою примарією і переконатися, що писар таки бачить його.

– Ти чому не дав сусідові олію? – запитала Івона після вечері.

– А тобі яке діло? – огризнувся Ілаш.

– Та так. Між сусідами приходиться іноді...

– Бо не хотів! – відрізав він. – А ви молилися, мо', цього вечора? – перевів Ілаш погляд на дітей.

– Молилися вони, молилися. А з тобою, що сьогодні, чоловіче? – трохи зажурено, а трохи незадоволено запитала Івона. – Якийсь ти сам не свій...

– Богу дякувать за хліб насущний, тихо сказав Ілаш і, перехрестившись, вийшов з-за столу, але не відповів на запитання своєї жінки.

Івона вложила дітей спати, потім застелила постіль і стала роздягатися. Не настоювала більше, бо знала, що, коли Ілаш не хоче про щось говорити, силою його не примусиш. Ще чого доброго сварка вийде, а то й гірше.

Раптом загавкав пес, але неспокійно злісно і завзято, іменно на когось.

– Ти розселив Білана? – наслуховуючи, запитала Івона. – На кого це він так рветься? Ану іди подивись, що там таке. Видай, хтось прийшов. Хто може бути в цій годині?

Ілаш вийшов.

– Марш, Білане! Хто там? – запитав Ілаш з ґанку.

Наближаючись до хвіртки, він неясно побачив у темряві високу людську постать. Чоловік не відповів на його запитання.

– Хто там? – повторив Ілаш. – То ти, Петре?

– Ні. Це я, – почув Ілаш, коли дійшов до хвіртки, і зразу впізнав учителя Ірміє.

– Добрий вечір, пане... – здивувався Ілаш.

– Відімкніть хвіртку, бадіку, – тихо шепнув учитель.

– А що таке? – клацнувши засувкою, занепокоївся трохи Ілаш, коли побачив, що Ірміє обзирається на всі боки.

Переконавшись, що навколо нема нікого, вчитель підійшов ближче і заговорив Ілашеві пошепки:

– Бадіку, – почав він тремтячим голосом, – тікайте, куди очі ведуть! Поклалися на вашу голову!

Ілаш не розумів Ірмієвих слів, але, міркуючи по його схвильованому голосі, дав собі справу, що діло серйозне. Але чому тікати? І від кого йому тікати?

– Вирішили розстріляти вас, – вів далі засапаний учитель, наче за ним хтось кілька верств гнався. – Чув я своїми вухами, бадіку. Це не жарт! Мусите таки тепер тікати, щоб завтра вас уже не було дома. Інакше, бігме, розстріляють вас! Діти сиротами залишуться...

– Розстріляти? Та за що?! – Ілаш був скоріше здивований, ніж переляканий.

– А за те, що ви легіонерів не терпите, загрожуєте бійкою, відмовляєте Гвардії грошову підтримку, яку вносять майже всі заможні ґазди, і до того ще й жидів захищаєте. Був у pana Никанора ваш сусід Мартинюк. Ото наплескав на вас!

– А що я... – пробурмотав розгублено Ілаш, але згодом оволодів собою і сказав злісно: – Хіба я повинен комусь

давати задурно свої гроші? Хто може мене примусити? Легіонери чи оцеї суботник? Та я гроші і увесь маєток придбав своїми руками! Хай ніхто не сміє мого чіплятися! А то...

– Тихше, бадіку... Слухайте, що я вам кажу. Тікайте таки уже і не вертайтеся додому тиждень-два! А коли вернетесь, то теж вночі і старайтеся перш за все поговорити зі мною, – радив Іріміє, тримаючи руку на Ілашевім плечі. – Заліз я у цю Гвардію, бо не знав, куди лізу. Думав, то побожні патріоти і, може, справді я зможу стати людям в пригоді, а виходить, Гвардія – це зграя жажливих вовків, – додав учитель тихше, наче вже не з Ілашем говорив, а самий зі собою.

Після грому з ясного неба, від якого Ілаш на самому початку остовпів, його думки почали поступово збиратися, і він нарешті побачив меч, що висів над його головою. Але страх перемішувався в ньому з обуренням: «Ти диви, проклятий суботник! Навчу я тебе, небоже, що означає задурно чіплятися Ілаша Доріна!»

– Надіюся, бадіку, ви нікому, навіть своїй жінці, не скажете про нашу розмову. Не з медом буде потім нам обом! – сказав Іріміє на прощання. – А тепер – тікайте! Щасливо!

Ілаш закликав Івону в хороми. Її непосидючі очі запитливо бігали по його обличчі.

– А що таке? Хто був? – допитувалася вона.

– Отой гуцул, від котрого договорився я вівці купити... А вівці в горах, тому мушу йти побачити, що купую. Бо не куплю kota в міху, ні? Принеси сардак і чоботи.

– Та ти таки тепер мусиш рушати? Вночі? – підозріло запитала Івона.

– Аякже... Дістань оті гроші, що за сволоком.

– Кажі правду, чоловіче...

– Ти, Іво', перестань домоворювати! Чоловік на вулиці жде... Не буде мене кілька днів. Може, й тиждень-два.

– Два тижні? Та скоро жнива, як я сама упораюся?

– Попросиш тата, щоб допоміг. А ні – маєш гроші, найми людей.

Засунувши гроші за пояс, Ілаш поцілував Івону в чоло. Вона притулилася до нього, почала тихо плакати.

– Бійся Бога, чоловіче! Що сталося, що ти, ґвавт, вночі та так спішно йдеш з дому?

– А що могло статися? – пробував Ілаш заспокоїти свою жінку.

– А я знаю...

– Будь розумна, жінко! – аж усміхнувся Ілаш. – Я вернуся якомога скоріше та ще й з отарою овець. Гляди, щоб діти не пустували. Михайло такий шибеник, що но! До криниці і в стайню не пускай.

– Не бійся. Дати тобі щось на дорогу? Хлібину та бринзі, га?

Ілаш вивів чорного коня, більш розложистий він, можна їхати без сідла, і вів його за поводи. Горішня дорога вела попід ліс на самий хребет Глиниць. Мов Івонині грайливі очі, в небі мерехтіла золота роса. Ілаш глянув ще раз на сонний горішний кут Златни, закинув сардак на широку кінську спину, легким стрибком висадився верхи, поплескав долонею його теплу шию і став спускатися до царського гостинця. Пшениця дихала мідяним шелестом у відповідь кінським копитами, з-перед яких шурхали – то тут, то там – сполошені хом'яки.

– Ти з дому мене нагонити, суботнику паршивий?! Куца твоя година! – заскреготав Ілаш, спинив коня, подумав трохи і збився з дороги на стежку, що вела в ліс, а саме в ту сторону, де його клин.

2.

Коли почув писар від старого Москалюка, що Ілаша нема дома, мало не сказився.

– Куди поїхав? – закричав він.

– Не знаю, пане писар, – тремтів барабанщик.

– Як не знаєш? Тебе прімарія за що оплачує?

– Казала його жінка, що поїхав у гори овець купувати.

Вернеться борзо¹...

– Сьогодні потрібен він мені! Марш з-перед моїх очей!

До обіду лютував писар, через те, що Москалюк не застав Ілаша дома. Виявляється, даремно покликано людей.

– Ні, не даремно, тату, – Сказав Никанор за обідом. – Буде в них робота в Рипі...

Никанор обговорював з батьком справи гнізда, радився з ним, ділився найбільш таємними секретами, надісланими зверху, іноді, кажуть, навіть від самого капітана, бо восени, коли відкриється навчальний рік, він повинен вернутися до Ясс, а доля гнізда залишиться тоді в руках писаря. Більш надійну людину, ніж його рідний батько, Никанор і не міг би знайти у Златні.

– А у Рипі що? – запитав писар, коли вийшла служниця з покою.

– Орендаря розстріляємо. Прибув такий наказ!

¹ борзо – скоро (К. Ір.).

– Бренера?

– Атож! Сучий син, ссе християнську кров! Увечері прийдуть до нас два побратими. Тільки, тату, нікому ні слова!

– Хіба я дитина, сину? Нетутешні вони, так?

– Ні... Прийде й панотець – послужить, як годиться, поблагословить зброю.

– Тільки щоб оцей стариган десь не проговорився, – скористав писар нагоду обчорнити священика, з яким вже довгі роки мався, як кіт з собакою.

– Та він присягав, тату, – вгадав Никанор намір свого батька. – А ні – знає, що буде йому за зраду!

– Підеш і ти у Рипу? – відчулася боязнь у писаревому голосі.

– Ні. Чого мені там шукати? – спокійно сказав Никанор. – Щоб упізнали? На це ж і прийдуть побратими.

– Слава Богу! – вихопився писар.

– Цієї ночі я гратиму в карти у Міхаліні. З прімарем, з Іріміє і з Баланом. Щоб люди бачили...

– А з Доріном як буде? – поцікавився писар.

– Невже думаєте, що він не вернеться додому? Вернеться! – засміявся Никанор. – Прийде час і на нього. А, може, краще таки почекати, щоб не двох в той же час. Мужики і так, перестрашені різними чутками, почали гомоніти. Щоб не почали гарчати. Бренер – жид, а Дорін – їхній. Хай трохи втихомиряться.

Але другого дня в Златні, наскільки Никанор не бажав цього, звелася загальна паніка, після чого страх почав поступово переростати в загальний гнів. Люди голосно викрикувались у Міхаліні, що, коли прімар і жандарми неспроможні або не хочуть спинити злочини і беззаконня, прийдеться їм заводити порядок і вони таки заведуть, хай знається це! Людська за-

гроза мала на увазі легіонерів, а не когось іншого. Хоч їх ніхто й не називав, в цьому не могло бути сумніву, бо люди почали розуміти, що таке Залізна гвардія.

– Треба буде нам, куме, видай, вдень спати, а вночі пантрувати. Гірше, ніж від злодіїв! – говорив підпитий Василь Пундик Тодерові Гадóсові, горлаючи на всю корчму.

Він говорив тільки про те, що трапилося минулої ночі у Златні, бо про смерть Бренера ще не знав. А трапилося, що опівночі загорілася Мартинюкова стодола. Щастя, що порожня була – трохи сіна й соломи. Та й вітру не було. Бо якби це після жнив, не дай Господи, або вітер дув би, мало погоріти не лише Мартинюкове господарство, а весь горішній кут, а то й ціле село. А так, згоріла тільки стодола. Повставали сусіди, залили водою, засипали землею і спасли решту – хату, курник, шопу. Добре, що між стоделею і хатою розчепірилася стара дуля – вона й захистила хату своїм густим листям.

Пожар був би zostався звичайним нещасним випадком, хоч ніхто не міг собі пояснити, як могла опівночі загорітись стодола, коли ніхто не підкладав туди вогню, якби не стався він в дні особливої напруги і у зв'язку – зв'язок, може, пізніше створився в людській уяві – із іншими подібними випадками. Отже, висновок один: хтось підпалив. І страх зразу побіг холодною хвилею по селу, головню після того, як розповсюдилась чутка – тяжко встановити, хто вперше про це говорив, – що підпалили Мартинюка, тому, що він суботник, єврейські свята держить, а пожежа в такому разі – кара Божа. А хто виконує Божу волю, людям не треба було вже пояснювати, бо чули вони за останні роки не про один такий випадок, і пан Никанор у кожній своїй промові настоював на цьому. Учена людина, – говорили в селі, – а таке розносить! А невже це таки кара Божа? Страх закрадався

в кожную людську душу, бо кому хочеться падати під кару Божу?

Ще до обіду в Златну надлетіла страшна вістка: в Рипі тієї ж ночі убито орендаря Бренера. А орендар неабиякий пан! Правда, він гей обдурював людей при річній згоді, але таки смерті йому ніхто не бажав. Теж ніхто не сумнівався, чиєю рукою здійснюється Божа кара. І хоч смерть людини страшніша пожеру, на цей раз відбулося навпаки. Певне, тому, що вбили когось не в Златні, а у сусідньому селі, тому Мартинюкова стодола стала символом страху, загальною загрозою, і, переживаючи страх, село відчуло потребу захищатись перед такою страшною небезпекою.

— А ви, куме, — горлав далі п'яний Пундик, — скуйте нам, для цілого села, стальні шаблі. Можете скувати, правда? Знаю я, що можете! Поріжемо ними всіх, з якої б вони гвардії не були!

— Хто шаблю піднімає від шаблі загине! — повчально заговорив Василь Квач.

— То ти такий розумний, Квачу? Невже ти теж у суботу молишся?

— Та мовчить, куме! — прицитькував Ґадос. — Біди шукаєте?

— А то хто такий хоробрий кластися з Пундиком? Покажіть мені його! — і витріщив затуманені монополом очі.

— Увійшов пан шеф... — застережливо шепнув коваль.

— Матері 'ся його! — голосно гримнув Пундик.

Старшина гордовито пройшовся корчмою, обвів поглядом зазімлілих чоловіків, котрі почули Пундикову лайку, і аж вкінці заговорив впевнено, але не дуже голосно:

— А тут що?

Наче діти перед сердитим учителем, люди опустили ніс, уникали зустріти погляд жандарма. Серед загального мовчання знов почувся Пундиків п'яний голос:

– Корчма, а ви що гадали? – зареготав він, заразивши й інших.

Балан просвердлив Пундика холодним поглядом, підійшов неквапно до нього й заговорив майже спокійно, але тремтячим від люті голосом:

– Хаме! Босяку остатній! Як ти смієш?!

– Ану не тикай мені! – розкричався Пундик. – Бо не пасли ми разом свині!

– Пане шеф, – вставився Ґадос між них. – Чоловік п'яний, не звертайте уваги. П'яний мужик не тямить, що говорить...

– Себто я дурний, куме, ні? – продовжував Пундик кричати. – Та я цього дурня так трісну по писку, що шляк 'го трафить! А ви таки допоможете, куме!

– Підеш зі мною до посту! – процідив старшина, вхопивши Пундика за рукав.

– Куди? – хрипло закричав той. – Та я такими, як ти, сраку підтираю!.. Не боюся я тебе і ніяких легіонерів! Кум стальні шаблі викує – дамося ми вам тоді знати! Не сіпай, чуєш? – і Пундик хапнув з стола пляшку.

Жандарм сягнув за зброєю. В ту мить корчма загуділа. Гострий зойк вдарився в стіни, люди заметушились, і гнів посипався градом. Ґадос перший вдарив Балана. Важкий ковальський кулак націлив руку шефа, і пістолет, що його жандарм тільки що вийняв з кобури, упав десь підпитим чоловікам під ноги.

– Дайте ніж! – кричав хтось. – Він прийшов стріляти нас?!

Хоч не всі кулаки попадали в ціль, з Баланового носа скоро потекла кров, і під численними ударами та сіпаніною він упав на брудну підлогу. Кілька босих ніг замінили кулаки, а далі напружена тиша оволоділа корчмою і тільки час від часу напругу рвав чийсь стогін. Наче божевільні, чи захоп-

лені чортівським танцем, чоловіки топтали старшину з нарастаючою злістю і задоволенням.

– Доста! – гучно крикнув хтось, може, Тодер Гадос.

Корчма спорожнилася, наче нікого й не було доти всередині, а оніміла Міхаліна дивилася на поламаний стіл та повалені лавиці з більшим жалем, ніж на закривавленого, брудного й пошарпаного шефа златнянського посту жандармів, котрий, вставши, обтерався хустиною, струшувався й поправляв на собі форму. Потім став роздивлятися довкола, знайшов свій пістолет і мовчки подався геть.

Коли зрозуміла, що в корчмі вже нема нікого, стара Міхаліна заголосила, а далі запищала, мов різали її.

Кілька днів після цього в селі було тихо. Хоч ніхто не забув про нічну пожежу в Мартинюка і страшну смерть орендаря Бренера – рзстріляли його, а потім розіп'яли голого, як Христа, – той факт, що поважні і взагалі спокійні люди побили в корчмі місцевого шефа жандармів, здавався більш страшним і небезпечним, ніж попередні, бо після того можна було очікуватись неприємностей і не одному, а багатьом, принаймні тим, котрі били Балана. То нічого, що були п'яні. Село напружено чекало розв'язки, потерпання зростало з кожним днем, бо шеф, хоч потерпів не хтозна-як – був весь у синцях, напухлий, мов оси обжалили йому лице, – виходив рідко з хати і то тільки на подвір'я чи в сад, а в село зовсім не показувався, ніби й не думав покарати тих, котрі наважилися підняти руку на державного представника. А може, Балан уже вирішив, як помститись, і лиш сором не

пускав його ще діяти? Златняни добре знали його натуру і ніхто не вірив, що старшина простить таке знущання.

Пундик ходив сам не свій. Мов зварений. Щоночі спалося йому, як в будяках: ввижалося йому, що то хата горить, то чорти рогаті носять його на гострих вилах; прокидався облитий потом, вибігав серед ночі на подвір'я, обходив обачно хату й stodолу, але, не наскочивши на паліїв, заспокоювався трохи, лягав, але до ранку не стулював ока, аж жінка дивувалася: «Ти не спиш, Василю?».

Переполох став мучити Пундика ще гірше після промови пана Никанора, в якій, між іншим, шеф златнянського гнізда легіонерів сварив присутніх за те, що є між ними люди, котрі без сорому наважились винести представникові громадського порядку, ще під час виконання службових обов'язків, непростиму образу. І хто вони такі? Поважні ґазди цього не роблять. Босяки остатні! Голодранці. Ті самі, які цькують і обпльовують святу нашу Гвардію. Буде їм за це! Навчити б їх розуму, щоб іншим разом відхотілося задирати носа! – безлично й прилюдно загрожував він.

– А не казав я тобі, Василю, оті розумні слова і науку з шаблею? – дувся Квач у ґадóса в кузні. – Пішов би ти ліпше до пана шефа миритися, та не миритися, як між парубками, а просити пробачення, та таки на колінах, якщо не хочеш, щоб твої кості зогнили в криміналі. Он старого Горбача син...

– А то що, лиш я був тоді у Міхаліні?

– Але ти почав! Я теж був і не чіпався нікого.

– Іди геть, Квачу! Лізеш, як муха коневі під хвіст. Дарма з кумом поговорити, – розсердився Пундик, але на цей раз його слова були м'які, позбавлені звичайної отрути і особливого гніву, бо волів він слухати будь-чию пораду, навіть Квачеві

дурниці, ніж думати про кару, що загрозливо висіла над його головою, що скидалася найбільше на Мартинюкову пожежу, а то іноді навіть на розп'ятого Бренера, хоч від цього Пундик відпльовувався, як чорт від ладану.

Квач, образившись, що не поважають його розумну думку, невдоволено випнув нижню губу, аж худорляве й дрібне його обличчя зціпилося.

– Всі в тебе дурні, лиш ти розумний, – закидав йому далі Квач. – Чи, може, скупуєшся грошей на помирення?

У Златні всі вважали Пундика скупим, і Квач мав за що його колоти. Головно про його батька, старого Пундика розказують, що, бувало, із скупості, в'язав кусок солонини на нитку, ковтав солонини з хлібом, потім тягнув за нитку й витягав солонину, далі знов їв її з хлібом, і так, кусок за куском, обманював цілу хлібину, а кусок солонини залишався цілим і висів на нитці у миснику, доки старий Пундик знов зголодніє.

– Я скупий, кажеш? – огризнувся Пундик, але знову таки м'яко, не по його натурі. – А хіба бачив хтось, щоб з твоєї хати виходив піп з крихітками в бороді?

– Але й хліб прив'язаною ниткою до пальця солониною я не туманю¹... – не втерпів Квач не скористатися ногодою й не заплатити Пундику за всі попередні збиткування.

Та Пундик не дав себе роздразнити, а взяв Тодера Ґадоса набік і повернув Квачеві спину.

– Ми, видай, куме, попали в біду – щось треба робити...

– Та треба... – замріявся й коваль.

– Невже таки спробувати миритися?

– Ні. Якщо підемо миритися, може вийти ще гірше. Ліпше піти нам до попа, порадитися, га? Та же перед Никанором він

¹ туманити – манити, обманювати. (К. Ір.).

керував тутешнім гніздом, а крім того, він стара ковня, знає почому світ продається.

— Я знаю... — завагався Пундик.

— Так-так, куме. Підемо таки сьогодні ввечері. Може, піп згодиться поговорити з шефом. А попа, сам знаєте, всі слухають. Чому б не послухав його і Балан? Візьміть увечері курку, і підемо.

Священик Постевка уважно вислухав все, вдавав, що вперше чує про таке, довго й мовчки чухав свою сиву кудлату бороду, потім перевів кілька разів погляд з Гадоса на Пундика і навпаки, покашляв і аж тоді заговорив лагідним співучим голосом:

— Согрешили ви, люди добрі! Перш за все з Богом ви повинні помиритись. Сумлінно моліться, у церкву щось дайте, скільки з вас кожен може й бажає, побожно ведіть себе, наперекір лихому. Ну, а вже з людьми, з своїми братами по Христу, теж треба мирно жити.

Він помовчав трохи, потім, не зводячи погляду з їх смиренних облич, заговорив жвавіше, аж хитрий вогник загорівся в його очах:

— Ви ж неабихто в цьому селі. Чому б не вступити вам у златнянське гніздо? — але замітивши страх в їхніх очах, коли почули таке, священик попустив трохи: — Або, доки будете справді гідні такої честі, але щоб даказати, що намагаєтеся, мусите спочатку підтримати Гвардію. Маю на увазі грошову підтримку.

Довгий час після цього Тодер Гадос, а найбільше Василь Пундик, були впевнені, що спасли їх розумні попові поради та зустріч з паном Никанором, під час котрої комендант златнянського гнізда ледве-ледве згодився прийняти їхню грошову допомогу, довго кривив носом, бо не знає, — казав

він, – чи зможе вговорити Балана. Адже шеф посту – а про це пан Никанор точно знав – збирався подати їх до суду. І не лише Ґдоса і Пундика, а всіх тих, котрі були того дня у корчмі. Пан Никанор спробує, хай прийдуть завтра ввечері.

Заправлені гроші заставили Пундика продати коні й корову. Ґадос мав їх. З ковальства, розуміється. А крім Пундика ще вісім господарів продали маржину, щоб купити ласку пана Никанора і Баланову згоду.

– Ото облупили нас, куме! – не вгавав жалітися Пундик.

– Ні, не облупили, куме. Виходить, ми викупили свою шкіру. І, вважаю я, вона в нас трохи дорожча... Чи не так? Я певний, що ви волієте дати ще стільки грошей, ніж погоріти, як Мартинюк, або опинитись розіп'ятим, як покійний орендар, і чекати воскреснути після дощук в четвер, ні?.. Що вже говорити про чортів, котрі носили вас щоночі на своїх вилах? – старався Ґадос розвеселити свого кума.

– Та так воно, куме, – змушений був признати Пундик. – Але дітям моїм прийдеться ще рік почекати молока, бо корову падарував-сми Гвардії, а телицю тільки недавно до бика водив. А без коней, що зроблю? Прийдеться упрягатися самому й орати. Та, може, настане той день, коли подякуємо їм за все це!..

Що не хотілося Пундикові признавати, щоб не смішитися перед своїм кумом, це те, що довго ще і майже щоночі чорти носили його на вилах, доки не прокидався він і бачив, що лежить у своїм ліжку, облитий щасливим потом.

3.

Почалися жнива. Без Ілаша Івона не могла собі дати раду – у полі треба бути зранку до вечора, на маєтку покутай, бахурів нагодуй, худобу до череди випусти, їсти звари. І все це на неї одну. Та крім цього, щоночі, відколи Мартинюк погорів, Віктор якраз опівночі пищить і збивається в колисці, аж синіє. Двічі упав з неї, бо втомлена Івона не могла зразу отямитись – сниться їй чи справді плаче хлопець? Не вгавав Віктор, доки не брала його на руки, зацитькувала й тільки тоді положила знов у вистелену сухими сповитками колиску. Від перевтоми Івона куняла на ногах і, мабуть, сама не впорається з господарством. Три фальчі пшениці – це не жарт! А тато й мама переказали, що прийдуть аж через якийсь тиждень. Наймила би людей, та коли ж за тими людьми ходити? А крім того, вона надіялася, що з дня на день вернеться Ілаш. Де він у таку пору забарився? Обіцяв вернутися скоро, а тут пройшло вже стільки часу! Чи він змикитився? Пішов і гадки не має, а маєток без чоловіка таки пустий. Овець йому в самі жнива захотілось купувати. Ото голова!

Івона не мала часу довго лютувати, бо ще й одне не закінчить, як треба за інше братися. Не могла й на хвилину сісти і нераз їла стоячи. Хіба на самоті, серед безмежного золотого моря, смикаючи серпом жмут пшениці чи нахилившись, щоб обняти перевеслом важкий сніп, давала волю думкам. Вони кружляли певний час над полями і, мов нерухомий орел у не-

бесах, підстерігали вигідну мить, щоб упасти жайвороном – Івона сама не знала коли – за жовто-червонястий хребет Глиниць у Килибанчину. В ті хвилини Івонині думки не надбиали ні Ілаша, ні маєток, ні поле, ні худобу, а летіли до батьківського дому. Лиш діти зрідка перебивали їх лет, та думки хитро оминали їх, перелітали село, рідну хату й сідали на городі над потоком. Там смеркало, цвіркуни підтьохкували дівочому серцю, доки потоком знов розносився Петрів свист. «Агі!» – лякалася й сердилась в той же час Івона. Пузатий сніп падав з її обіймів, сполошені думки прилітали й сідали кожна на своє місце, їдкий піт заливав їй очі і нагадував, що до вечора ще далеко, а Ілаша нема й нема. Але, втихомирившись трохи, думки знов злітали і шукали одного Петра. Чому це в останній час він водно їй ввижається? За стільки років її зачерствіла душа майже вигнала його або, вірніше, осівся він в той куток душі, де спить дід і покійне дитинство. Без вороття. Чого ж тоді божевільні думки шукають присмерків над потоком? Вона певна, що не знайдуть вони там відому тінь. Скільки часу знала Івона Петра в Сучаві, кожна поїздка у місто була для неї сумним святом. А тепер він, кажуть, у Дофтані. Де саме та Дофтана, вона не знала. Досі не чула про неї, але відчувала, що зовсім неблизько, і що відвезли туди Петра назавжди. Так підказує душа, а душа ніколи не обманула її. Та хай буде й не назавжди. Що з того? Дівочі роки не вернуться, а діти остаточно прив'язали її життя до Ілашевого. Петра нема, колишньої Івони теж давно вже не стало – чому ж тоді її думки збожеволіли і сполошено літають болючими стежками? Невже довша Ілашева відсутність дала їм змогу поблукати? Чи повставши проти несправедливості, вирішили завоювати собі волю?

Ніби хотіла викупити смертельну провину, спричинену вільнодумним, майже розпусним летом своїх думок, Івона

жала завзято до самого вечора, аж поперек скрипів, в'язала снопи і, щоб хоч трохи відпочити, складала копи. Нарешті її думки слухняно повернулись, згадали тільки на мить Ілаша і вкінці тепло, по-материнськи обняли маєток і дітей – єдина її радість і ціль всього життя. Ради них, ради своїх дітей, терпить вона все, розбивається роботою до знесилення, марнує свої молоді літа коло Ілаша, тільки, щоб їм було добре, щоб захистити їх від злиднів, щоб вивести в люди, щоб кожному забезпечити по дві-три фальчі землі на той день, коли будуть женитись чи віддаватися.

Втомлена і майже погоджена сама з собою, Івона більш охоче, навіть з любов'ю обнімала кожний сніп, обережно вкладав в копу, щоб не струсилось ні зернини. Коли зовсім смеркло, вона поставила серп на плече, взяла з-під куща торбину з недоїденим обідом і подалася колючою стернею навправці до горішньої дороги.

Того вечора навіть не світила. Діти вже спали – нагодував їх, певне, Михайлик, – і вона повалилася колодою на тверду постіль. Ще до перших півнів, нім Віктор мав почати пищати, як робив він щоночі, почувся сильний стукіт у вікно. Івона ще не зовсім проснулась, але дивувалася, що від такого сильного гримання не гавкає Білан, і в ту мить в її голові просвітилось: «Ілаш!».

– То ти? – запитала, щоб переконатись.

– Я! – глухо почувся трохи сердитий Ілашев голос. – А тебе що, наче мерців, не можна добудити? Я вже цілу годину лускаю!

Івонина радість тривала лише хвилику, стільки, скільки потрібно було, щоб переконатися, що її чеканню кінець, бо ждала вона Ілашевого повернення тільки тому, що не могла сама впоратися з маєтком, що на подвір'ї, як кажуть, бракувала

чоловіча рука і в хаті не пахло чоловіком, а не з інших причин. Правда, надоїла їй і самотність, хоч за роботою незчуєшся, коли день пролетить, та Івонину скуку міг прогнати будь-хто замість Ілаша. Міг він баритися в горах не один день і не два, якби не було стільки роботи і в полі, і в господарстві. Може, спонукали таке почуття і її думки, отак злітаючи щодня з гарячих жнив і блукаючи забороненими місцями. А, може, й Ілашів вигляд, бо, коли засвітила лампу, показався він їй похмурим, майже страшним, неголеним і брудним.

– Їсти будеш? – запитала, коли Ілаш, скинувши капелюх, сів на лавицю.

Але він, спершись рукою на стіл, кивнув тільки головою в знак згоди, бо дивився мовчки і трохи зажурено то на піч, де спали Михайло, Домніка і Верона, то в першу колиску на Віктора, то в другу на найменшу Аспазію. «Діти, значить, здорові», – сказав він у собі, задоволений, що не треба про це питати Івону, бо не до балачки йому. В його голові ще крутились Ірмієві слова, і, хоч учитель старався заспокоїти його, що, мовляв, поки що небезпека минула, за його словами ще відчувалася й надалі загроза. Інакше не мало смислу попереджати його: «Якщо вони щось вирішать у зв'язку з вами, я дам знати. Але взагалі, бадіку, раджу вам – ні слова поганого про Гвардію. У вас діти, маєток. Навіщо вам біди?» Далі Ірміє розказав, як розстріляли і розіп'яли Бренера, і що тої самої ночі згоріла Мартинюкова стодола. Люди впевнені, що то теж рука легіонерів, але, наскільки йому відомо, це неправда, хоч самі легіонери не заперечують – їм вигідно, щоб люди боялися. Ілаш от-от хотів признати, що він підпалив Мартинюкову стодолу, але скоро передумав. Встидно було йому про таке говорити, бо, виходить, легіонерів він не терпить, а робить їхнє діло: господарство людям підпалює, страх на село нано-

сить, а крім того й не знав, як пояснити вчителеві свій вчинок. Хотів покарати того, через котрого він, Ілаш Дорін, один із чільних газдів Златни, змушений був покинути жінку та діти і тікати зі свого дому, та ще й таємно, вночі, як злодії? «Ну, й шукали вас в той день! Писар гірше пана Никанора, мало не сказився.» Ось! Значить, він був змушений тікати, щоб врятуватись. Іншого виходу не було. Так воно – все це через Мартинюка, але учитель, мабуть, не зрозумів би, раз він так картає легіонерів за подібні вчинки і злочини. Іріміє, каже, жаліє, що з ними зійшовся, а увійшов він у їхні лави, коли вважав легіонерів справжніми патріотами, чесними, побожними, працелюбними, але в останній час виявилося, що гвардійці не те. А тепер відлучитись від них уже пізно, бо розстріляють, як всіх тих, що наважились покидати Гвардію. Покидати Гвардію – це вам уже не порушення легіонерської дисципліни, а зрада. А за зраду – тільки куля! Ілаш міркував, що Іріміє, видно, в курсі справ, якщо він так впевнено про все говорить, але вчителеві слова замість того, щоб заспокоїти Ілаша, ще гірше перелякали його, заставили серйозно подумати над виходом із скрутного становища. «Подекуди убивають жидів і ворогів Гвардії, грабують, ади й підпалюють маєтки. А власті, склавши руки, дивляться спокійно на все це. Може, немічні вони або це вигідно їм...» Ти диви! Хіба міг Ілаш признати, що то він підпалив Мартинюкову stodолу?

– Не знаю, що з Віктором робити, – сказала Івона, коли хлопець заворушився в колісці.

– А що? – наче проспівся Ілаш.

– Здалося би примовити від переполоху. Кидається щоночі й пищить по півгодини. Злякався пожеару в ніч, коли горіла сусідова stodола. А я й забула, що ти не знаєш. Недавно, ще й двох тижнів нема, на другий день після того, як ти поїхав,

опівночі запалала Мартинюкова стодола.. Весь кут збігся. Але не могли спасти – дощу давно не було, все сухе і згоріло, як тріски. Ще щастя, що вітру не було. Згоріли би й ми, Боже борони! Михайлик вибіг на ґанок, а за ним і Віктор, ну, а він менший та ще й заспаний – перепудився. Піду завтра до Гуцулки – добре, що ти вже вернувся, а то не було коли – попрошу, щоб прийшла примовити.

– А Мартинюкова стодола від чого загорілася? – вдавав Ілаш здивованого.

– А хто його знає? Говорять, що ті, котрі убили того орендаря у Рипі. А ти, справді, й про це не чув. Так, Ілаше, привів пан Никанор якихось розбійників, щоб убили рипівського орендаря, бо, кажуть, жидам кінець. А потім, видно, теж вони підпалили у сусіда. Господи, хорони нас! – перехрестилася Івона.

Знав Ілаш і про Бренера, а про Мартинюкову стодолу знав краще від усіх, але треба було вдавати здивованого, щоб Івона не покмітила щось. Вона і так недовірливо лупала на нього, скільки часу розказувала йому про одне, про друге, старалася піймати його погляд – невже він щось приховує? Чи, може, з вівцями не те вийшло, бо занадто він якийсь скислий та приголомшений?

– Багато новин, вижу, за цей час... – глухо сказав Ілаш.

– Так. Та більше біди, ніж втіхи. А пан Прункул фабрику чи що будує під лісом, повід¹ Рипи.

– Фабрику? – справді здивувався Ілаш.

– Фабрику чи винницю. Горілку буде виробляти. Машини й котли з чужини привіз. Але будова почнеться вже після жнив.

¹ повід – в напрямі, з боку. (К. Ір.).

– Ось воно як! Непогане діло. На горілці можна розбагатіти, але на таке треба мати панові гроші, – задумався Ілаш, після чого перейшов на інше: – А у нас як жнива? Людей треба наймити, правда?

– Та почала-сми сама жати. Майже півфальчі вже зв'язала. Але до неділі добре було би закінчити і звезти додому, щоб зерно не почало сипатись. Колос, нівроку, як горобець! Файний та важкий. Коли б тільки дощу не було, а то геть ляже.

– Слава Богу! Значить, треба спішитись. Завтра зостанешся дома їсти людям варити, а я найму женців. Тато, мама були у нас?

– Не приходили. Видно, у себе ще не закінчили. А ти й не сказав, як тобі повезло, – несподівано поцікавилася Івона.

Ілаш помовчав хвилю, пересів на лавиці з одного боку на другий, потім, втупивши очі в підлогу, сказав:

– Та не дуже повезло...

– А то як? – майже суворо запитала жінка.

– А так, просто – не повезло... – м'яко відповів Ілаш, не піднімаючи очей з підлоги.

– Значить, ти овець не купив? – пильніше придивилася Івона.

– Ні...

– То ж куди ти ландав цілих два тижні? – притискала вона.

– А куди? Шукав того чоловіка...

– Не бреш! Я бачу по тобі, що брешеш. Говори мені правду, а то... Чи файно кидати хату, дітей і йти у світ? Та ще в самі жнива! Я мушу знати правду, Ілаше! Чуєш?

Може, тому що така важка провина, як пожар, каменем лежала йому на душі, або тому, що почувався мов гнаний звір, змушений покидати свою хату і тікати серед ночі, щоб

спастися собі життя, Ілаш не знаходив у собі сили вигадувати різні пригоди невдалої торгівлі, та й не хотів вигадувати, бо, в порівнянні з небезпекою, яка загрожувала смертю, купівля овець здавалася йому надто дрібним і незначним ділом. Тому не дав більше Івоні допитувати, а розказав все: як Петро Мартинюк наплескав на нього, як легіонари вирішили вбити його в ту саму ніч, коли й Бренера розстріляли, як пан учитель, хоч сам він легіонер, попередив його про смертельну небезпеку і радив негайно тікати тієї ж таки ночі, як ночував він у лісі, як на другий день вранці от-от не натрапив на нього у хащах Глушко – видно, за грибами нишпорив, – як в наступну ніч підпалив Мартинюкову стодолу, як потім стільки днів блукав містом, їв у корчмі, а ночував, де міг, головню у полі, за містом, як кортіло вернутись додому, але не міг надто борзо.

Обеззброєна відвертим Ілашевим зізнанням і оніміла подивом і страхом, Івона тієї ночі не сказала нічого на Ілашеву сповідь, але в наступні дні вона прийшла до себе й задумала скористатися такою нагодою, щоб захопити вищість у сім'ї та господарстві; залишить Ілашеві суто чоловічі діла, і то під її постійним наглядом. Для неї, думала вона, це замінить – в малій, розуміється, мірі, бо повністю не зможе – спотворене її життя, вкрадене щастя. Не вийшла за того, котрого любила, промарнувала свої молоді літа, народила п'ятеро дітей! Чи не так? Тоді хоч відтепер заживе по волі свого серця: чоловік і діти хай слухаються тільки її, а маєток хай росте і росте, навіть якщо для цього прийдеться працювати день і ніч, а то й кривдити інших. Будь-кого! Повага в Златні, як і всюди, залежить від багатства, а вона таки виграє людську повагу, заставить всіх поважати її – а разом з тим і сім'ю Дорінів – одним тільки майном. Якнайбільше землі, худоби, грошей!

Вона повинна знати на що розходиться кожний гріш, не допустити більше Ілаша зичити грошей будь-кому і, взагалі, не допустити зичити. Кому потрібні гроші, хай заробляє їх, хай працює, а ні – за позичені гроші вона вимагатиме, як робить це Міхаліна та інші, лихву. З грошей гроші плодяться. Аякже! Коли стане багатою, Аспазія, яка щасливо живе з Кулунем, не буде вже мовчки співчувати їй, доброзичливо жаліти невдале або, вірніше, небажане нею одруження, і не буде час від часу заспокоювати її лагідним голосом: «Е, кумо, Ілаш таки порядний чоловік, хоч дуріє й він іноді, як всі чоловіки...», коли бачила Івону побиту. Хай вже не кумає їй! Що коли Ілаш хрестив їхніх дітей? За це Аспазія має право щоразу тикати своє щастя їй під ніс? Ніби: «Ой, яка я щаслива, бо віддалася за любого!..» Нічого-нічого, вона теж матиме чим похвалитися і допикати: багатством, грішми!

– Ти, чоловіче, певно, протринькав усі гроші, котрі взяв з собою тієї ночі, ні?

Ілаша здивували Івонині слова, тим більше, що у хаті грошових непорозумінь ніколи не було і, взагалі, здавалося йому, що гроші Івону ніколи не цікавили. Він подивився мовчки на неї, але вона запитливо ждала відповіді, і Ілаш сказав тихо, ще й з відтінком докору, натискаючи на кожне слово, з чого вона повинна була зрозуміти, що краще їй піклуватися важнішими справами:

– Ні. Поставив назад за сволок. А ти гадала, що я гроші пропив?

Івона не зразу взяла віжки в свої руки, щоб не збудити в Ілаша підозріння, але й не хотілося їй втратити таку сприятливу нагоду. Заклопотаний і зажурений Ілаш пом'як і задоволено відпускав своїй жінці деякі зі своїх обов'язків. Разом з цим на її сторону переходила і певна частина ініціативи, що поступово

підкріплювало її вищість. Те, що Ілаш не ставив майже ніякого опору, а слухняно виконував усі накази, спонукало Івону поводитись з ним непристойно, а іноді навіть грубо.

– Підеш завтра до Цибен муки напитувати! – сказала Івона одного дня після жнив. – Скоро храм, і мука потрібна мені завчасу.

Ілаш навіть не запитував себе, що спричинило таке різко відмінне ставлення Івони до нього. Іноді й не замічував цю зміну і, здавалось йому, що завжди так було або принаймні так повинно бути, бо інше гризло його й роздирило надвоє: з одного боку провина підпалення Мартинюкової стодоли, а з іншого легіонерська небезпека. І одна, і друга гризота не давала йому слідкувати за сімейним життям, помічати в ньому зміни, які б вони не були різкі та очевидні. А втім, що замічати? За стільки років Ілаш твердо переконався – а він довго й пильно придивлявся до цього, – що Івона не лише погодилася з своєю долею, а й полюбила його, віддано клопоталась дітьми, господарством, хоч, може, й не зовсім і не зразу забула Петра. Ілаш міг махнути рукою на час від часу проявлені примхи й зітхання, які він – мусить признати – донедавна придушував лайкою чи заполичниками. А діти теж, нівроку, здорові. Ростуть. Ну, хіба, може, крім Віктора – пшеничний він якийсь, вередливий, ще на переполох заслаб. Та все це невеликий клопіт. Чому ж тоді йому підозріло спостерігати за своєю сім'єю? Тим більше, що ніщо не могло підірвати сімейну згоду, спокійне заможне життя. Єдина біда – треба йому якомога швидше збутися легіонерів і він повинен зосередитись над цим, а не над іншим.

З днями, хоч Ілаш зізнався Івоні, що він підпалив стодолу, але від цього не стало йому легше на душі. Проклятий суботник! Йому, значить, захотілося бачити Ілаша розіп'ятим!

Хто таке може простити? Але в ті безсонні ночі Ілаш завжди чомусь пов'язував свій вчинок із легіонерами, з постійною небезпекою з їхнього боку, і тоді його провина знов ставала великою і осідала важкою каменюкою в саме серце, продовжувала безперестанно мучити.

Розмови з Кулунем – Ілаш про стодолу, розуміється, не говорив йому – не приносили бажаного полегшення, не вказували жодного виходу, не давали ніякої надії, що в майбутньому, коли б це не було, Ілаш позбудеться легіонерської загрози, бо Кулунь, як і його зажурений кум, не розбирався анітрохи в таких ділах, через що розумів він златнянське гніздо, легіонерів взагалі, як страшне прокляття, перед яким і він, і Ілаш, і інші зовсім немічні. «Виступиш проти куль з колом чи з ножем?» Страшніше те, що не знати, звідки і в яку пору надлітають їхні кулі. Але й після того, як легіонери стали діяти більш відкрито і прилюдно, боротьба проти них аж ніяк не спростилася. Що може Ілаш робити, якщо сам прімар не міг протистояти їм, він, Перепелюк, який мав честь зустріти навіть їхнього святого капітана, коли той прибув у Златну? Та це йому не допомогло. Одного дня на зібранні пан Никанор заявив, що Перепелюк знімається з посади прімара і на його місці призначається Петро Скрипей. Щоправда, кращий був би сам пан писар, але прімарем може бути будь-хто, навіть безграмотний мужик, а на писаря, – зазнавався він усміхаючись, – треба обов'язково ученої людини. Відтак пан Никанор вихвалив Петра Скрипея, що він, мовляв, один з найкращих господарів села, слухняно й сумлінно виконує всі накази, а тому вартий такої честі перед своїми односельчанами. А про Скрипея всі знали, що він між першими у Златні увійшов у Гвардію, де, видно, добре веде себе, якщо був назначений керувати селом.

В день, коли перебрав прімарію, Петро Скрипей гордо носився сюди й туди в зеленій сорочці, хоч за традицією він повинен був святково одягнутися в народний одяг, перев'язавшись навхрест триколірною стрічкою. Він звисока дивився на всіх – і хоч виглядав він смішним, бо був низький та пузатий, з малою мов макогін головою, – а коли побачив Ілаша, який саме проходив попри прімарію, ідучи до свого батька-коваля, зневажливо зміряв його, ніби: «Хочеш випередити мене, Доріне? Хочеш мати більше поля від мене? Побачимо, небоже! Ще так може статися, що матимеш менше, ніж маєш сьогодні...», потім усміхнувся злісно, немов у їхній боротьбі переможець уже відомий і ним був ніхто інший, а таки Скрипей. Та Ілаш байдуже пройшов далі, не вклонившись, ніби минав не попри людину, а попри камінь або пень.

Ілаш певний, що Тодер Гадос теж неправильну пораду дав. Як то платити гроші Гвардії? За що? Хіба йому Гвардія рідна, чи що? Так, Гадос, Пундик і інші мали за що платити. А він?! Хто їх заставляв Балана бити? А за помирення – це ж усім звісно – треба платити пошкодженій стороні, хоч Ілаш ніяк не розумів при чім тут Гвардія, коли пошкодженою стороною був Балан, а шеф посту, знається, не легіонер. Про нього можна хіба сказати, що він їхній прихильник. Побили люди, значить, жандарма, а помирились з легіонерами. Чудна справа!..

– Та ми ж були у попа, – пояснював коваль. – Він навчив, що робити нам з кумом, і, виходить, таки добре навчив, якщо Балан до суду не подавав, а нас ніхто не чіпав і по сьогоднішній день. А Балан говорить зі мною, наче я його ніколи й не бив. Був він оногоди у кузні – вугіль потрібен був його пані для праски. Іншим разом посилав сержанта, а тепер сам прийшов, ще погомонів з людьми, пожартував і пішов геть. Ось видиш? Ти, Ілаше, теж піди до попа або прямо до писаря, чи до пана Ни-

канора, все одно, дай, скільки заправлять, і спокій голові. А в тебе, слава Богу, гроші є. А ні, десь позич і збудешся біди. А то носитимуть і тебе чорти щоночі на вилах, як носили кума Василя... – засміявся Ґадос.

– Я вже, батьку, дав би, хоч, чую, правлять вони великі гроші, – завагався на мить Ілаш. – Та за що давати стільки грошей? Я їх ні в кого не крав і не дам нікому красти від мене! Хай тільки хтось посміє – спатиму з ножем під подушкою і з сокирою за дверима!

– Не гарячись, хлопче, а ліпше подумай, обміркуй як і що. Платили їм не лиш люди, котрі били шефа, а й інші. Ось Скрипей заплатив та й став прімарем. Навіть пан Прункул, говорять в селі, подарував їм немало грошей.

– А я таки не дам! Краще проп'ю, а не дам!

В Ілашевій голові ще не було ясно, як саме боротиметься він проти Ґвардії, але після розмови з Ґадосом зрозумів, що для нього іншого виходу нема. Він не скупується, дав би грошей, але силоміць? І за що, люди добрі?! Піде він, мабуть, ще раз до Кулуня, домовиться у зв'язку з цим – його приятель не боягуз, Ілаш не раз переконався. Поговорить, може, також з батьковими Юрієм та Митром – хоробрі парубки, вся околиця тремтить перед ними! Як колись перед Ілашем. Спробує поговорити ще і з іншими парубками та з жонатими ровесниками. Побачить, якої думки Кулунь. Невже таки куля страшніша ножа чи сокири?

Таке рішення озлобило Ілаша, протверезило після млявого дрімання, прояснило думки і спричинило довгождане заспокоєння.

Вертаючись додому, Ілаш помітив, що навіть хода його стала прудкішою і більш впевненою. Біля хвіртки він зупинився й огляну горіх, посаджений в день свого весілля. Піднявся

він, нівроку, розпростер могутні гіляки, та, хоч на Ілашеву думку вже час, поки що ще не родив. Це засмутило його, тим більше, що Івона почала дорікати за неродючий горіх. «А ти казав: хай буде знаком нашого щастя...». Ілаш пригадав немилі йому слова і дрібні домашні гризоти, про які нізащо в світі не був у силі думати раніше. А він не тільки не дасться, а навчить їх розуму! Він же Ілаш Дорін, а не Мартинюк, Пундик чи Бренер! Так хай знають!

4.

І в інших селах, не лише у Златні, храм – найбільше свято року і триває по два-три дні, під час яких люди п'ють, побувають, приймають храмових гостей з інших місцевостей, де й вони побували на тамтешньому храму, сходяться в батьківський дім сини й дочки, жонаті чи віддані в сусідніх селах, прибувають сторонні куми, свати та друзі, миряться посварені сусіди, як на Великдень, горілка тече потоком, і страви – всяке добро і ласощі – лежать купами на столах. Перед прімарією, на великій толоці – храмовий танець. Колючий дріт на колах, що обводить широку огорожу, і високий змазаний дьогтем поміст прикрашені смерековими гілками; на помості – Гаралуца з його музикантами, навколо огорожі – сотні храмових і весела дітвора. Все це надає танцеві особливого святкового вигляду. Тут молодь танцює три дні підряд. Завідуючого танцем називають у Златні калфою, котрого обирають з-між найбільш поважних і хоробрих парубків, як правило з ряду тих, що відбули військо. А мусить він бути дійсно хоробрим серед моцаків, бо на храмовому танці рішаються, звичайно бійкою, давніші й новіші причини, і калфа повинен дбати, щоб не заводилось надто багато бійок і псувалася таким чином загальна забава. На цьому танці особливим моментом є вивід наймолодших парубків і дівок, тобто хлопців і дівчат, які вперше тут танцюють. Гаралуца сурмить увагу, і з високого помосту

калфа називає новаків поіменно, щоб люди бачили і знали, що такий-то чи така-то вже не хлопець і не дівчина, а парубок і дівка, і щоб ставились до них належно. Після того музика грає тільки їм спеціальну гору.

У Златні храм припадає на Велику Богородицю, але кожний златнянин храмує кілька разів у рік. Вдається це йому дуже просто: запрошує до себе на Богородицю більше сторонніх гостей з різних сіл, а вже ті, само собою, запрошують його до себе на храм. А тому, що храми в селах припадають в різні свята, багато златнян храмують більше разів у рік, тобто кожен їсть і п'є, побуває й веселиться чи не щомісяця по два-три дні підряд.

Храм ще являється майже єдиною нагодою, єдиним днем, коли відбуваються зіткнення між ворогами. Злоба, яку кожен з них накопичив за цілий рік у своїй жовчі, розливається, зчиняються криваві бійки не лише між парубками, а й між жонатими, що іноді кінчається навіть смертю одного з них, а якщо ні, то після бійки, цілий рік, аж до наступного храму, знов будуть гарчати і скалити зуби один на одного, через що такі ворогування тягнуться довгими роками і нероз'яснюються, бо, як кажуть, хочеш чи ні, а коли взявся за гуж, не кажи, що недуж.

Із цих та ще з багатьох інших причин, храм у Златні, як і всюди, утратив свою суто церковну закраску і став здебільшого святом чи обрядом сільськогосподарського характеру. Мало вже хто, хіба баби та діди в перший день храму ідуть до церкви, через що в божому домі не таклюдно, як, приміром, на Великдень, на Різдво чи на Водохреще. Старші розказують, що давно, в їхньому дитинстві, інакше було, більш побожно, та, видна річ, що з року в рік охота людей побути – їсти-пити, потанцювати чи побити свого ворога, вийти вперше на танець

чи затопити своє горе в горілці – подолала все це, і храм став найбільшим сільським святом. Готується храм заздалегідь, бо кожному хочеться поставити перед гостями на стіл все, що в нього найкраще: книші й горілку, голубці й печеню та ковбасу, сир з смитаною, бринзю і холодець.

Все ж таки кожного разу храм однаковий або майже однаковий. Відрізняється він від інших років – чим і запам'ятовується – окремими незвичайними подіями, як: такого-то року, через страшну зливу, храмовий танець відбувся у сільській школі; або: на тогорічному храму такий-то бив того; чи: в тому-то році такі-то два парубки, п'яні оба, вилізли на поміст і, кожен хочачи примусити музикантів грати заказану ним мелодію, зчепилися і, обмазані як чорти дьогтем, упали з помосту; і т.п. А що вже кожний обов'язково пам'ятав – чоловік чи жінка – це рік, коли вийшов уперше на танець.

Та зовсім незвичайним храмом, якого златняни запам'ятали і згадували довгі роки – одні з жахом, інші кумедно, майже із задоволенням – був храм '40 року.

Того року, а був він бідненький, жнива закінчились у Златні на тиждень до Богородиці, дехто навіть скоріше, і люди, як завжди, почали гарячково готуватись до храму: питлювали муку, купували горілку, вибирали, що різати напередодні свята. Парубки підняли поміст, встромили коли і загоридили колючим дротом місце танцю на толоці. Стовпи помосту змазали рідким дьогтем – калфою був Юрій Ґадос і мав дьоготь з кузні, – щоб були слизькі і щоб зразу, будь-хто поспробує, відхотілося лізти на поміст. З особливою охотою працювали кільканадцять парубків, котрих виведуть на Богородицю на танець

Рядом з огорожею колючого дроту, на толоці перед самою примарією, одночасно з увиханням парубків, кілька чоловіків

закопали товстий обтесаний буковий стовп, заввишки півтора метра, прикріпили на ньому волове залізне кільце, товщиною мізинного пальця. За роботою наглядав сам Скрипей, і, коли стовп був уже закопаний, прийшов подивитись і пан Никанор. Тоді люди зрозуміли, що то якесь легіонарське діло і, хоч вони з недовір'ям і боязко дивилися на всі легіонерські дії, довго не запитували себе, для чого може послужити такий стовп перед примарією та ще й на самий храм.

Ілаш, вернувшись з Цибен з питльованою мукою на книші, взявся за все інше, що стосується його обов'язків у зв'язку з храмом, вибрав бичка і однорічне порося на заріз, купив горілки, наколов довгих дров для печі, щоб все завчасу закінчити і не змушувати Івону працювати до самого прибуття гостей; їй теж треба прибратись, дітей покупати, бо надійдуть до них неабиякі храмові. Крім тутешніх батька Ґадоса (він уже кілька років вдовує) і Кулуня Білика з кумою Аспазією і дітьми та крім тестя й тещі, прибудуть з Килибанчини батько Косован з жінкою, кум Шведуняк з кумою – хрестила у них Івона, бо дівочила з кумою, – Степан Ткач з Долини (від нього Ілаш вівці купував) теж з жінкою і дітьми, дві пари з Рипи, у яких Ілаш з Івоною були на Дмитрія, і ще не знати, хто може загостити. А перед такими гостями Ілаш не може осоромити себе, не будучи приготовленим по-людськи. Тому, заклопотаний численними ділами і Івониними наказами – здавалася вона йому в останній час знов якоюсь примхливою або коли не примхливою, то в кожному разі суворою, постійно незадоволеною, і вела себе з Ілашем, ніби він не її чоловік, а хлопець, он як Михайло: за будь-що гримала, кричала – Ілаш забув про легіонерську загрозу. Забув у певній мірі й тому, що вдалося йому змовитись на всякий випадок з Кулуном, з Ґадосами і ще з кількома надійними людьми. А домовилися не чека-

ти нападу Гвардії, а діяти, відомстити всі заподіяні в Златні збиткування (між ними зачислявали і підпалену Ілашем Мартинюкову стодолу...). Нехай тільки храм мине.

– Мудрий держишся, Доріне, гордуєш... – зустрівши Ілаша на день перед Богородицею, кисло усміхнувся Скрипей.

– Здається вам, бадіку... – зупинився Ілаш, бо й Скрипей зупинився.

– Ой ні, не здається! Вижу, ти старшим від себе навіть добридень забув казати... Не говорю вже про те, що я якийсь прімар у цьому селі, ні?

– Не видів вас, бадіку... – сказав Ілаш, хоч язик засвербів сказати інше. Далі подумав, що треба буде й Скрипея почухати – надто дується.

– Не видів? А хіба я вже такий малий, що не видно мене, чи, може, більмо в тебе на оці?

– І більма нема, і пузо бачу надуте, нівроку! – глузливо засміявся Ілаш.

Скрипей, видно по ньому, промовчав лайку – аж почервонів, але стараючись говорити спокійно:

– Зле робиш, чоловіче, що так носа дереш. Та коли б хоч мав ти за що.

– То чому? – зникла в Ілаша глузлива усмішка, і, згадавши пораду Іріміє не дратувати легіонерів, голос його залишився спокійним.

– Та так. Збиткуєшся над одним, насміхаєшся з другого.

– З кого збиткуєшся? – пошорстів Ілашів голос.

– Сам знаєш, не буду я тепер тобі нагадувати. Та це ще півбіди. Хто хоче терпіти твої збитки хай терпить. Гірше те, що ти й Гвардії чіпаєшся. Що не хочеш нічим підтримати – твоє діло, але не пльоткуй, не загрожуй. Гвардія – це тобі не кум, не ровесник якийсь і не корчма! Чуєш?

– А ти хто такий? – закипів Ілаш і підійшов до Скрипея. Я, кажеш, чіпаюсь? А ти, що тепер робиш, га? Паскуднику ти один! Куца твоя година!

– Уважай, Доріне! – поблід раптом Скрипей. – Не грайся, бо у мене револьвер за поясом!.. – потім, вважаючи себе хазяїном становища, вискалив зуби: – На твоєму місці, перед тим, ніж гарячитись, я б спочатку подумав, що в мене жінка, діти, маєток. Ще й мене збираєшся наздогнати... Щоб не прийшлося голосити по тобі... Я думав, що маєш голову, а, видно, вона в тебе здатна тільки воші плодити...

– Ану не шкірся мені, а то зараз виб'ю квасолі! Слухай, Скрипею, і добре запам'тай: дурну думку мав ти, вчепившись Ілаша Доріна! Шляк тебе за це трафить, чуєш?

Здалеку можна було подумати, що вони мирно й спокійно розмовляють про якісь незначні справи, бо не галасують, не розмахують руками. Так думав і пан Никанор, та, коли наблизився, почув останні Ілашеві слова.

– А це що? – пристав він. – Як ти смієш примареві так говорити, га?

Ілаш зневажливо зміряв пана Никанора і в першу мить відчув нестерпну спокусу вдарити його по писку: шмаркач, на п'ятнадцять років менший і не встидається так нахабно йому говорити! Ну що, коли студент він і шеф златнянського гнізда? Але передумав. Сам не знав, звідки взялася в нього сила оволодіти собою, бо заговорив спокійно, хоч на язиці ще лежала кропива:

– Слухай, паничу! Я міг би тепер тобі штани зсунути, тут таки, серед села, і здорово випарити тобі сраку, коли б не оця свиня, – кивнув він головою на Скрипея, – якій я не доказав, що мав казати: так знай, паскуднику, шляк тебе трафить! – огидно плюнув Ілаш і пішов собі далі, залишивши

пана Никанора і Скрипея оторопілих із роззявленими від несподіванки ротами.

Перший день храму був лагідний, з неба сипалась сонячно кіптюга відживаючого літа. Ще зранку висадили музикантів на поміст, і гучна Гаралуцова труба зустрічала сторонніх храмових далеко за селом, супроводжувала їх – кожного зокрема: з поля через Глиниці, лісом чи гостинцем – у село, далі вулицями, аж на подвір'я господаря, в якого будуть храмувати.

Ілашеві гості посходилися всі. Вирішили він з Івною накрити стіл у саду, на розі хати, біля ґанку – там і не так душно, і музику з толоки краще чути. Кминова горілка і Івонині смачні страви скоро піддмухали веселий настрій храмових; говорилося голосно, примовляли кожну чарку, зичили один одному щастя-здоров'я, чокалися почерез стіл, і невдовзі череватий Ткач почав співати чабанських пісень. Ілаш не вгавав дякувати гостям за те, що й цього року не оминули його хати, навіть Івона, хоч змарніла і втомлена підготовкою, була весела, гомоніла з своєю кумою з Килибанчини, а Філько, як завжди, коли мав нагоду, хвалив свого зятя, переконував присутніх, що пощастило його Івоні, а якою нещасливою мала бути вона, якщо мала вийти за Петра.

– Не так, Іво'? – запитав він, але вона не чула, бо говорила з кумою, і Філько повів далі: – Діти, нівроку, ростуть, – показав він пальцем на своїх внуків, які разом із дітьми храмових, наївшись, вийшли з-за свого столу й бігали садом, – маєток теж росте, і скоро Ілаш стане першим господарем Златни! Атож! Випередить Скрипея, стане прімарем на його місці. Ану, хлопче, наливай – вип'ємо за ваше щастя! Іво'! Чуєш, Іво'? Он гості хочуть випити за ваше здоров'я, за ваше щастя! Підніми порцію.

В протилежному кінці стола між пузатим Ткачем і худеньким Шведуняком, незамітна й мовчазна, сиділа Ілашева теща Марія. Вона уважно слідила за словами кожного з храмових, усміхалася мовчки, ніби соромилась, а то тихо дякувала за побажання, сильно переживаючи все, про що говорилося, навіть слова свого чоловіка, яких чула чи не щодня, чутливо сприймала вплив кожного слова – і хорошого, і недотепного. Тому, коли Філько згадав Петра Горбача, й Ілаш раптом почервонів, в Маріїне серце встромилась гостра колька, а коли, продовжуючи говорити, Філько запевняв, що Ілаш скоро випередить не знаю кого і стане прімарем, через що – мабуть, з радості – її зять почервонів, з Маріїного ока скотилася радісна сльоза. Встидаючись і щоб ніхто не помітив, головню Ілаш, вона квапно витерла сльозу. А зять таки помітив, але не теща була тоді Ілашеві в голові. Він пересів коло Кулуня – і так єдність стола розбилася після Фількового тосту, і гості гомоніли купками, – став щось говорити йому на вухо. Видно, щось дуже важне, – міркувала Марія, – раз Кулунь так уважно слухає.

– Тату, – прибіг Михайло до Ілаша. – Тату... – продовжував хлопець ластитись, бо той не звертав на нього уваги. – Тату!

– Чого тобі, мо'? – розсердився трохи Ілаш

– Тату, пустіть на толоку. Дівчата будуть гратися в саду, а ми, хлопці, підемо на толоку.

– Добре, – хотів Ілаш швидше збутися докучливого сина, але Михайло не йшов, і Ілаш глипнув запитливо на нього.

– Тату, а там медяники та морозиво продають... – сказав нарешті хлопець.

– І треба тобі грошей, ні? Так говори, хлопче, і не крутись, як кіт навколо сметани, – пошукався Ілаш за поясом і простягнув синові п'ятку.

– Ти п'ятку йому дав?! – скрикнула Івона, аж всі замовкли й повернули на неї погляд. – Навіщо йому стільки грошей? Дай їх сюди! Я з ким говорю, Михайле?

– На медяник, доцю... – тихо промовила Марія.

Але її слова, розплившись у загальному мовчанні, згасли і ніхто їх не чув, а якщо й чув, не звернув уваги. Ілаш ніяково дивився на свою жінку, не розуміючи що саме розсердило її. Невже п'ятка? Що з нею діється? Івона ж ніколи не любила гроші чи, правду кажучи, Ілаш цього донині не помітив. А тут раптом надає такого значення грошам! Та які то гроші? Пуста п'ятка! Прилюдно видає її у хлопця з рук, соромить себе перед такими поважними гостями. Він розгубився. Всі мовчали, і Ілашеві хотілося щось сказати, відвернути увагу чужих людей від прикрого, принижуючого моменту, та вчасно втрутив його Філько:

– Віддай, Іво', хлопцеві п'ятку. Дістав він гроші на медяник чи морозиво – у нього теж храмові, не лиш у тебе... Ідіть, хлопці. Ми теж вийдемо подивитись трохи на танець.

Не сварив Філько свою дочку, а заговорив якимось кумедно, з чого можна було зрозуміти, що Івона не дрожить за п'яткою, а скоріше, що вона не дає Ілашеві розпещувати сина, не хоче, щоб він змалку звикав розтринькувати гроші. Фількові слова вплинули на присутніх, бо напруга зразу упала, подолана загальним сміхом. Івона і собі усміхнулася, правда, трохи криво, та це помітила лиш Марія, бо всі інші запили сміх чаркою кминової горілки. Діти, на чолі з Михайлом, вибігли на вулицю і задріботили стежкою вниз на толоку, де курився храмовий танець.

Ілаш скористався наслідком неприємного моменту – знов завелась весела балаканина, – відійшов з Кулунем набік і розказав йому про вчорашню зустріч з паном Никанором і з Скрипеєм.

– Що ж, Ілаше, – вислухавши його, сказав Кулунь, – будемо бити! Якщо просяться.

– Та нема вже, що робити, – наче вибачався Ілаш. – Тепер набагато гірше, і нема мені чого доброго очікувати від них.

– Так, вони не простять тобі таку нагінку. Зараз після храму збиремося у тебе всі, з котрими ти говорив, порадимося, як розправитись з ними. Он твій тесть підходить...

– А не підемо трохи на танець, га? – запропонував підхмелений Філько.

– Підемо, чому ні? – одноголосно відповіли Ілаш і Кулунь.

– Так-так, подивимося трохи, полюбуємося молодими, – засміявся без особливої причини Філько.

Двома гуртками, чоловіки впереді, а жінки позаду, Ілашеві храмові неквапно рушили на танець. Згори толока виглядала на великий багатобарвний килим, на якому цвіли сотні людей, як стільки ж різних квіток, розколихані музикою, мов легким подувом вітру. В повітрі висів жовтавий пил, піднятий палким тупотом ніг, перемішаний з солодкуватим запахом столочної трави. Навколо огорожі, поміж людей бігала дівчора, кілька шибеників навперебій пробували лізти на товстий, свіжо обтесаний буковий стовп, та відганяв їх старий Москалюк.

– А що то у вас за стовп? – запитав спітнілий і засапаний Ткач.

– Легіонери закопали, – відповів Кулунь. – Хто його знає навіщо він їм.

– У нас в Долині мало цих легіонерів, чи як їх, а у вас, чув-сми, багато, правда?

Ніхто не відповів, бо всі звернули увагу на Оксанку, Ілашеву хрещеницю, що почала плакати і проситися на руки.

– Ходи до батька, доцю, – прикляк Ілаш і простягнув до дитини свої довгі руки.

Дівчинка недовірливо дивилася на нього своїми великими заплаканими чорними очицями, відтак глипнула на Аспазію, на Кулуня і, переконавшись, що ні мама, ні тато не беруть її на руки, послухалася своєї мами:

– Іди, Оксаночко, до батька, – вговорювала Аспазія дитину.
– Ти ж любиш батька. Ану, поцьомай його.

– Ну, й красуня ти в мене! – піднявши її на руки, Ілаш плюнуv, щоб не наврочити.

– Ти диви, скільки панства посходилося на храм! – сказав Філько.

– Увечері в школі буде панський бал, – пояснив Кулунь.

А панства справді багато, здебільшого молоді чоловіки, паничі, немало з них у зелених легіонерських сорочках. Юнаки проходилися по два-три навколо огорожі, повільно, тримаючи руки за спиною. На толоці були й Никанор, писар, Скрипей, учитель Іріміє, Балан, значить, все златнянське панство, крім священика Постевки і пана Прункула, котрих, зрештою, ніхто ніколи не бачив їх на толоці.

Здалеку Ілаш низько вклонився учителеві, але Іріміє не відповів. Тоді, підійшовши ближче і думаючи, що Іріміє не замітив його поклін, Ілаш сказав дружнім голосом:

– Добрий день, пане!

– Доброго здоров'я, – похмуро відповів учитель.

А що таке? Чому він так неохоче відповів? Ілаш дивувався, не був у стані пояснити собі Ірімієве ставлення. Бо, зрештою, він вклонився учителеві свого сина.

Нараз підійшов до Ілаша невідомий панич, високий, чорнявий, у гарному ясносірому анцуґу¹. Заговорив увічливо:

– Можна вам щось сказати, бадіку?

¹ анцуґ – костюм (нім.). (К. Ір.).

– Мені? – здивувався Ілаш.

– Вам. Але по секрету. Ходім трохи набік.

Ілаш передав Оксанку Кулуневі і, чимраз сильніше здивований, відійшов з паничем в сторону букового стовпа.

– Кажіть, – неприхованим подивом звернувся до нього Ілаш.

Але в ту мить обступили його ще три юнаки. Два з них вихопили пістолети і притулили йому до грудей.

– Стій чемно, а то застрілю, як пса! – процідив один з них, єдиний, що носив зелену сорочку. – Дай руки!

Ввічливий панич надів Ілашеві блискучі наручники, і вчотирьох, штовхаючи з боків, прикріпили його до букового стовпа. Сталося це так швидко, що Ілаш і слова не встиг вимовити, а вже опам'ятався прикований до стовпа, а його храмові схаменулися аж тоді, коли хтось запищав, та прикутий Ілаш уже був оточений з усіх сторін озброєними легіонерами. Вся толока заніміла від несподіванки і жаху. Музика затихла, дітвора перестала бігати, і весь оторопілий люд витріщився на буковий стовп.

Ілаш сіпнувся кілька разів, пробуючи звільнитись, але його намагання виявилися марними, і він перестав збиватися. Серед напруженої тиші роздався гострий зойк Марії Фількової:

– Михайле, Кулуню! Бійтеся Бога, не лишайте його!

Марія проштовхнулась крізь натовп, кинулась сама рятувати Ілаша, та якийсь юнак трутнув її, аж вона упала.

– Іди звідси, бабо!

Тоді, повісивши злобну усмішку, наблизився до Ілаша пан Никанор. Він ішов неквапно, поважно, свідомий особливого значення моменту. Проминув Балана, який байдуже стояв осторонь і, зупинившись біля букового стовпа, серед кола оз-

броєних юнаків, комендант златнянського гнізда вишкірився задоволено Ілашеві, після чого підняв руку.

– Люди добрі! Перед вами відбудеться суд. Во ім'я святого капітана Залізної гвардії, за численні провини перед гвардією, за загрожування, за наклепи й цькування, Дорін Ілаш із Златни засуджується виставленням у ганебного стовпа на людський посміх і п'ятдесят батожних ударів по голій спині! Буде наукою і попередженням для всіх тих, котрих закортить, як і Доріна, обплывувати святу легіонерську справу. А карати за такого роду провини – наш священний обов'язок!

Закінчивши свою коротку промову, пан Никанор відступив біля свого батька, біля Скрипея та Ірім'є і кивнув двом стороннім юнакам, які тоді ж кинулись на прикованого Ілаша, стали рвати з нього одяг. Рукави і плечі розпороли ножами, і скоро Ілаш зостався голий до пояса. Тоді підійшов третій, теж сторонній, як і всі юнаки, які діяли, бо златнянські легіонери, крім пана Никанора, тільки дивились і не брали участі. Він тримав у руці товсту волову нагайку. Коли перші два, ті, котрі зірвали з Ілаша одяг, почали рідко й голосно рахувати, він розмахнувся й ударив щосили.

– Раз... Два... Три... Чотири... П'ять...

Онім'їлий до тоді страхом, як і всі, не розуміючи, що діється, Михайло дивився виряченими очима на свого тата. Кожний удар по Ілашевій спині приголомшував його, але коли шкіра тріснула і бризнула кров, хлопець запищав, кинувся до остовпілої Івони, потім до свого діда і нарешті пристав до Кулуня:

– Вуйку! Вуйку! – сіпав він його за рукав.

– Зараз, хлопче, зараз – розгублено промимрив Кулунь.

Ілаш терпів удари без жодного слова, скреготав і злобно дивився на пана Никанора, на златнянських членів гнізда і

менше на тих, що з пістолетами в руках, оточували його, не допускали людей наблизитись. Особливо притягала Ілашів погляд збитошна Скрипеева усмішка. Подивився також на свого ката, щоб запам'ятати його обличчя, і, коли настане нагода, належно заплатити йому. На Ілашів подив, він побачив того самого ввічливого панича, котрий відкликав його набік.

Ілаш не рахував удари, але помітив, що вони з болючих ставали гучними, потім м'якнули і вкінці здавались легкими, як перо, доки зовсім затерпли. Він знечүвся, коли знепритомнів, прикляк біля ганебного стовпа, прикований руками до залізного кільця. Хтось приніс відро води, і ввічливий панич вилив на Ілаша. Він піднявся поволі, і в його вухах знов загуло рівномірно:

– Двадцять сім... Двадцять вісім... Двадцять дев'ять...

Поступово люди почали рухатися, толокою пронісся легкий гомін, і легіонери, насторожившись, загрозливо виставили зброю. Просунувшись крізь натовп, до Кулуня підійшов Юрій Гадос.

– Що робимо?! – шепнув він йому на вухо. – Я скликав хлопців. Чотирнадцять. З нами, шістнадцять. Парубки стоять біля огорожі, вирвали коли і ждуть тільки, щоб я свиснув.

– Що, Юрку, твої коли проти револьверів? – теж пошепки заговорив Кулунь, наче не своїм голосом. – Треба чекати, доки закінчать батожити Ілаша і почнуть розходитись. Може, тоді...

– Маєте ніж, ні? У Митра ще й коротка шабля є – ми для Бобешків готувались...

Ілаш знов зомлів, і над танцем залунав жіночий гострий писк, мов пронизливий свист. В ту мить змовлені парубки, розмахуючи колами, почали квапно наближатись крізь на-

товп. Пан Никанор першим помітив небезпеку. Він вихопив пістолет і вистрілив у повітря. Від гучного пострілу okam'янілі люди наче проснувшись, толока заворушилась, як під подувом вітру лан пшениці.

– Курва твоя мама! – несподівано заревів Кулунь. – Ти стріляти нас хочеш?! – хватнув із-за пояса ніж і кинувся в напрям златнянських легіонерів.

Слідом за ним, теж з ножем в руці, біг Юрій Ґадос, позаду підбігав Філько, а з-поміж людей з'явилися парубки з кіллям. З кількох стрибків Кулунь опинився перед легіонерами, та перебив йому дорогу Скрипей, але тому не вдалося вийняти пістолет, бо Кулунь вдарив його ножем, трутнув сильно і накинувся на пана Никанора. Тоді ж блиснув постріл, і Кулунь повалився. На короткий час толока знов застигла, та скоро почулись інші й інші постріли, в повітрі розмахувались коли, серед загальної паніки і криків юрба розбіглася. Одні стали тікати, інші, незважаючи на смертельну небезпеку, накинулись на легіонерів з колами, з ножами, з камінням. Комусь упав пістолет.

– Дай сюди! – вихопив Філько у парубка пістолет і вистрілив кілька разів у сторону коменданта златнянського гнізда, але кулі закінчились, і він не влучив таки пана Никанора.

Кулі поранили ще кілька людей, між ними якусь жінку, але страх був чомусь меншим, ніж кілька хвилин тому. Серед сторонніх юнаків теж були одна-дві розвалені голови, закривавлені обличчя, і златняни, набравши відваги, кинулися наосліп піймати розбишак і розтерти кожного під п'ятою гніву. Та під захистом куль, вони відступили в сторону примарії, звідти на писареве подвір'я, а далі городом у ліс. Із сторонніми втік і Никанор. Люди не догнали їх, і втікачам вдалося скритися в хащах букового лісу.

Коли на толоці коротка бійка закінчилася і присутні трохи вгамувалися, навколо ранених і ганебного стовпа завелась страшна метушня. Блискавкою прошила натовп вістка, що Кулунь помер. Наче перед страшним громом, людський гамір знову згас і засіла глуха тиша. Раптом з натовпу вирвалася Аспазія, на мить витріщилася на нерухомого Кулуня і зараз божевільно кинулась на нього.

– Кулуню-ю! Чоловіче-е-е! Що тепер без тебе буду я робити?!

5.

На Кулуневім похороні священник Постевка відтримав коротке казання, в якому радив численним людям, котрі прийшли на цвинтар, жити в згоді між собою, не ворогувати, прощати один одному провини, за прикладом Господа Христа. Вкінці сказав поміж Аспазіїне хлипання, що Кулунь, хай буде йому земля пухом, був чоловіком побожним, мирно жив із своїми односельчанами, доки одного дня, не в силі втерпіти спокусі лихого, наніс смертельну небезпеку на своїх братів по Христу, але, на його нещастя, сам загинув. З цієї трагічної події ми повинні навчитись, що не нам судити людські гріхи, бо ми покликані любити один одного, прощати своїм братам і ніколи не вдаватися до помсти. Молімося, дорогі мої, – закінчив священник, – за душу покійного і плекаймо надію, що Господь, в своїй незмірній доброті, простить йому всі наземні гріхи. Хай з Богом спочиває. Амінь.

– А ця молода вдова, панотче, – серед загального мовчання заговорив Проць Білик у відповідь на похоронну промову, намагаючись показати священникові, що він та присутні люди зрозуміли, куди б'ють його слова, – ця молода вдова... що їй тепер робити? Чим нагодує вона четверо дітей?!

Постевка не відповів. Нахилився мовчки, взяв кілька грудок сирої землі, кинув у яму, промимрив щось, повернувся і спокійно пішов геть, не звертаючи уваги на Аспазію, яка збивалася в руках кількох жінок і хриплим голосом просилася

до Кулуня в яму. Після кількох кроків священик зупинився, подивився на Білика і запитав голосно:

– Поминковий обід де буде? У покійного дома? Мені ж треба поблагословити страви...

Проць Білик не зразу відповів, а наблизившись до священика, сказав тихо:

– Так. У моєї невістки і...

– Бідна молодиця! – перебив його Постевка, вгадавши його намір. – Нелегко буде їй з чотирма діточками. Старша, здається, не сповнила ще й п'ять років. Ой, ой, ой! Та Бог добрий – не дасть дітям з голоду загинути. Ось, хрещений батько теж, певне, чимось допоможе...

– Таки поможу, панотче! – гостріше огризнувся Ілаш, ніж годилося в такий момент і в такому місці. – А вашим легіонерам, знайте, не дам ні дірявої шустки¹!

Священик почервонів, став якось незадоволено чухати свою сиву бороду. Навколо них посходилися люди, і Постевка задумав вийти, як кажуть, сухим з води. Відкашлявся кілька разів, забарабанив довгими сухими пальцями по епітрахилі, після чого сказав лагідно:

– Сину, легіонери не мої... А якщо вже про це зайшлося, то я вам, люди добрі, скажу щиро: добре було б, щоб все закінчилося лиш оцим нещастям, і не ворогувати вам більше, не битися, бо – він подивився Ілашеві прямо у вічі – боронь Боже, й іншим може таке статися... Ось молодий чоловік, а вже в гробі. Сироти за ним, вдова. Крім них, ще кілька поранених страждають. А наш прімар не знати, чи виживе після удару покійного...

– Тоді я його доб'ю! – заскреготав Ілаш.

¹ шустка – дрібна маловартісна монета. (К. Ір.).

– Бійся Бога, Ілашку! – прошептала Марія, але її, як завжди, ніхто й тепер не чув.

– Гріх так говорити, сину! Крім того, ми, як хороші правовірні, не повинні самі робити собі правоту. На це є суд...

– Легіонерський суд? – перебив його Ілаш. – Недавно відчув я його на своїй спині! Хіба я можу простити таку ганьбу? Нізащо в світі! Що я їм лихого наробив? Не хотів пристати до Гвардії? Грошей не хотів дати? Не хотів, ну й що? Гвардія мені ні тато, ні мама! Я гроші у нікого не крав, та й інших не допущу красти від мене! Чи не так?

– А я чув, що у зв'язку з храмовим скандалом, – оминув священик пряму відповідь на Ілашеве запитання, – шеф нашого посту жандармів, пан Балан, написав протокол і вислав його у повіт. Буде, значить, слідство, і справедливість та правда виплинуть, як олива, на поверхню води. Хто матиме правду – дадуть, хто ні – покарають. Аякже!

– Хіба ви не знаєте, – гірко усміхнувся Ілаш, – що, поки до Бога, святі очі видирають...

А суд справді не приніс Ілашеві жодного задоволення. Протратив він купу грошей на адвоката, і ніщо не вийшло. Попри все ще й старшина жандармів Балан радив Ілашеві сидіти тихо й не загрожувати бійкою ні Скрипея, ні писаря (Никанор утік, здається, до Ясс), бо ще можуть і його засудити. Після січневого невдалого легіонерського бунту в Бухаресті, Ілаш, Проць Білик, Аспазія і інші, плекали надію, що суд покарає винуватих. Тим більше, що ходили чутки, ніби в багатьох місцях Румунії стали переслідувати легіонерів, декотрих навіть арештували.

Суд зтягнувся майже до наступного літа, а вирок – просто сміх! Оскільки не можна доказати, що Барбюк Никанор застрілив Кулуня Білика, а якийсь Микола Міхлюк, як твердили свідки; це той самий ввічливий панич, що бив Ілаша нагайкою. І навіть, скажім, якщо таки Никанор мав застрілити Кулуня, зробив він це, будучи у законній обороні, адже покійний Білик Кулунь накинувся з ножом на нього, і тільки відважний крок прімаря спас Барбюка Никанора, хоч сам прімар через це мало не загинув. Тому суд, маючи на увазі це й інші свідчення, засуджує Миколу Міхлюка за злочин і бичування у ганебного стовпа на двадцять років ув'язнення. Але у відсутності, бо зараз після злочину він утік, а слідчі органи не знайшли його, і дехто припускає, що він, можливо, покинув Румунію. А пана Никанора оштрафували за незаконне носіння зброї...

Між часом, ще до закінчення процесу, рознеслася вістка, що всі члени центрального проводу Залізної гвардії, на чолі з Горією Сімою, наслідника святого капітана Корнелія Кодряну, втекли до Німеччини. Златнянське гніздо теж тихо розснувалося, і нікого не було покарано. Тоді, де та олива, про яку говорив Постевка на похороні Кулуня? Де та правда? Писар певний час не показувався, Скрипея скинули з прімаря, а священик Постевка старався пояснити, кому хотів його слухати, що він був легіонером тільки під час Корнелія Кодряну, тобто в період, коли легіонери були справжніми патріотами, побожними і, розуміється, чемними, а коли керівником став Горія Сіма, після того, як святого капітана, разом з іншими легіонерами, розстріляли в тюрмі, все пішло навиворіт, а його викинули й обрали пана Никанора.

Тому Ілаш вирішив сам помститися, не сказавши нічого навіть Процеві. Скрипея десь спіймає він самого і докінчить

діло, почати Кулуном, а незабаром канікули – повинен прибути й пан Никанор. Покаже він їм обом, хто такий Ілаш Дорін!

Чекаючи сприятливої нагоди, Ілаша не бралася ніяка робота. І не було її хтозна-як багато, бо, покінчивши сапання, до жнив ще було далеко, до олійниці теж мало хто приходив, бо сім'я нового ще не було, а на господарстві різні дрібні діла відкладав він з дня на день, хоч щодня вертівся то в stodолі, то в шопі, то в стайні, але це, щоб час прогаяти, зібрати на самоті думки і зважити, коли і яким способом найкраще вдарити своїх ворогів. В присутності когось не міг він цього робити – завжди бесіда заходила про інше, і думки розлітались, мов з току сполошені горобці. І в хаті не всидить, не так через дітей – вони повиростали і клопоту з ними чимраз менше – зате, Івона стала страх докучливою. Донедавна виколювала йому очі за кожний дурно, на її думку, протрачений гріш. Навіщо, – каже, – нам нового во-за? Трьома не можна обійтися? Навіщо давати гроші на те, навіщо на інше? Гроші треба або берегти, або ще поля купити. Ось діти ростуть – а їх уже п'ятеро! – про них теж треба думати. Дурна жіноча голова! Хіба він не думає про них? А про кого тоді? Як вона не розуміє, що гроші не ростуть на городі, а їх треба у щось вложити, щоб потім більше придбати? Он пан Прункул уже винницю добудовує, а дасть вона йому набагато більше грошей, ніж витратив він на побудову. Та нема з ким говорити. Вона – ні та ні! Гроші хай лежать у хаті, та не за сволюком – дурна його звичка! – а у скрині. Ілаш відмовився вже й пояснювати – мабуть, нічого таки не втовче їй у голову. Дивувався, що вона ще не дорікає за подаровану кумі Аспазії – правда, і з її боку, не лише від себе – молоду телицю.

– Ади, – зненацька сказала Івона, – якби ти нікого не чіпався, і суду не мало бути, і Кулунь жив би, і не мали би ми чому гроші розкидати...

– Ти здуріла, жінко?! – подумавши трохи, розкричався Ілаш. – По твоїй дурній голові, Кулунь через мене тепер у землі, так?

Вона не відповіла, бо Ілаш схопився з лавиці, як попарений, і Івона зрозуміла, що в такий момент краще мовчати. А коли Ілаш заспокоївся трохи, покуривши й походивши по хаті, вона не втерпіла і таки доказала те, що мала казати:

– А чи не правда, чоловіче, що чи форт¹ когось чіпаєшя, самий біди шукаєш? Навіщо треба було тобі підпалювати сусідову stodолу, а потім ще й начальство дражнити? Говорю я неправду?

Ілаш подивився скося на неї і знов устав з лавиці.

– Тіпаєш ротом, як терлиця – дарма у хаті посидіти! Ще й у кримінал мене запхаєш... – гримнув він дверима.

Та не думав він довго над сімейними непорозуміннями, над Івониними примхами, бо почав з роками звикати. Перш за все він мусить навчити розуму Скрипея і пана Никанора, і то якнайшвидше, бо в селі почали говорити про мобілізацію. Спочатку про часткову, а в останній час про загальну, і в такому разі прийдеться відкладати помсту на хтозна-коли. А якщо ще й війна, Боже борони, як ходять чутки, тоді може статися, що взагалі помсти відхочеться, або не буде кому чи над ким вже мститися...

Одного дня, вернувшись із школи, Михайло сказав Ілашеві:

– Тату, казав пан, щоб ви пішли до нього.

¹ форт – завжди, постійно. (К. Ір.).

– А ти що виробив у школі, мо' шибенику?

– Нічого. А то не наш пан кличе вас, а пан директор. Казав, щоб ви прийшли таки цього вечора.

Минулої осені прибули у Златну ще два вчителі, а Ірімію, хоч молодший від прибулих, призначили директором, мабуть, тому що він прийшов раніше в Златну.

Після смерті Кулуня Ілаш ще не говорив з Іріміє і не тому, що Іріміє колишній легіонер – Ілаш не забув, що він його спас, – а більше тому, що прийшлося йому возитися щотижня до суду, а у полі робота спішна, і просто не мав часу на відвідини. Правда й те, що, в певній мірі, Ілаш соромився трохи зустрітись з учителем, бо не послухався всіх його порад. А тепер, якщо кличе – піде.

Іріміє покликав Ілаша тільки так, просто побалакати і посварити трохи за те, що він не послухав його порад. А бачить, який клопіт вийшов? І могло бути гірше. А зараз хай він не радується, що жандарми переслідують легіонерів. Це тимчасове становище, і, продовжуючи боротися проти них, може знов промахнутися. А на другий раз покарають вони його вже не ганебним стовпом, а кулею. Хай Ілаш в цьому не сумнівається.

Він вислухав Ірімієві поради, але вони не розхитали і не змінили його рішення помститись. Але про свій намір він нічого не сказав, а перевів бесіду на інше:

– А правда, пане, що буде війна? Чую, мобілізація почалась.

– Видай, таки буде, бадіку, – зажурився Іріміє.

– Не кажіть! А проти кого воюватимемо? Напав хтось на нас?

Учитель гірко усміхнувся:

– Ні, ще не напав... А газети, бачу, дійсно пишуть про мобілізацію, так що треба й нам очікуватися. Ви який контингент?

– Двадцять третій.

– Я так і думав, що ви, мабуть, трохи старший від мене. І мене, і вас, бадіку, видно, теж скоро покличуть.

Іріміє вгадав. Покликали, і не лише Ілашевих ровесників, а й на три-чотири роки старших і на стільки ж молодших. Розпорядження було коротке й строге: на третій день вранці покликані повинні з'явитись у повітовий комісаріат, звідки їх зразу розподілять по військових частинах.

Ілаш не квапився збиратися, хоч ще зранку зніс з горища дерев'яну валізу, з якою військо відбував, витер з неї порох і вистелив згрібним полотном – може, колись пригодиться як рушник. Поголився неспішно і уважно, а бритву і дзеркало поклав у валізу, щоб не забути дома. Дивлячись на його спокійний вид, можна було подумати, що він байдужий щодо мобілізації, через що Івона була не тільки сердитою на нього, а навіть звинувачувала, поки що лиш у думці, що Ілаша не засмучує призов, а радує. Бо чому ж говорив, що зустрінеється зі стількома ровесниками, і лиш Кулуня не буде? Чи це не найкращий доказ? Але після обіду почала вагатись, бо Ілаш став раптом вразливим, за будь-що кидав громами та блискавками, що годі було йому догодити. Мовчазна – ні сумна, ні весела – Івона дивилася, як вкладав він у валізу свої дрібні речі, обережно, майже святково, а тоді поквапилася й вона закінчити і своє діло, щоб не задержувати Ілаша; курка готова, питльовані колачі теж вже висадила з печі, але ще треба почекати – гарячі не запакуєш.

– Михайло де? – без причини викрикнувся Ілаш.

– Тут... – тихо сказав з другої лавиці хлопець.

– А ти що в мене сьогодні такий святий, що й не чути тебе? Біжи до діда в Килибанчину, попроси, щоб прийшов до нас. Борзенько!

– Іду і я, тату... – заскавулів з хорім Віктор.

– Іди і не кривися, як середа на п'ятницю!

Ілаш не знаходив собі місця. Хто його знає, на скільки часу виїжджає він тепер з дому? Гризла його розлука з Івною, з дітьми, з ділами маєтку, але ще гірше, або принаймні в такій же мірі, гризла думка, що мусить іти, не навчивши розуму ні Скрипея, ні пана Никанора. Буде, правда, на це час і пізніше, та найкраще кувати залізо, поки гаряче. А Скрипееві можна ще й цього вечора датися взнаки. Так-так! Він ще подумає. Покинув дерев'яну валізу і вийшов на ганок, щоб ніхто не мішав. Раптом серед білого дня завив Білан.

– Агій! – кинулася Івона.

Ілаш подався на загороду – його теж здивувало, що пес виє, та ще в самий полудень. Не вив дотоді Білан ніколи, а тут змикитився на старість.

– Що таке, Білане? – підійшов Ілаш до будки.

Пес завеляв кілька разів хвостом. Але не дуже весело, не ластився, як завжди, коли бачив свого хазяїна, а присів, поставив морду на Ілашів черевик і став злегка скавуліти.

– Не будь дурний, я вернуся борзо...

Стежкою попід заплаз ішла з долини Гуцулка, і Ілаш перебіг тік до хвіртки, щоб попрощатись.

– Добрий день, вуйно!

– Дай Боже здоров'я, Ілашку! А що, не добув ти військо, і кличуть добувати, так? – засміялася жінка. – А війни, може, таки, дасть Господь, не буде... – згасла її усмішка.

– А я знаю, вуйно? – завагався він, ніби в ту мить доля війни і миру була в його руках. – Учені голови кажуть, що, видай, буде.

– Е, що голова, то й розум! – знов весело усміхнулася Гуцулка. – Будь вони учені чи ні. А якщо, не дай Боже, почнуть таки

битися, раджу тобі, Ілашку, роби якомога менше зла, ворогів, коли можеш, не вбивай, хто б вони не були. Хіба ворог не душа, а пень? Про себе дбай – діти в тебе, красива молодиця. Запам'ятай ще на всякий випадок: якщо спротивиться якась рана, засип її порхавкою, а якщо нема порхавки, прив'яжи до рани подорожниковий лист. Тільки змий його, а якщо нема води, то сиклинами, навіть ліпше, ніж водою. Та, надіюся, ти незадовго вернешся додому, і непотрібними стануть мої поради.

Коли увійшов Ілаш до хати, курка і колачі вже були спактовані.

– Покладеш це у валізу вдосвіта, перед від'їздом. Доти хай лежать у коморі – там холодніше.

– Я йду в село. Вернуся борзо, – сказав він, не звернувши уваги на її слова.

Сонце вже скотилося з полудня, але ще припікало, хоч зпонад густої щітки букових лісів проміння приволочувало й легку прохолоду, коли Михайло з Віктором привели Філька й Марію.

– Тату! Ма'! Прийшли дід і бабка!

Марія увійшла до хати плачучи:

– А Ілаш де, доцю?

– Зараз прийде. Ви що? – здивувалася Івона.

Марія заплакала голосніше, а за неї відповів Філько:

– Ади, розплакалася; хіба ти не знаєш свою маму? Війни ще нема – нема й чого ринзатися. А я не був на війні? Був і, слава Богу, вернувся. Правда, війна не радість, та що зробиш? Ану, стара, витрися й не шмаркайся! Зараз, чула-с, прийде Ілаш – навіщо йому серце труїти? Он, ще й внуки дивляться на тебе.

Ілаш справді вернувся скоро. Був у батька Ґадоса прощатись, а й пройтися селом і дізнатися, де Скрипей, щоб спо-

рядити його ще цього вечора. Але Ілаш роздівся й розсердився, коли почув, що Скрипей поїхав до Сучави і, мабуть, не вернеться сьогодні. Попросив все ж таки Юрія, щоб дав знати, якщо почує або побачить, що Скрипей вернувся, але нікому ні слова.

– Відвезе мене до міста завтра вдосвіта Юрій батька Ґадóса, – сказав Ілаш, щоб зламати неприємне мовчання. – Дай горілки, жінко...

– А хіба я не можу тебе відвезти? – образився Філько.

– Та Юрій все одно їде завтра до Сучави – залізо заказувати чи що. А моїм коням не зашкодить відпочити – з неділі вже жнива почнуться, буде їм роботи.

Знов усі ніяково замовкли, наче зварені, і Ілаш відчув потребу говорити, прогнати загальне прикре почуття, доки кминова горілка розігріє трохи Філька. Тоді годі буде комусь словечка вимовити.

– Тату й мамо! – заговорив Ілаш твердішим і холоднішим голосом, ніж збирався. – Тату й мамо! – повторив він уже м'якше, бо знав, яку радість породжує у Фільковій душі, коли називає його татом; також у Маріїній, називаючи її мамою. – Я прошу вас, допоможіть, як завжди, Івоні покутатись. Маєток великий, роботи багато, ще й маржина, діти – сама не впорається. Мене може не бути довший час, хто його знає...

– Не бійся, хлопче, все буде, як треба, по-людськи! Як би ти сам дома був! – запевнив Філько, а Марія знов почала плакати.

– І олійницю восени пускайте, – вів далі Ілаш. – Нехай кожний своє сім'я пражить¹, олій видушує – ви будете лиш наглядати. І Михайло допоможе, бо вже парубок. А у жнива

¹ пражити – смажити. (К. Ір.).

найміть женців. Чуєш, Іво'? Вигідніше буде, пшениця й жито не струсяться, і кості собі не поламаєте...

— Це ти мені: навздогад буряків, щоб капуста дали, ні? — огризнулася Івона. — Ти так знай, що я грошей на женці не буду витрачати! Якщо знайду когось, щоб жав за тридцятий сніп, добре. А ні — обійдемося і без женців.

— А може, пошукаєш когось, що згодиться жати за сороковий... — глузливо сказав Ілаш, але його слова, хоч Івона злісно лупнула на нього, не досягли своєї цілі, бо Філько саме підняв чарку за скоре Ілашеве повернення.

Івона все ж таки відповіла:

— Треба ж гроші збирати, щоб було потім що роздавати...

Вечір пройшов невесело — не було чого веселитися, хоч горілка підохотила трохи всіх. Але й Івонині колючі слова підтримали, в певній мірі, такий настрій.

— Вже пізно. Заночуйте у нас, — запропонував Ілаш свекрам. — Іди, жінко, постели у хаті великий.

Діти вже спали, але Івона — відчував Ілаш — не спала. Тепер, коли сутичка з легіонерами, можна сказати, закінчилась і не викликала вже загрози, він відчув оту холодну прірву, що роз'явилася між ним і Івоною, усвідомлював її чимраз глибшою і невиліковною. Та прірва гостро заболіла його, головню тому, що з'явилась тоді, коли він не те, що не сподівався, а був певний, що вона вже аж ніяк не може з'явитись, бо Івона любить його, хоч майже завжди вона якась похмура, скисла та люта, гримає й скупчується, коли не треба, але, певне, тільки тому, що така вже у неї натура, а не тому, що не любить його. Ілаш пригорнув Івону до себе, вона не опиралася, віддалась покірно, але без бажаної ним теплоти, без ніжності, але й без відрази, без огиди, а тільки холодна й важка, як колода, і він зрозумів раз назавжди, без жодної надії, що марно старався стільки

років, марно збивався, марно важив доброту, шукаючи Гуцульчину середню дорогу, бо відчував він, що Івона не його і не буде ніколи, хоч вже давно стала його жінкою, народила йому стільки дітей і вже десять років живуть, як кажуть, під одним дахом. Ілаш пригадав посаджений ним біля хвіртки горіх, безплідний, як безплідним виявляється його щастя. Що з того маєтку, з тих фалеч поля, з лісу, худоби, що з тих грошей, коли жінка, яку він так щиро й сильно полюбив і яку силоміць відібрав від іншого, щоб присвятити їй все це – не його?!

Вдосвіта, коли півні дрались на зорі, Ілаш, ще не стуливши ока, почув, як перед брамою зупинився віз. Висунувся з холодної постелі, хотів поцілувати дітей, та боявся, що пробудить їх. Одягнувся в потемку, взяв тихо свою дерев'яну валізу і вийшов навшпиньках із хати, хоч був певний, що Івона не спить.

Довгий час Ілаш мовчав, і Юрій Ґадос не наважувався мішати його думкам. Віз гуркотів неквапно шутром дороги, гуркіт розтавав поволі у ранішній прохолоді, коні ліниво вимахували хвостами, хоч Ілашеві хотілося вітром прогнатися селом, не зустріти знайомих людей, не бачити хати, подвір'я й сади свого села, не бачити нічого рідного, нічого, що могло нагадати йому свій дім, Івону, дітей. Ілаш відчув своє серце важчим, ніж в ніч, коли через Мартинюків наклеп, він був змушений тікати з дому і ландати світом, мов волоцюга.

Перед двором, хоч знав, що ще рано і нема, чому спішити, сказав:

– Ану, Юрку, шкварни трохи, а то заснемо на сідавці... – і замовк, доки виїхали з Килибанчини на царський гостинець.

Гостинець то піднімався, то збігав з гулястих горбів, супроводжений обабіч могутніми тополями і старими дупластими липами. Схили горбів, мов полатана свита, ждали перших про-

менів сонця, щоб виставити свої багатобарвні латки пшениці, кукурудзи, вівса, картоплі й жита, погрітись і стряхнути трохи перед тим, ніж допити нічну росу. Згряя шпаків випереджала віз, кидалась то сюди, то туди, поринала на мить у жовтаву майже зрілу пшеницю і знов виринала, мов чорне полотно, носилася деякий час над полями, пурхаючи одночасно, мов єдиний птах, наче вітер грався з тією зграєю і вона нарешті падала за якийсь горб.

Ілаш припалив другу цигарку, хоч, накурившись натщесерце, у нього в череві млосно вуркотили коти, роздраженні кислим смаком тютюну. Віз знов гуркотів кроком, бо, проїхавши половину дороги до міста, не було чого гнати скоріше. Наближались до Ладичиноного потоку, де через глибокий вузький яр простелено мурований міст. Стрімкі береги потоку, вкриті густою ліщиною і іншими кущами, ховали тонкий белькотливий струмок, що в посушні роки притихав, доки зовсім німів.

– А то що за віз на мосту? – пожвавішав раптом Ілаш. – Ану придивися, Юрку, то не Скрипеева бричка?

– Може бути, – прижмутив парубок очі. – А що ж! Ади Лесь крутиться навколо брички. Мабуть, колесо розламалося, чи що. Полагодимо ми йому зараз!

– Ото гостить нам зранку! – злісно посміхнувся Ілаш. – Але не вижу Скрипея...

– Повинен бути – чого ж старому Лесеві самому возитися не своєю бричкою?

– Дай батіг, Юрку!

– Та ви держакон його, бадіку? – розчарувався парубок. – Люшнею! Або ще ліпше – ножем!

– Побачимо. Насамперед хочу добре вибатожити сучого сина! Шкода, що букового стовпа нема...

Ілаш взяв з Юрієвих рук віжки, цмокнув кілька разів, щоб підохотити коней, сіпнув, і віз загуркотів вниз до Ладичиноного потоку, де серед мосту стояла Скрипеева бричка.

– Ну й повезло мені! – привітавшись, зрадів кучер. – Тут ще й коваль! Нема у вас дроту? Дишель розламався.

– А Скрипей де, вуйку? – скочив Ілаш з воза.

– Пан прімар... ну, донедавна прімар, у бричці... Сплять.

– А що, побував цієї ночі, га? – наблизився Ілаш, тримаючи батіг наготові.

– Ні, не побував, – здивовано дивився Лесь на Ілаша. – На-раду мав з якимись панами. Цілу ніч.

– Розпряжіть коней! – гостро сказав Ілаш. – Ви не чуєте, вуйку? Будемо колишнього пана прімаря будити... – зневажливо засмі-явся він. – А ти, Юрку, не мішайся – навіщо ще й тобі клопоту?

Ілаш підійшов до брички. Скрипей безжурно спав, накри-тий вовняною в квадратики веренею. Ілаш стягнув її і в ту ж мить врепіжив щосили батоном. Скрипей підскачів, став ди-витись розгублено навколо.

– Добрий ранок, пане прімар! Себто, колишній... – зарего-тав Ілаш. – Як ся спало вам?

Але не дав Скрипееві ні очунятись, ні відповісти, а став шкварити батоном, куди попало. Той підняв немічно руки, щоб захиститись від ударів, неспроможний вимовити й слова, та Ілаш почав рахувати, стараючись таким чином нагадати йому ганебний стовп і пояснити zarazом, за що б'є його:

– Раз... Два... Три... Чотири... Пся' кров!

Скрипей підстрибував у бричці, мов на гарячій плиті. Ви-шквариши добре, Ілаш повернув пужално і ударив палко.

– Люди добрі, бійтиса Бога... – несміливо промимрив Лесь.

– Дивіться, вуйку, щоб і ви не дістали!.. – застережливо сказав Юрій Гадос і підійшов до візника.

– Так-так, Юрку, – кинув Ілаш через плече, – забавляй вуйка, хай не мішає мені в роботі...

Удари падали один за одним, і Скрипей, як не намагався, не вдавалося йому піднятися з м'якого місця. Раптом, скориставшись миттю, коли той занурювався під веренню, щоб полегшити собі долю, Ілаш нахилився, підклав під бричку плече, підняв один бік і трутнув почерез низьке залізне вориння мосту у потік. Бричка зашелестіла, розчімхуючи ліщину, і з гуркотом ударилася об стрімкий берег. Скрипей вилетів з брички, поширяв недовго в повітрі над кущами і лопухами, після чого гепнувся на мохнату вогку землю, дригнув кілька разів, розпростерся і зостався нерухомим.

– А ви, вуйку, – сказав Ілаш Лесеві уже з воза, – вернетесь, видай, додому верхи...

Він з Юрієм рушили, навіть не обзираючись, піднялись на горб, далі спустились у ширшу долину, і скоро Ладичин потік залишився далеко позаду. Ілаш припалив цигарку, передав Юрієві віжки.

– А правда, Юрку? Я чув, що ти восени будеш женитися... – Запитливо глянув на парубка, хоч сам добре знав, що ніде не чув таке, а просто вигадав: кортіло поговорити спокійно, про будь-що, як кортить людину після тривалої неприємної напруги.

– Та де, бадіку, – усміхнувся парубок.

– То чому? Військо ти вже відбув – нема чого чекати.

– Та відбув-сми, але пари ще не знайшов. Може, нарік... Якщо не буде мобілізований і мій контингент. Так що почекаю ще...

– Добре маєш! Почекай – хочу побути у тебе на весіллі. Так, краще нарік. А то, хто його знає, скільки триватиме ця мобілізація.

По дорозі до міста догнали Петра Мартинюка. Він ішов рівномірно, трохи вигинаючись і гойдаючись при кожному кроці своїх довгих чорногузових ніг. Ніс невелику зв'язану в гудз торбу.

– Ти на війну з торбою, Петре? – засміявся Ілаш. – Ходи та сідай, підвеземо.

Мартинюк дивувався, що Ілаш так по-дружньому звернувся до нього. Адже вигнав він його тоді з подвір'я, коли прийшов олію купити, і стільки часу не говорив з ним, тільки вороже лупав, коли випадково зустрічались на вулиці, через що він був певний, що Ілаш щось покмітив, бо не з тих він, щоб стільки часу держати гнів через якусь дурницю. А тут раптом заговорив майже дружньо ще на віз запрошує. Ну, що ж? Сяде. Закинув торбу, підскочив і на ходу висадився на край дошки, тримаючись однією рукою за люшню і теліпаючи довгими ногами.

– Петре, – сказав згодом Ілаш, – давно хотів я з тобою говорити. Ми ж сусіди, а ворогуємо, ще й задурно...

Мартинюк не довіряв своїм вухам, дивився очманіло на свого сусіда: адже знав, скільки лиха заподіяв Ілашеві.

– Согрішив я перед тобою, Петре, – вів далі Ілаш, – але й ти согрішив переді мною... Признавай! Чи не так?

– Всі ми грішні... – заговорив Мартинюк, пробуючи вислизнути, доки побачить, що саме знає Ілаш.

– Е, не так, Петре, не так! – притискав Ілаш. – Ось скажу спершу я тобі, чим согрішив ти переді мною, а відтак скажу чим я перед тобою, згідний?

Мартинюк неохоче слухав обвинувачення, які наводив йому Ілаш, і жалів, що прийняв запрошення їздити возом, волів дійти пішки, все одно пройшов отак майже всю дорогу й залишилось до міста небагато. Навіщо згадує йому Ілаш?

Хіба він не знає, скільки наплескав на нього у писаря? Правда. Признає. Він всі ці брехні наговорив, щоб відомстити за його збитошні слова, а не думав, що за це могли Ілаша вбити. А як саме надіявся, що покарають вони Ілаша? Ні, не гадав, що накрутять вуха, як у школі, але й про розстріл не думав. Навіщо Бога в ці справи мішати? Він і так кається за заподіяне Ілашеві зло. Бігме, кається!

Мартинюк вертівся, викручувався, стараючись доказати, що його провина не така вже велика, як хоче представити її Ілаш. Але коли Ілаш признав, що він підпалив йому стодолу, Мартинюк витріщився, сердито закусив нижню губу, ніби: «Не хитруй! Туманиш, щоб піймати мене. Не такий я дурний! І нема вже на чому ловити – я все признав.» Та Ілаш подрібно розказав йому, як закрався опівночі за стодолу, як підпалив, як потім перескочив пліт і шмагнув городом у ліс. За цей час Мартинюк не зводив з нього очей, щоб переконатись, чи говорить він правду, а переконавшись, похмурнів, задумався і більше не вимовив жодного слова.

– Може, то була теж Божа кара, Петре, – закінчив Ілаш, – але твою стодолу таки я підпалив, а не хтось інший! Оба ми, значить, согрішили, – вів далі, коли бачив, що Мартинюк геть занімів. – А, дасть Бог, здоровими вернемося додому, підніму тобі, Петре, нову стодолу. Хто його тільки знає, доки триватиме наша мобілізація, а якщо ще й війна буде...

– Я нікуди не піду! – несподівано гримнув Мартинюк.

– Куди не підеш? – здивувався Ілаш.

– На ніяку мобілізацію, на ніяку війну! Мені забороняється брати ґвер¹ у руки.

– А ти, Петре, військо відбував.

¹ ґвер – гвинтівка. (К. Ір.).

– То що, як відбував? Відбував, бо був дурний! – відрізав йому суботник. – Согрешив раз – удруге не хочу! – і скочив з воза на передмісті, зразу, як переїхали міську заставу. – Дякую, що підвезли, – кинув і пішов геть.

– Ти диви, суботник! – сердитий, подумав Ілаш голосно, коли Мартинюк звернув на першу вуличку, що в’юнилася, піднімаючись на Замку і спускаючись потім прямо в центр міста. – Стодолу нову обіцяю збудувати, а він ще й носом кривить!..

– Варта було і його в Ладичин потік – хай був би спочивав із Скрипеєм!

– Може, вартував він цього, Юрку. Та чорт з ним! Семеро дітей у нього, голоситимуть на мою голову. А намовив він тих бандитів на мене з дурноти. Суботник і все! А я йому таки підпалив стодолу...

Ілаш помовчав кілька хвилин і думав попросити Юрія, щоб той про стодолу нікому не говорив, але було сором таке просити. Може, парубок сам додумається не говорити про це. Думки покотились разом із возом з шумної ріні дороги на гучний брук міської вулиці. Кілька кроків кінські копита ковзали, викресували залізними підковами по гладкому камені, а згодом звикли й побігли легкою рисою. Тоді з Ілашевої уяви зникло все – і Мартинюк, і Скрипей, і навіть Юрій Ґадос, який сидів рядом, і раптом з глушини пустих думок виринав Івонин образ. Точнісінько такий, як в його парубоцтві – красивий і нестерпно привабливий, без примх і злих вогників чорних з голубим відблиском очей. «І покинув я дім без попутнього слова...» – защеміло й затерпло Ілашеве серце.

6.

Довго не було від Ілаша жодної вістки, жодного листа, й Івона не знала навіть, куди його з Сучави завезли. Говорили одні, що Ілаш у Фокшанах, інші, що його полк стоїть десь біля Констанци, на узбережжі Чорного моря, на прикордонній смузі. Поспитала би пана учителя Ірміє, але його теж мобілізували кілька днів після Ілаша.

Івона журилася не так Ілашевою військовою долею, хоч він і там міг щось виробити і потрапити до криміналу, як ото Петро Мартинюк, якого ув'язнили – мало не розстріляли – за відмову брати зброю в руки, вважаючи це йому за зраду. Купу дітей залишив напризволяще. А втім, якщо Ілаш теж якусь дурницю вкоїть – його діло! Хай відповідає! Вона матиме, чим годувати дітей, не як Петрова Пасюня. Найбільше гризло Івону те, що Ілаш сильно побив колишнього прімаря. З гіркою бідом і напівмертвим привіз його Лесь додому. Полежав Скрипей цілий тиждень, а тепер ледве волочить ноги, вигрівається на призьбі і в село не виходить. Не будучи Ілаша дома, не покладеться він тепер на її голову? Бо одній, без чоловічого захисту всяке може трапитись. Поїхала би до Ілаша, як їхали інші жінки до своїх чоловіків або синів, порадила би з ним, що їй робити, бо тато – а Філько, знає вона, який він упертий – одне знає: замість Ілаша піде він до Скрипея миритися і, розуміється, заплатить за мир, скіль-

ки заправлять. Велика штука платити? Платити їй вона вміє, а викрутитись і спасти гроші їй не вдасться без Ілаша. А викрутитись то можна – Ілаш не викрутився стільки років і таки не дав грошей легіонерам?

Жнива закінчилися більш-менш благополучно, хоч врожай був не хтозна-який, та, незважаючи на це, Івона продала – кілька разів возив Філько у місто – майже всю пшеницю. Залишила тільки на насіння і споживання. Звідки їй знати, які ціни будуть навесні? А гроші хай лежать у скрині, не сплісніють, хай не турбується Косован! Але найкраще заробила Івона на вівсі. Філько сам не пам'ятав, щоб колись продавався овес по такій високій ціні. Мабуть, – розкусив він суть, – військові потреби, мобілізація підвищили ціну вівса.

– Розумна була в Ілаша голова, коли посіяв фальчу вівса! – вихвалював Філько, як завжди, свого зятя. – наче віщував, що мобілізація буде.

Одержані гроші з продажу хліба, а також бринзи, вовни й олії, розвеселили трохи Івону, настроїли легше пережити самотність, брак чоловічого захисту, безпеки, бо її батько, хоч приходив часто, був, як у гостях, і не надихав Івоні той спокій, якого відчувала вона, коли був Ілаш дома.

І храм пройшов. Їли-пили, побували, та якось сумно, стримано; через мобілізацію, більшістю храмових були жінки і кілька старших чоловіків, і для Івони був храм не храмом, не святом. І не тільки лиш тому, що Ілаша не було чи тому, що Аспазія справила панахиду і річний поминковий обід за Кулуня, хоч і це затінило в невеликій мірі радість храму. Але це були вже минулі гризоти, про які вона знала, прикрість яких була їй відомою. Більше збентежело Івону те, що на перший храмовий день, знов таки в самий полудень, тужно завив Білан. Вона вважала це призивістю ще невідомого нещастя.

– Марш, кутюго! – сварила вона пса.

Але Білан і гадки не мав, продовжував вити, як в день перед Ілашевим від'їздом.

– Агій на твою голову! – боязко і неголосно ще сказала Івона.

– Не журіться, кумо! Звідки собакам все наперед знати?

– Атож... – підтакнули їй інші гості, щоб заспокоїти її, але вона замітила, що її мама плаче, а це ще дужче злякало Івону.

І на танці було тихо. Зійшлося досить багато молоді, натайцювалися досхочу, спокійно, і бійки ніякої не було, не як торік, коли Ґадоси побили Бобешків, з яких одного віднесли у верені.

А вже після храму і після Малої Богородиці Івона покуталася, а коли випали осінні дощі, дрібні й холодні, вона пустила олійницю, якою зайнявся Філько, маючи Михайла за головного помічника. Вона пильнувала тільки, щоб кожний гріш попадався їй, не губився Фільковими кишенями на горілку і не залишався у тих, котрі витискають олію в борг, бо від них побачить вона гроші після дощика в четвер. Тому часто сама заходила в олійницю, прикидалася, що хоче щось сказати своєму татові чи хлопця кудись послати, тільки щоб глянути уважним хазяйським оком, як іде діло. А вранці, коли Михайло ще спав, нишпорила по його кишенях і не раз знаходила прихований дріб'язок, а іноді й тютюн. «Невже бахур взявся курити?!» Філька, котрий майже постійно ночував у них, не наважувалася обшукувати і не з інших причин, а тільки тому, що мав він сон легкий, старечий або заячий, як кажуть.

З осені, крім Михайла і Домніки, почав ходити в школу і Віктор. Михайло – вона вже звикла – незрівняний шибеник, щодня нову штуку вкоїть, а Віктор виявився з самого початку

чемним і слухняним школярем, хоч продовжував ще спати в колисці, незважаючи на те, що вже не вміщався в неї і змушений був спати скоцюрблений, як щеня.

І так, дні минали майже однакові, без особливих подій, а Івона нарешті заспокоїлася, звикла господарювати сама. Було навіть приємно знати все у своїх руках, не виконувати нічий накази, не гаркатися з ніким. Своєму татові вона відрізала з самого початку, коли той хотів хазяїна грати, і вкінці – не без сварок і загроз, що обійдеться вона і без нього – Філько згодився працювати, тільки щоб укласти і свої зусилля у дальший і могутній розквіт маєтку свого зятя.

Івона вже не так вижидала вістки від Ілаша, як на початку, думала про нього все рідше, бо була повністю захоплена численними господарськими ділами, постійним намаганням придбати якнайбільше грошей. Інші, чула вона, теж не дуже пишуть. Чому ж саме їй журитися? Не мають, значить, вони, мобілізовані, можливостей писати, коли не пишуть. А, може, заборонено їм, чи що.

Та на початку грудня прибав нарешті від Ілаша лист. Прибігли Філько і Михайло з олійниці – Марія теж була того дня у Івони, – посходились діти; всім було цікаво почути, що написано в листі, де Ілаш і як йому живеться. Прибігло й кілька сусідів, але Івона відрядила всіх – хай вона спочатку прочитає листа, потім розкаже їм.

Писав Ілаш в листі, що здоровий він, слава Богу, чого зичить і їм усім, військове життя панить¹ йому, хоч і нелегке воно. Був він спочатку певний час у горах, а тепер їх полк переїхав у Добруджу. Ну й велике те море! Незмірно велике й лихе. Безперестанку дмуть з нього сильні холодні вітри, вогкі

¹ панити – сприяти, подобатися. (К. Ір.).

й солоні. А дома що? Здорові всі? Вдалося Івоні покутатися? Хай не скупується наймити людей, коли треба, і хай не спускається на одну татову допомогу, бо так не впорається. Що тато один може робити сам, коли настане час орати? Та дотоді, мабуть, вернеться він; так надіється, хоч ніхто їм не сказав, скільки триватиме мобілізація. Діти здорові? Хай слухають маму і не дуріють. А Михайло вже великий. Може він, Ілаш, надіятися, що буде його старший син чоловіком у хаті до його повернення?

– Атож... – промимрила Івона. – Він і курити вже взявся!

«Чуєш, Іво'? Це я лиш тобі кажу...» – читала вона далі, але скоро замовкла.

– А що, доцю? – поцікавилася заплакана Марія.

Івона не відповіла своїй мамі.

– Та ти не чуєш, що то тільки для неї... – пояснив Філько трохи ображений, бо й йому було дуже цікаво послухати, що таке секретне пише Ілаш Івоні. – Пише він щось, видно, що не повинно обходити інших, а лиш його жінку...

Чув Ілаш, – писав він далі, – що, видай, таки буде війна. Що і як невільно писати. Але, мабуть, без війни не обійдеться, і Бог його знає, чи зостанеться він живим. Тому просить він Івону, щоб заплатила Пасюні за стодолу – чула вона, що з Мартинюком сталося? – щоб його не проклинали діти... Мартинюк знає, хто підпалив його стодолу: Ілаш признався йому, ідучи разом на мобілізацію.

– Ади! – буркнула Івона.

– Невже там щось недоброго написано?.. – не втерпів Філько, але помітивши, що Івона не відповіла, а тільки сердито лупнула на нього, додав: – Видно, така таємниця, що й батькам не можна говорити... Твоє діло. Хотів я тобі, Іво', сказати, що сьогодні прийдеться тобі самій дати раду з

олійницею. Он твоя мама прийшла за мною – маю дома якусь роботу.

– Завтра знов прийде, – старалася Марія заспокоїти Івону.

А Івона навіть не слухала, їй було байдуже, прийде він завтра чи ні, тому відпровадила тата й маму до хвіртки, рада скоріше збутися їх і дати волю своїй люті. Нізачо в світі не дасть вона таку купу грошей! «Я його заставляла стодолу людам підпалювати?!» Вибила без причини Веронцю – плакала дівчина, що черево болить, – витеремкалася на Михайла, що, каже, тато хвалиться, що чоловіка залишив дома замість себе, а у неї ні тріски дров! Так, в крайньому разі, дасть Пасюні навесні, якщо вона не буде мати, баницю-дві кукурудзи і трохи олії і ніякі гроші, ніяку стодолу!

Скоро після обіду, коли ще мутний день не згас, перед хвірткою зупинився Скрипей, а з ним ще чотири-п'ять чоловіків.

– Ма', якісь люди прийшли до нас! – забіг Віктор до хати і сказав тихо і чомусь боязко.

– Що за люди? – подивилася Івона у вікно, та, впізнавши Скрипея, вийшла їм назустріч.

– Реквізиція, молодежи! – сказав Скрипей замість добридень. – Ми – сільська комісія!

– Що таке? – не розуміючи, здивувалася вона.

– Реквізуємо коні та вози! – Сказав він поважно й суворо.

– Як то рекві...? – не вдавала Івона слово, хоч із голосу колишнього прімаря зрозуміла, що воно нічого доброго не предвіщає.

– Розпорядження! – гримнув Скрипей. – Війську потрібні коні і вози – от і забирають, тобто позичають у людей. Люди зобов'язані допомогти війську, чи не так?

– Та ви мене знайшли? – блимнула Івона чорними очима, з яких стріляли голубі іскри.

– Не лише від вас, лелічко, – пояснив Лесь. – Від усіх, у кого більше коней, реквізують і залишають лиш одного та віз. З військом нема, що жартувати!

– Військо? – зарепетувала Івона. – Та взяло воно у мене чоловіка! Не досить? Ще й коней тепер?

– Ану мовчи, жінко! – почорнів Скрипей, почувши про Ілаша. – Ми ж не прийшли жебрати. Розпорядження та й годі! Ідіть, люди добрі, виведіть коней! Глядіть, щоб упряжі були. Вози в stodолі? Плач не допоможе, молодице... У мене теж реквізували.

То так воно (пізніше дізналася Івона), але Скрипей із шести коней дав дві старі шкапи і жодного воза, а їй залишили стару білу кобилу, вже кілька років сліпу на ліве око, і червоний віз.

Коли прийшла до себе, Івона лютувала не так на оту реквізицію чи на військо, як на Ілаша. Якби не він, Скрипей мав поставити ту комісію, чи що вона, повестися більш по-людськи. А так – як щадити майно того, котрий мало у гріб його не загнав?! Ще й воза нового недавно захотілося Ілашеві... Матиме тепер реквізиція новий віз! Ось так!

Виплакавши трохи злобу, Івона подумала написати Ілашеві листа. Розкаже йому, до чого довела її його розумна голова. Хай тільки закрие та замкне олійницю – є в Бога днів, чого спішити олію видушувати? – положить дітей спати і опісля, на самоті, викаже Ілашеві все, що не виказала протягом стількох років віч-на-віч. Раз купив він її – хай не думає, що вона зубула! – а ціною купівлі був маєток, тоді хай знає, що маєток належить їй, і тільки вона, Івона, і ніхто інший, може розпоряджатися ним, як їй хочеться! Відтепер вона вирішуватиме, коли і

що купувати, потрібен чи ні новий віз, треба гроші в щось вкладати чи краще берегти їх у скрині, позичати комусь чи ні, і скільки саме можна позичати і т.д. А для дарування, хай він добре і назавжди запам'ятає, у неї нема на це грошей! Кому потрібні гроші, нехай заробить їх! Їй теж приємніше було би на печі вигріватися, чи плітки з сусідками теревенити і не ламати собі кості зранку до ночі у полі чи на господарстві. А чи тоді змилювався би хтось нагодувати її дітей, дров подарувати, коли надворі виє віхола, або грошей позичити на вічне віддавання? Не гадає! Чому ж повинна вона милостині робити, коли інші байдужі до роботи, бо інакше постаралися б завчасу запобігти злидням. А праці є, слава Богу! Лише треба хотіти працювати, не лінуватися та вважати, що робота не вовк – у ліс не втече... Он, пан Прункул понаймав на свою винницю всіх голодранців, хто тільки хотів, і є вже у них хліб насущний. А ми роздаємо милостиню! Невже ми такі багаті, що можемо кидати грішми? Пан Прункул – а ми йому не рівня і ніколи не будемо – милостині не робить. Хай він, Ілаш, і не думає, що дасть вона Пасюні хоч дурного крейцера¹!

Уже півгодини мучилася Івона над вирваним з Михайлового зошита листком, викавулювала свої думки тупив учнівським олівцем. Її злоба й відвага наростали з кожним новим реченням; Івона була свідомо, що не маючи Ілаша перед собою, може йому виказати все те, чим мовчки труїла свою душу стільки років. Раптом аж підскочила – почувся легкий стукіт у шибку. Стала прислухатися, дивуючись, що Білан

¹ *крейцар – дрібна срібна монета, пізніше і мідяна, що вживалася до середини XIX-го століття на півдні Німеччини, в Австро-Угорщині, у Трансільванії і Буковині. Вартість крейцера = сота частина флоріна. (К. Ір.).*

не гавкає, і в голові блимнула думка: «Ілаш!..», бо на кого іншого не гавкає пес? Подумала спрятати розпочате письмо, але стукіт повторився сильніше і наполегливо.

– Хто там? – хрипло запитала Івона.

– Добрі люди, – почулося за вікном. – Відкрийте, у нас спішне діло! – додав незнайомий голос.

– Зараз...

«Що таке? Що могло трапитись? – не вдавалось Івоні засвітити ліхтар. Нарешті вона відімкнула вхідні двері, прочинила, і з ганку, незапрошені, всунулись у хороми дві незнайомі постаті. Вона дивилась на них запитливо, зі страхом в той же час: молоді, їм біля двадцяти п'яти років, не більше, одягнені по-міському. В Івониній голові блискавично промайнув храм, ганебний стовп, Кулунь. Не з тих вони, що...? Ні, не бачила вона їх ніколи. Чого їм?

– А не скучно самій, лелічко? Яке серце у того чоловіка покидати таку вродливу молодицю і йти у світ? – підійшов перший з них до Івони, вишкірився безлично, ще й за щоку щипнув, ніби вони давні знайомі.

Івона засторопіла з ліхтарем в руці, не спроможна зрозуміти, що діється, але наблизився другий молодик і сказав уже строго:

– Слухай, жінко! Нема у нас часу гаяти. Віддай мерщій гроші! І ні слова, а то... – і вийняв з кишені малий блискучий пістолет.

Івона похолола, поблідла, ліхтар став теліпатись у руці, і вона відкрила рота щось казати, але сама не знала що.

– Не кавкай! – підсунув незнайомий їй під ніс дуло. – Де гроші?

– Котрі гроші? Нема в мене грошей!.. – не своїм голосом забелькотіла вона.

– А оті, якими твій чоловік заборгувався в нас... Ти що так по-дурному дивишся? Не розумієш, що говорю? Твій чоловік, Ілаш Дорін, винен нам гроші. Не дав. Мабуть, забув... Ну, а тепер прийшли ми по них. Вже розумієш? Та що я буду з дурною бабою договорювати? Де гроші? – загрозово шепнув він.

Івона стояла стовпом, біла, як стіна, не кліпаючи, і юнак звернувся до свого товариша:

– Іди, пошукай!

Івона ступила крок до дверей хати великої, але незнаймий юнак зупинив її, трутнув за драбину, що вела на горище.

– Стій тут і не кивайся! Ану понюхай, чим це пахне? – і знов підсунув дуло.

Через якихось п'ять хвилин другий юнак вийшов з хати великої – хоч засліпив її електричним ліхтариком, здався він Івоні гей череватим – і, прикидаючись сердитим, моргнув ледве помітно:

– Ходім! Не знайшов... Видно, лелічка сказала таки правду: нема в неї грошей, а якщо збрехала, прийдемо іншим разом...

– Варта з такою лелікою переночувати... – знов щипнув панич Івону за щоку. – Та, на жаль, квапимось... – і висунувся у холодну темряву, зачинивши тихо за собою двері.

Довго тремтіла Івона за драбиною, не могла прийти до себе, думала, що все був тільки страшний сон. Перше, що процідилося поміж її спокоєні думки, було запитання: чому Білан не гавкав? Певне, сучий син, розсилювся і шмагнув кудись городами на нічні вибрики. Згодом, відійшовши трохи, вона кинулася у хату велику. Підняла кришку скрині і заде-ревела – гроші зникли! Залишились тільки якісь дрібні монети. Вона присіла м'яко біля скрині, опустила ліхтар і стала скавуліти, хоч думала, що реве на весь рот.

– Злодії! Рятуйте, люди добрі! Злодії!

Сама не знала, скільки просиділа на холодній підлозі. Та второпавши нарешті, що трапилося, що вкрали її гроші, Івона схопила кожух та ліхтар, вибігла на вулицю і побігла до посту жандармів.

Сонний Балан вислухав Івону, позіхнув кілька разів і вкінці сказав ліниво:

– Добре... Напишемо протокол, пошукаємо злодіїв...

– А гроші? – пискнула Івона.

– Не кричи, молодице! – протверезився трохи старшина.

– Якщо піймаємо їх – вернемо, якщо ні... А зараз, куди мені йти? Шукати вітра в полі? Мушу спочатку дізнатися, хто злодії, ні?

– А я вам не казала, що, видай, легіонери?

– Легіонери... Звідки знаєш, що легіонери? Казали вони тобі, хто вони?

– Ні, але я так гадаю.

– Це не доказ, молодице. Так гадаєш... – перекривив він Івону. – Ось бачиш: не знаєш, хто украв гроші, а тільки припускаєш. Цього не досить. Ми знаємо своє діло і постараємося піймати їх...

Цілу ніч плакала Івона і заснула перед самим ранком, аж здригнулася, коли увійшов Філько.

– Обграбували, тату! – заголосила Івона.

З печі дивились кострубаті голови. Аспазія почала плакати.

– Ти чого розревілася? – посварила її Івона.

Філько дивився на червоні напухлі очі дочки, недовіряв своїм вухам.

– Так, тату, були сеї ночі у нас злодії! Всі гроші украли! – знов заверещала Івона.

– То як?!

– А так. Прийшли два паничі, два молодяки – шляк би їх трафив! – якісь сторонні, видай, легіонери.

– А що, ти пізнала?

– Ні, але я так гадаю.

– Ну?

– Один притулив револьвер до грудей, а другий украв гроші з хати великої. Бідна моя голівко!.. – знов заголосила Івона.

– Не плач, треба до шандарів іти, хай слід їм занюхають. Агі! На маєш!..

– Була-сми сеїночі...

– І?

– Обіцяа шеф... Але як сам казав: що ж йому тепер робити, шукати вітра в полі?

Івона вже плакала тихо гіркими сльозами, бо вкрали в неї не гроші, а щастя, молоді роки, надії.

– Та не плач, – прицитькував її Філько. – Може, піймають їх...

Івона не слухала. Чим глибше усвідомлювала, що без грошей, накопичених трудом довгих років, вона вже нічим не відрізняється від сусіди Пасюні чи від Аспазії Кулуневої, тим сильніше охоплював її в свої обійми розпач, тим більше безглуздим здавалося їй життя, смисл боротись за щось, будь воно навіть щастя рідних дітей. Зосталася їй земля, маєток? Та гроші не ростуть на городі, як нераз казав Ілаш, і щоб знов їх зібрати та скласти у скриню, треба почекати не один рік, а Івона не була певна, що знайде в собі сил на нове чекання, на інші довгі роки важкої нерадісної праці.

– Ти чого шкіришся, мо'? – grimнула Івона на Михайла. – Іди занеси дров! – потім глипнула у вікно: – А що, тату, надворі сніг?

– Но. Ще й так файно встелився... – припалив Філько цигарку.

– Ма'... – продовжував Михайло безглуздо усміхатись.

– А я з ким говорю, хлопче, щоб ти дров уніс, га? – розсердилася Івона.

– Та вніс я, ма'. Ади, дрова під припічком.

– Тоді чого шкіришся?

– Наш Білан хотів з'їсти клубок засмоленого клоччя, – зареготав хлопець. – Зуби застряли йому в смолу і, видай, цілу ніч сидів, дурний, з роззявленим ротом, ге-ге-ге...

– Не в голові мені твої дурниці, хлопче! – посварила Івона, але в ту ж мить зрозуміла, чому пес не обізвався, коли прийшли злодії. – Вони це зробили!.. Бо хто інший?

Та лихові ще не настав кінець. Того таки дня мала Івона винести ще один удар, може, не сильніший від попередніх, але остаточний, бо упав він у хвилини, коли її опір, можливість оборонятись були знищені вщент іншими ударами.

Коли, кілька тижнів по Новому році, після довгого лежання пробувала Івона зібрати свої думки і пригадати подрібно, що саме трапилося в той день, перед її очима поставав один і той же пушистий сніговий килим, постелений в саду перед хатою, з якого скалили зуби не писар, не Скрипей і прибулі разом з ними люди, а зграя чорних хижих вовків. Спаслася вона чи ні, роздерли її вовки чи ні – не пам'ятала, як не пам'ятала, що вони примусили її («Як ти смієш протистояти судовому рішенню?!» – горлав на неї Скрипей) відпродати писареві за півдарма олійницю і не лише прес та решту устаткування, а й одержані як плату сім'я, олій і навіть макуху, через не знати які Ілашеві довги. Залишили тільки порожнє приміщення олійниці – пусту закурену шопу. Нічого не пам'ятала, хоч відчувала біль сильного удару, хоч щодня мучило її марення:

– Не пускайте злодіїв! Не давайте підпалювати олійницю! – пищала Івона.

Немічними виявилися і Маріїне прицитькування, і Гуцульчині відвари. Всі побоювалися, хоч ніхто про це не говорив, що бідолашна Івона сконає. Аж далеко по Стрітенню вона стала трохи підкріплятися, але ще виглядала страшно і наче постаріла на десять років. На її блідому обличчі зціпились дрібні зморшки, чорні вже без голубого відблиску очі погасли у своїх заглибинах, і тільки тоді, коли цікавилася про олійницю: «Як там тато в олійниці? А Михайло помагає татові, ма’?», на мить у них викрешувала голубувата іскорка, що скоро тонула у мертвім її погляді.

– Кінець світу, прости мене Господи!.. – плакала Марія і жалілася Гуцулці. – хто такі збиткування видів? Видирати в людей майно і кидати кілька там крейцерів, як жебракові, щоб потім казати, що купив... Нічого. Дасть Бог, вернеться Ілаш – покаже він їм!

7.

Літо пропливло майже спокійно, без надзвичайних подій, хіба що мобілізували ще й інші контингенти, і кільканадцять златнян покинули свої дома. Все частіше надходили чутки про неминучість війни, і людей поки що не так занепокоювало, з ким і за що прийдеться битися, як те, що в разі війни багато з мобілізованих загинуть, а дома залишуться сироти, вдовиці і заплакані матері. В селі різне говорили, у кожного були свої думки, свої припущення, але точно ніхто нічого не знав. Звідки комусь більше знати, ніж те, що теревенилося в Міхаліні? І все ж таки, бажаючи довідатися, що діється в світі, люди щодня переповнювали корчму, хоч до Златни вістки завжди доходили пізніше, перекривлені й спотворені. Лише дехто, головню кілька колишніх легіонерів, вихваляючи німців, вимагали, щоб країна негайно і повністю пристала до не знати якої осі, і хоч нікому не було ясно, про що вони говорять, люди сприймали ті слова, як пусту балаканину.

Настала осінь, навколишні букові ліси пожовтіли, поруділи, а після перших холодних дощів та нічних приморозків, обсипались, мідяний лист заліг в них товстим шаром.

Разом з осінню неспокійні чутки про війну стали частішими, посилюючи людську тривогу, а землетрус з десятого листопада, хоч і не заподіяв у Златні ніяких шкод, став загальним страхіттям, оскільки вважали його небесним знаком великого нещастя, як розтлумачили його багато златнян. І все більше

людей переконувалися в цьому, бо землетрус ніхто не може заперечити – він таки справді відбувся.

Кілька днів пізніше прибув у Златну, коли вже ніхто не сподівався бачити його в селі, Лесь Ґалан. За стільки років багато з-між людей забули його і допитувалися, цікаві знати, що то за пан, котрий зайшов до Міхаліни.

– А Бог би тя побив, Лесю! – здивувався Пундик. – Дожив я видіти тебе паном...

– Не пан я, Василю, а робітник. Раз у місті живу, то й поміському треба носитись. А на фабрику не підеш в оцих твоїх білих поркіницях¹, ні?

Присутні засміялися, впізнавши в нього колишнього бешкетника, в котрого, що слово – то й сміх.

– Та в котрому ти місті і що в отій фабриці виробляєш? – поцікавився за всіх Василь Пундик.

– Попався ти, Ґалане, на Василеву руку, тоді тримайся! – попередив його хтось.

– Не на руку, а на рот... – серед загальної реготні зауважив Василь Квач. – Розкажеш тепер і що їв ти, коли вперше почав дибати!

– Все одно, – усміхнувся Лесь Ґалан, – не боюся я ні рук, ні рота, нема мені нічого ховати. А живу я, люди добрі, у Бухаресті і працюю на заводі.

– Ова! – захоплено засвистав Пундик. – Так ти, Лесю, вижу, велика риба!

– Не лякай людей, Василю. Ніяка я не велика риба, а звичайний ливарник.

– То як ливарник? – допитував далі Пундик. – Що, значить, виробляєш ти на отій фабриці?

¹ поркіниці – згрібні або льняні полотняні штани. (К. Ір.).

– Виливаю різні часті машин, котли і таке інше.

– То незадурно був ти учеником у кума Ґадóса... – засміявся Пундик.

– Є на заводі і ковальський цех. Але то інше діло, не те, що в Тодера.

– Якщо ти машини виробляєш, значиться, й файні гроші повинен заробляти, ні?

Навколо них скупчилася чи не вся корчма. Люди були цікаві почути, що діється поза їхнім село, поза жовтим підвіконням Глиниць, звідтки так тупо і так рідко надходили новини, а піймавши серед них бувалу людину, обступили Ґалана і слухали з роззявленими ротами. Лише Балан стояв осторонь, спершись на прилавок, попивав свою кминову горілку, зажурений якийсь, навіть сумний. Та чоловіки не звертали на нього уваги, забули про його існування у своїм намаганні схопити кожне слово несподіваного гостя. Але Ґалан став раптом серйозним, усмішка зникла з його обличчя, наче й не було її, коли відповів Пундикові:

– Та де, Василю! І робітників луплять, як і вас, селянів; може, навіть ще гірше.

– А нас хто лупить, Лесю? – криво усміхнувся Пундик.

– Як хто? Пан Прункул, Скрипей, Дрішко, Кубель, писар і інші. Сама власть. А донедавна, легіонери! – загарячився Ґалан. – У робітників те ж саме. Є й у них свої Прункули та Скрипейі. Але робітники більш з'єднані, ніж ви. Вони не здаються, борються! Та не так, наугад, а керовані своєю партією. А ви що? Терпите, як бидло! Хіба ти думаєш, Василю, що я не чув, що ти продав маржину, щоб збутися напасті? І не лиш ти. А питаєш, хто вас лупить!

– То, в певній мірі, ніби так воно, – підтакнуло кілька чоловік.

– А я, – всунувся у бесіду Василь Квач, – не казав йому? Хто шаблю піднімає...

– Ану заткай писок, Квачу! – відрізав йому Пундик. – Через тебе годі послухати розумне слово.

– Скільки з вас не працюють за півдарма на панським? – дедалі гарячився Ґалан, незважаючи на Квачиву замітку. – Та ще пан Прункул, у порівнянні з іншими, можна вважати, порядний. І все ж. Працюєте в нього і в полі, і в лісі, і на винниці! Ось Кулунь Білик в гробі, Петро Горбач у криміналі, Ілаша Доріна прилюдно прикували до стовпа, ганьбили на самий храм і вибатожили до неприємності! Збиткуються над вами, забирають від вас чи не все, а ви продовжуєте терпіти, як послушні воли. Наказали вже і скільки можна вам їсти... Чи не чули ви розпорядження, щоб здати власті лишній хліб? Хіба говорю я неправду? Та звідки у вас того лишнього хліба? – засміявся він, щоб передихнути. – Більшість із вас кінчають хліб ще до жнив і змушені купувати, коли є тільки за що...

– Невже ти, Ґалане, прийшов сюди більшовицьку пропаганду розводити? – м'яко і не рухаючись з свого місця, запитав Леся шеф златнянських жандармів.

Легкий гомін, породжений серед людей Ґалановими словами, притих, чоловіки похнюпились, втупили погляд у брудну підлогу, кожний з них, мабуть, пригадавши недавні неприємності після бійки Балана і не бажали нових.

– Ти, бачу, добре знаєш розпорядження... – вів далі старшина м'яким не своїм голосом. – Тоді, певне, знаєш і те, що забороняються політичні зібрання, забороняється будь-яка політична діяльність. Тим твердіше більшовицька!

– А я не більшовик... – вимушено усміхнувся Лесь Ґалан.

– Та я цього й не казав. Інакше я був би змушений надіти тобі наручники таки тут! Зате про них говориш, вихваляєш їх.

– Я просто розбалакався з односельчанами. Про одне, про друге... Як при чарці. Хіба це зібрання, пане шеф?

– Ніякий я вже вам не шеф. Від завтра матимете іншого. Кращого. Мене вважали ви злим. Буде вам відтепер! Побачите, що таке злий шеф! А тобі, чоловіче, раджу краще говорити про інше. Політику залиши тим, котрі розуміються на ній. Ну, хіба гавт шукаєш біди, тоді продовжуй і знайдеш її... Будь радий, що я нічого не чув, нічого не бачив.

Допивши свою горілку, Балан grimнув стаканом по прилавку, аж Міхаліну збудив, поправив на собі форму, надів рукавиці і, без жодного слова, покинув корчму поволі, не кваплячись.

– Налити вам ще, пане шеф? – кинула йому Міхаліна навздогін, але жандарм був уже на вулиці.

Після його виходу засіла неприємна тиша, лише Міхаліна здивовано роздивлялася довкола, не розуміючи, що діється, бо проспала розмову. Чоловіки стали припалювати цигарки, не наважуючись ні один щось казати. Через кілька хвилин заговорив Квач:

– Я теж нічого не чув... – і висунувся нишком із корчми.

– А тебе хто сюди запрошував? Ади, гнида! – кинув Пундик йому вслід.

Люди розсміялися, звільнившись від незручної напруги, стали рухатись вільніше, ніби доти щось силою прикріпило їх до підлоги. Замовили горілки і знов скупчилися навколо Галана. Микола Іванишин хоч ще парубок, любив часто бути серед жонатих; він підкинув запитання:

– Нивже справді скинули Балана?

– А чорт з ним! – grimнув Пундик і, щоб приточити перервану розмову, запитав Ґалана: – А війна, варе¹, буде, Лесю? Ти що про це знаєш?

– Як чи буде? Війна уже є! На якому ви світі живите? Хіба вам невідомо, що німці вже давно роздерли Чехословаччину, захопили Австрію, у вересні загарбали Польщу, а у жовтні прибули до нас?

– До нас? Уже й у нас війна?

– Ні. До нас зайшли мирно. Та не з медом буде й нам! Наша партія, партія робітників попереджає всіх: не дрімати, а братись за зброю, обороняти рідну землю! Гітлер, думаєте, пощадить нас? Матимемо ту саму долю, що чехи і поляки, якщо не дамо з самого початку належну відсіч. А привели батьківщину до цього уряд, генерал Антонеску, бо наш король ще надто молодий, щоб бути йому справжнім володарем.

– А якого чорта прибули німці до нас? – цікавилися вже й інші. – Навіщо нам їх, якщо вони такі загарбники?

– Прийшли ніби-то наше військо муштрувати. А на ділі інше цікавить їх: наша пшениця й наша нафта.

– Та хто дурний їм давати?

– Уряд. Хіба ви не чули про новий договір з Німеччиною?

– Не чули...

– Дійсно, що вам тут чути? Ну ось: згідно з новим договором, – терпеливо, але якось злісно пояснював Лесь Ґалан, – ми зобов'язалися (тобто не ми, а уряд) дати німцям увесь надмір хліба і нафти.

– А вони нам що?

– Зброю. Та як? Правлять за зброю, як за рідну маму, а беруть у нас нафту і хліб запівдарма.

¹ *варе* – хіба, невже. (К. Ір.).

– Та це шахрайство, люди добрі! – сердито зауважив Пундик. – Чи ми таки вже такі дурні?

– Нагодуємо ми їх хлібом та нафтою, що очі їм вилізуть! Або платять по-людськи, або... – злісно мовив Микола Іванишин, але його слова спричинили сміх, бо Лесь Ґалан зауважив:

– А напившись нафти, дійсно можуть очі вилізи.

Звелася загальня реготня, коли саме у корчму увійшов Тодер Ґадос.

– Прийшли-сте погрітись, куме? – зустрів його Пундик. – А що ви якийсь невеселий? Узнали, може, про наш договір з німцями і як збирається цей парубок напоювати їх нафтою? – старався він розвеселити свого кума, але не вдавалося.

– Та нема причини тішитися, куме. Я тільки що зустрівся з Іваном Москалюком, – привітавшись, сказав коваль. – Поніс він Пасюні повідомлення, що помер Петро Мартинюк.

– Ви що?!

– Так. Бідна Пасюня! Семеро сиріт прийдеться годувати. Нелегко, люди добрі. Ади, Лесь! Здоров, хлопче! Загостив до нас?

– У криміналі загинув? А він був здоровий здоровісенький! – не давали люди Ґаланові відповісти.

– Так. Під час землетрусу. Кажуть, кримінал завалився чи що.

– То як? – запитав хтось. – Бо у нас той землетрус нічого не завалив, лиш напудив¹ багатьох.

– А мені звідки знати? – знизив Ґадос плечима. – Москалюк не сказав. Він, певне, теж не має звідки знати. Може, там землетрус був сильніший.

¹ пудити – лякати. (К. Ір.).

– Так, – заговорив Ґалан, – я вам скажу, що сталося. Під час землетрусу завалилася частина Дофтани. Загинуло в тій тюрмі чимало ув'язнених. Між ними міг бути й Петро Мартинюк, але найбільше з тих, що загинули, були комуністи.

– Та ти ж казав, Лесю, що комуністи, чи як їх, керують вами, робітниками, а вони, виходить, у криміналі... – недовірливо подивився Пундик на Ґалана.

– Правда, багато з них по тюрмах, та далеко не всі. Це така сила, Василю, яку не можна ув'язнити, не можна знищити, бо з дня на день вона збільшується, могутніє, охоплює чимраз більшу частину трудового люду. Та, як я вижу, вам, люди добрі, ще багато дечого невідомо. Затуманена у вас голова всякими дурницями. Прийдеться частіше до вас загощати. Попрошу ще одного-двох товаришів, розумніших від мене, щоб прибули зі мною і поговорили з вами, роз'яснили що і як. Виведуть вони вас на рівну дорогу. Будьте певні! Бо так не можна. Не можна, склавши руки, чекати спасіння від інших. Треба діяти, люди добрі, а не терпіти, щоб інші вели вас, куди хочуть!

Вістка, принесена Ґадóсом, прогнала хороший настрій, і довгий час чоловіки гомоніли майже пошепки, жаліли Мартинюка, жаліли вдову і сиріт, признавали, що не ставлять лихові жодного опору, наче худоба, котру ведуть різати, як каже Лесь Ґалан. Поступово Ґаланові слова набирали ваги і сили, перетворювалися в обурення.

– А шляк би їх трафив! – заскреготав Микола Іванишин і вдарив кулаком по столу, хоч йому, як і всім тим, котрі знаходилися тоді в корчмі, аж ніяк не було ясно проти кого саме піднімає він кулак.

Лесь Ґалан зник з села так же несподівано, як і появився, але насіння його слів розповсюдилось сприятливим вітром,

совість громади, здавалося, присвоїло те насіння у свій родючий, виораний бідами ґрунт, полила надіями і обуренням, очікуючи, щоб зійшли перші кільчики. Село наче ожило, прокинулось із твердого сну, розбурхане своєю таки дійсністю, суворою і немилосердною, яку доти вважало природною і яку зараз відмовлялося надалі терпіти. Та мало хто думав тоді, що доки те насіння, ті кільчики стануть дебелим стеблом і важким колосом, прийдеться пережити ще багато приморозків і негод, прополоти серед ще небаченої бурі не один негідь, щоб дожити світлих сонячних днів.

Зміст

<i>Корнелій Ірод – український письменник</i>	
<i>Румунії (Феномен творчості)</i>	<i>5</i>
<i>Аргумент.</i>	<i>25</i>
 КНИГА ПЕРША	 27
КНИГА ДРУГА	177

